UNIVERSITATEA „AL.I.CUZA" IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

FILOSOFIE

Vol.I

Partea a-II-a

pentru uzul studenților

1982

Scanned with OKEN Scanner

IV. STRUCTURALITATEA - TRASATURA FUNDAMENTALA A EXISTENTEI. SISTEM SI STRUCTURI SOCIALE.

1. Structuralitatea - atribut al existenţei.

Stiinţele contemporane prin metodele şi mijloacele de investigaţie de care dispun au reuşit să descifreze organizarea intimă a materiei la diferitele ei nivele - subatomic, atomic, molecular, celular, organisme vii, sisteme astrale - impunînd ideea că fenomenele sînt totalităţi de elemente aflate în interacţiuni.

Structuralitatea este postulată astfel ca o proprietate generală a lumii materiale şi a celei spirituale, a existenţei luată în totalitatea manifestărilor sale. Ea este expresia organizării interne a fenomenelor, a interacţiunii dintre elementele constitutive, a mişcării materiei.

Existenţa nu este uniformă şi nediferenţiată, ci alcătuită din obiecte şi procese diferenţiate calitativ, din sisteme. Ideea despre fenomene ca sisteme s-a impus în ştiinţa şi filosofia contemporană; nu există fenomene, procese, obiecte simple, elementare în înţelesul propriu al acestui cuvînt.

Sistemul desemnează totalitatea, întregul cuprinzînd elementele constitutive şi relaţiile dintre ele. Sistemul este unitatea nouă care rezultă din relaţiile dintre elemente, unitate care posedă însuşiri diferite de cele ale elementelor luate în afara reţelei de relaţii ale întregului.

Noţiunea de element desemnează un fenomen, proces, obiect sau însuşire care interacţionează în cadrul unei structuri. Ele-

mentele nu sînt simple,ci sisteme structurate.

Noţiunile de element şi întreg (sistem) sînt expresia unităţii dialectice a continuităţii şi discontinuităţii,a compunerii şi descompunerii materiei.Relaţia dintre element şi sistem este în fond o relaţie dintre sistem şi subsistem.Fiecare element,component al unui nivel de organizare a materiei formează la rîndul său un întreg(sistem) în stare liberă. De exemplu: atomul ca sistem este format din electroni şi nucleul atomic.Fiecare element component al atomului este la rîndul său o formă complexă de organizare,un sistem,în stare liberă.Nucleul este format din protoni şi neutroni. Numărul lor şi interacţiunile specifice,organizarea lor spaţială şi temporală dau specificitatea nucleului.

Fiecărui nivel de organizare a materiei îi este proprie o structură specifică şi proprietăţi specifice spaţiale şi temporale.

Individualitatea fenomenelor este dată de tipul,de modul de interacţiune dintre elementele componente. Starea de permanentă mişcare a materiei are drept efect o continuă schimbare a elementelor şi interacţiunilor, o trecere de la un fenomen la altul,de la un nivel de organizare la altul.

Insuşirile sînt manifestări ale interacţiunilor dintre elemente. Modificarea interacţiunilor sau a modului de structurare a elementelor,în aşa fel încît este afectat sistemul de proprietăţi caracteristice fenomenului dat duce la transformarea lui în altceva.Cerinţa filosofiei marxiste de a privi fenomenele ca sisteme unitare în care părţile se intercondiţionează reciproc se datoreşte faptului că atît în natură,societate cît şi în gîndire dacă supunem examenului nostru fenomenele existente avem "...imaginea unei împletiri de interacţiuni în care nimic nu rămîne ceea ce a fost,ci totul se mişcă,se schim-

bă şi dispare"[1].

Sistemele ca ansambluri unitare coerente au o serie de trăsături cum ar fi:

1. obiectivitatea: sistemele nu sînt ansambluri arbitrare de elemente stabilite după bunul nostru plac,ci se constituie în mod obiectiv pe baza relaţiilor dintre elementele constitutive;

2. relativitatea sau istoricitatea sistemelor decurge din a) caracterul absolut al mişcării şi din interacţiunea dintre sisteme; b) din faptul că un sistem poate fi un element al altui sistem sau că aceleaşi elemente pot fi simultan părţi constitutive pentru sisteme diferite;

3. integralitatea sistemelor,trăsătură ce rezultă din natura legăturii dintre elementele componente,exprimîndu-se în dependenţa acestora de sistem şi a sistemului de elementele sale.

In funcţie de intensitatea legăturii dintre elemente integralitatea poate varia în limite foarte largi.Astfel există sisteme sumative şi integrale. Sînt sumative acele sisteme în care există o echivalenţă a părţilor astfel încît îndepărtarea unor elemente nu afectează natura sistemului.De exemplu apa ca sistem fizic format din molecule. In cadrul sistemelor integrale nu există o echivalenţă a elementelor constitutive. Apa considerată ca sistem chimic format din H şi O este un sistem integral. Indepărtarea unuia din aceste elemente duce la dispariţia sistemului.

Exemplul luat,arată că împărţirea sistemelor în sumative şi integrate este relativă. Unul şi acelaşi sistem poate avea caracter dublu - sumativ şi integral - ce se evidenţiază

1 Fr.Engels, Anti-Duhring, p.28.

în procese diferite. In cazul exemplului lust a proceselor chimice şi fizice.

In funcţie de natura sistemelor acestea se împart în sisteme materiale şi sisteme de oglindire care iau naştere în procesul reflectării realităţii obiective în conştiinţa omului: ştiinţele, filosofia, arta etc.

O altă clasificare a sistemelor se face în funcţie de nivelul de organizare a materiei. Această clasificare este în strînsă legătură cu studiul structurii sub aspectul tipului de interacţiuni dintre elemente. Complicarea structurilor sub aspectul tipului de interacţiuni se manifestă în trecerea de la un nivel la altul de organizare a materiei. Structura substanţei vii comportă un alt tip de interacţiuni decît a substanţei nevii.

Modificarea structurii formaţiunilor materiale în procesul evoluţiei lor se manifestă în apariţia unor însuşiri noi inexistente la nivelul anterior de organizare.

In momentul de faţă se cunosc următoarele nivele de organizare a materiei: subatomic, atomo-molecular, macroscopic, stelar şi galactic. Nivelul macroscopic este cel mai bine cunoscut. La acest nivel clasificarea sistemelor se face în funcţie de formele de mişcare: fizic, chimic, biologic, social.

2. Noţiunea de structură. Sistem şi structură.

Noţiunea de structură se află în strînsă legătură cu aceea de sistem. Dealtfel aceasta din urmă este aceea care a introdus în funcţiile noţiunii de structură noile sale dezvoltări.

Noţiunea de structură, centrală în cultura contemporană, este atît o noţiune ştiinţifică cît şi filosofică. Ştiinţele utilizează noţiunea în funcţie de domeniul cercetării. In filosofie, semnificaţia noţiunii depinde de orientarea sistemului

filosofic.

In literatura de specialitate sînt înregistrate şi comentate numeroase definiţii ale termenului de structură.Intr-o lucrare de etnologie,apărută la Frankfurt în 1975, Oppitz analizează 41 de sinonime ale termenului de structură relevînd conţinuturile lor divergente.

Marea diversitate de sensuri este considerată ca un obstacol în faţa încercării de definire unitară a termenului într-un mod care să surprindă toate semnificaţiile sale particulare. In opoziţie cu un asemenea punct de vedere C.I.Gulian demonstrează că o definiţie a structurii este posibilă în strînsă legătură cu problematica filosofică pe care aceasta o implică.Structura,potrivit aprecierii acestui gînditor, ridică o problemă ontologică şi una gnoseologică: 1. este structura un model sau un mod de alcătuire a realităţii? 2. structura funcţionează ca o ipoteză sau poate fi desprinsă din analiza concretă,empirică a unor fenomene biologice, psihice,sociale, culturale?[1]

Intr-adevăr aceste probleme sînt implicate în diversele modalităţi de înţelegere a structurii şi primesc răspunsuri variate. Evantaiul acestora merge de la accepţia mentală dată structurii pînă la cea realistă,obiectivă. Cei care consideră structura ca un produs al intelectului,ca fiind introdusă de savant (Badion,Hjelmsev) insistă asupra rolului metodologic, mental al structurii. Alţii ca R.Merton, T.Parsons, J. Piaget subliniază caracterul real,obiectiv al structurii.Intre aceste două extreme se situează cei care plasează structura între construcţia intelectuală şi fenomenele reale.

In ciuda acestor poziţii divergente analiza accepţiu-

1 C.I.Gulian,Marxism şi structuralism,Ed.pol.,Buc.,1976,p.13.

nilor noţiunii de structură relevă existenţa unui anumit consens faptul că aceasta cuprinde ideea de totalitate şi de interdependenţă a părţilor.

Structura integrează elementele în ansambluri coerente în care ele îşi transmit influenţe reciproce,suferind în acelaşi timp influenţa întregului,a unităţii noi rezultate din interacţiunile lor.

Noţiunea de structură indică existenţa unei organizări interne a fenomenelor,a unei configuraţii a sistemelor ca urmare a relaţiilor relativ constante dintre elementele sale constitutive,variabile astfel încît fiecare element al întregului nu poate fi înţeles în afara poziţiei pe care o ocupă în configuraţia totală,iar aceasta este ireductibilă la elemente şi capabilă să persiste cu toate modificările acestora.

Structura exprimă astfel sistemul de relaţii relativ constante explicînd stabilitatea calitativă a lucrurilor,starea de echilibrare relativă a elementelor şi însuşirilor întregului,aspectul relativ invariabil al sistemului.In cadrul analizelor efectuate asupra structurii se relevă existenţa a două laturi pe care aceasta le presupune: latura arhitectonică constructivă,morfologică sau geometrică şi cea mobilă,dinamică sau funcţională[1]. Prima latură se referă la modul de aşezare, organizare a părţilor componente.Studiul acestei laturi ne oferă o imagine statică asupra fenomenelor. Cea de a doua latură se referă la modul de interacţiune dintre elementele unui sistem. J.Piaget,cunoscutul psiholog şi filosof elveţian, a formulat o definiţie proprie a structurii. După el o structură este un sistem de transformări care,în calitatea sa de sistem, comportă existenţa unor legi (în opoziţie cu proprietăţile ele-

1 Al.Tănase,Gh.Filip,G.Todea,Introducere în filosofie, Conservatorul "Ciprian Porumbescu",p.74.

mentelor acestui sistem) şi care se conservă sau se dezvoltă prin însăşi jocul transformărilor sale,fără ca acestea să ducă la depăşirea graniţelor sistemului respectiv sau să apeleze la elemente exterioare.Intr-un cuvînt o structură cuprinde trei însuşiri: de totalitate,de transformări şi de autoreglaj"[1].

Din definiţie rezultă că: structura este o unitate relativ autonomă de dependenţe interne,un ansamblu coordonat de relaţii prin echilibrul relativ al elementelor,relaţiilor,însuşirilor; structura implică un sistem de transformări,autoreglarea.Aceasta decurge din caracterul relativ autonom al sistemului,în sensul că orice structură îşi este suficientă sieşi,dar,în acelaşi timp este o substructură a unei structuri mai largi.

J.Piaget apreciază că formalizarea are un rol deosebit în metoda structurală,dar că structurile nu se confundă cu formalizarea lor de către cercetător. Structura este independentă de el.

Formalizarea este o construcţie "care conduce la abstract,la o genealogie a structurilor[2].

Relaţia structură-elemente componente. Din cele spuse rezultă că în explicarea structurii fenomenelor realităţii accentul cade pe relaţii,pe interacţiunile dintre elemente.Pentru ca o structură să se constituie trebuie să existe elementele care în funcţie de natura lor generează structurile.Elementele au un rol determinant în apariţia structurii.

Structurile au însă o independenţă relativă faţă de elementele sistemului.Această independenţă relativă se manifestă prin: 1) existenţa unor structuri similare în sisteme alcătuite din elemente diferite.Similaritatea de structură între

1 J.Piaget,Le structuralisme,Paris,1968,p.81.
2 Ibidem,p.81-82.

sisteme alcătuite din elemente diferite şi analogiile funcţionale stau la baza principiului modelării.Cibernatica,întemeiată pe această idee, a permis modelarea activităţii creierului uman în maşini electronice; 2) structuri diferite la care participă elemente de acelaşi fel. Deosebirile dintre asemenea structuri se datoresc tipului de interacţiuni(ex. atomii,nucleele atomice etc. alcătuite din aceleaşi elemente).

Datorită independenţei sale relative în raport cu elementele componente structura posedă o anumită inerţie care asigură stabilitatea calitativă a însuşirilor.Pornind de la această caracteristică structura este definită ca aspectul relativ invariant al sistemului. Pe de altă parte structura însă are un rol activ în orientarea transformărilor sistemului,ceea ce asigură autoreglarea acestuia.

Analiza structurală poate fi substanţială şi formală. Analiza formală a structurii e posibilă tocmai datorită independenţei sale relative faţă de elementele constitutive.Ea este legată de creşterea gradului de abstractizare a ştiinţelor,de posibilitatea de a se face abstracţie în cercetare de conţinutul concret al elementelor,prin abstragerea tipului de forme de relaţii şi supunerea lor unei tratări matematice.

Folosirea metodelor matematice,statistice,cibernetice, duce la elaborarea unor modele abstracte speciale ale proceselor sau fenomenelor cercetate prin care se încearcă să se desprindă diferite reţele de relaţii şi transformări ce sînt puse în formă cu ajutorul matematicilor.Aceste modele construite, nu sînt arbitrare.Ele pleacă de la faptele observate din care cercetătorul discerne caracteristicile care se pretează la o exprimare strictă sub forma unor structuri matematice şi logice. De aceea analiza structurală de acest fel este legată de dezvoltarea formalizării şi implică constructivismul de care

vorbeşte J.Piaget. El arată că nu există structuri fără o construcţie abstractă sau genetică.Construcţia abstractă nu este altceva decît inversul formalizat al unei geneze.Geneza este trecerea de la o structură la alta,o trecere formatoare[1]. Astfel,în lingvistică - care a inspirat în multe privinţe orientarea actuală spre studiul structurilor - se face abstracţie de aspectul semantic al formelor lingvistice pentru aprofundarea structurilor gramaticale. Lingvistica modernă tinde să privilegieze sintaxa în raport cu semantica,studiul structurilor limbii prevalînd asupra studiului semnificaţiilor. Această orientare a studiilor lingvistice stă la baza dezvoltării limbajelor formalizate în care semnele nu au un conţinut semantic în afară de cel atribuit prin axiomele care reglează folosirea lor.

Izolarea formelor,a relaţiilor de conţinuturile concrete face posibilă modelarea variată a acestora în sisteme care pot primi interpretări diferite în lingvistică,psihologie,antropologie etc.

Studiul formelor abstracte nu ne informează asupra naturii realităţii concrete,dar el ne dezvăluie tipurile de relaţii existente,logica ascunsă a fenomenelor. Încă Marx preciza faptul că studiul structurilor nu se confundă cu studiul relaţiilor vizibile,a aparenţelor empirice, ci înseamnă dezvăluirea logicii ascunse a fenomenelor.

Marx se numără între primii gînditori care au folosit metodologic noţiunea de structură. In Mizeria filosofiei,luînd atitudine împotriva interpretării idealiste a istoriei arăta că "relaţiile de producţie constituie un întreg"[2]. In Introducerea din 1857 la Critica economiei politice Marx demonstra că nu e

1 J.Piaget,op.cit.,p.119-120.
2 Marx-Engels,Opere,vol.IV,Ed.pol.,Buc.,1963,p.130.

suficient să studiem succesiunea diferitelor tipuri de relaţii de producţie ci "...este vorba de structurarea lor"[1]. Teoria lui Marx despre infrastructură,structură,suprastructură postulează un raport între diferitele nivele ale societăţii.

Studiul structurilor,care a luat o largă extindere în cultura contemporană nu epuizează realitatea,nu poate fi deci exclusiv şi nu duce la suprimarea celorlalte dimensiuni ale cercetării.

3. Metoda analizei structurale si dialectica.

Necesitatea analizei structurale decurge din tendinţa ştiinţelor moderne spre obiectivitate,spre eliminarea subiectivismului prin angajarea formalizării şi matematizării,spre aplicarea criteriului totalităţii în opoziţie cu abordarea parcelară,empirică.

Metoda structurală nu constă într-o simplă utilizare a conceptului de structură,ci presupune o anumită interpretare, totalizare integratoare şi sincronică a structurilor cu accent nu pe istorie,ci pe legături,interacţiuni[2]. De asemenea,utilizarea acestei metode nu este monopolul structuralismului.Poţi folosi categoria structurii şi cerinţele analizei structurale fără să aparţii structuralismului.

Metoda structurală depinde de obiectul specific al cuhoaşterii.Din acest punct de vedere distingem: structuri matematice,logice,organice,psihice,lingvistice,sociale.

In unele domenii în dezvoltarea lor modernă,cum ar fi lingvistica,psihologia,antropologia,critica literară şi de artă se poate vorbi de şcoli structuraliste în care această metodă este elaborată şi a adus o contribuţie de seamă în dezvoltarea lor.Alte forme actuale de aplicare a metodei structurale

1 Marx-Engels,Opere,vol.13,Ed.pol.,Buc.,p.682.
2 Al.Tănase,Introducere în filosofie,p.76.

sînt legate de antropologia culturii (Cl.L.Strauss), etnologie (M.Foucault), psihologia inteligenţei (J.Piaget), sociologie (L.Althusser,M.Godelier) etc.

Edificatoare pentru înţelegerea succesului metodei structurale sînt cîteva precizări făcute de J.Piaget în lucrarea sa Structuralismul. El demonstrează că făcînd abstracţie de aplicaţiile particulare ale analizei structurale aceasta are propriu-zis o istorie lungă ca şi aceea a gîndirii ştiinţifice. Acceptarea ei tîrzie se datoreşte faptului că recunoaşterea interdependenţelor este posibilă după descrierea fenomenelor precum şi pentru că structurile nu se situează la nivel observabil ceea ce face necesară abstracţia,abstragerea de forme.

Succesele acestei metode se datoresc cerinţei de cunoaştere autentică a obiectului prin îngrădirea şi eliminarea subiectivităţii perturbatoare,care este o cerinţă de bază a oricărei cunoaşteri.

Analiza structurală răspunde unui aspect autentic al lucrurilor şi unei cerinţe fundamentale a cunoaşterii ştiinţifice.

Metoda structurală acordă un loc privilegiat studiului formelor stabile a fenomenelor,în detrimentul schimbării,a punctului de vedere genetic,istoric, Orice structură poate fi definită făcînd abstracţie de orice aspect procesual.Pentru a defini structura unui fenomen ne interesează modul de îmbinare a elementelor într-o formaţie unitară. Acest lucru se poate realiza cînd efectuăm o secţiune sincronică a fenomenului.Includerea în acest caz a aspectului procesual,diacronic nu contribuie la rezolvarea reală a problemei.Este plastică observaţia lui Ferdinand de Saussure că pentru a descrie poziţia de şah-mat nu este necesar să ne reamintim ce s-a întîmplat cu zece secunde înainte.

In acest sens se poate considera că metoda structurală ocupă un loc important în studiul fenomenelor,al configuraţiilor constituite şi funcţiilor stabile. Aspectul procesual poate fi considerat neglijabil,dar nu respins în mod absolut pentru cunoaşterea altor aspecte.Studiile efectuate în diverse domenii dovedesc că structurile sînt inseparabile de geneză.

Metoda dialectică nu opune structura proceselor.Ea cuprinde în concepţia pozitivă a lucrurilor existente negarea fatală,distrugerea lor necesară pentru că sesizează mişcarea însăşi ale cărei forme sînt tranzitorii.

Înţeleasă dialectic,structura nu este absolut autonomă,ci şi dependentă, nu absolut invariantă,ci relativ stabilă. Dialectica nu opune structura principiului genetic,ci îl reclamă ca izvor, ca moment de trecere de la o metodă la alta.

Ideea unităţii structurii şi a genezei a dat naştere structuralismului genetic reprezentat de J.Piaget,L.Goldman, E.Bloch. Ei depăşesc viziunea statică asupra structurii şi înţelegerea acesteia ca absolut autonomă. Concluziile lui J. Piaget cu privire la acest structuralism sînt:

1. Orice geneză pleacă de la o structură şi duce la o altă structură.

2. Orice structură are o geneză.Deci structura şi geneza sînt indisolubile. Structura nu poate fi adecvat înţeleasă fără ceea ce a dus la ea şi nici în afara evoluţiei sale viitoare,ea fiind momentul de stabilitate calitativă,punctul nodal al trecerilor.Ea nu se opune istoriei,ci este ea însăşi istorie,rezultat al unui proces istoric consumat şi condensat,un proces istoric actual,premisă a unor procese istorice viitoare.

Structura apare astfel ca un proces diacronic şi sincronic.Contradicţiile din interiorul structurii fac ca aceasta

;i se modifice permanent.

Ideea metodei structurale în sensul de studiu al fenomenelor constituite,al relevării reţelei interioare de relaţii esenţiale ale fenomenului prin eliminarea contingentului este cuprinsă în esenţă în dialectica marxistă. Metoda structurală nu este în acest sens,incompatibilă cu dialectica marxistă.

Elaborarea metodei dialectice ca instrument teoretic de studiere a proceselor,a legăturilor de ansamblu,nu anulează logica nedialectică a studierii sistemelor constituite.De aceea marxismul recunoaşte validitatea metodei structurale respingînd însă extinderea acesteia la logica interconexiunilor,a dezvoltării precum şi limitele structuralismului abstract,aistoric rismul la care se ajunge prin absolutizarea aspectului sincronic şi a autonomiei structurii.

Principiile promovate de unele forme particulare ale analizei structurale - invarianta structurii,prioritatea sincronicului asupra diacronicului,ocolirea cercetării genetice, "antiumanismul teoretic", cercetarea structurii independent de om, reprezintă dintr-un anumit punct de vedere,o revenire la unele principii ale metafizicii în condiţiile noi de dezvoltare a cunoaşterii ştiinţifice. L.Séve caracterizează metoda structurală ca "o logică nedialectică foarte dezvoltată a segmentelor internodale ale contradicţiilor considerate în mod simplificator ca sisteme invariante"[1].

Concepţia şi regulile folosirii structuraliste a conceptului de structură sînt inconciliabile cu cele ale dialecticii.Pentru metoda dialectică,aşa cum s-a arătat,structura are o stabilitate relativă.Realitatea are o structură dar nu se reduce la ea.Realitatea este în esenţă o succesiune de

1 L.Séve,Méthode structurale et méthode dialectique,La Pensée, nr.135,oct.1967,p.89.

structuri. De aceea metoda structurală se dovedeşte a fi un mod de cercetare eficient în corelaţie cu toate celelalte metode, în contrast cu cele ale cercetărilor genetice şi funcţionaliste.

In esenţă metoda analizei structurale elaborează procedee bazate pe recunoaşterea şi compararea transformărilor posibile precum şi a invarianţilor unor structuri date. Ea a introdus în ştiinţele sociale şi umane un înalt spirit de rigoare şi obiectivitate datorită unor procedee de cunoaştere ce se bazează pe formalizare, modelare, eliminarea referirilor la subiect ca experienţă trăită.

Intrucît acordă prioritate, uneori absolutizînd-o metodei sincronice, fără recurs la istorie sau minimalizînd tratarea istorică, metoda este îndeosebi fertilă pentru sisteme oarecum închise de fenomene, de mare stabilitate, fixitate.

Metoda structurală implică o epistemologie a modelului depăşind atît raţionalismul speculativ, deoarece modelele nu sînt produse ale fanteziei spiritului, cît şi empirismul pozitivist, pentru că structura nu este un dat sensibil senzorial.

4. <u>Ce este structuralismul</u>?

Structuralismul s-a constituit ca rezultatul unor îndelungi cercetări în domenii diferite ale ştiinţelor sociale şi umane. In ciuda preocupărilor asemănătoare, a afinităţilor incontestabile structuralismul nu apare ca un curent sau o şcoală unitară. De aceea nu se vorbeşte de un structuralism, ci de structuralisme ce se diferenţiază prin varietatea problemelor de interes. Structuralismul s-a manifestat iniţial în lingvistică, prin reprezentanţii şcolii de la Praga; Fr.de Saussure, R.Jacobson şi Trubeţkoi. Din punctul de vedere al metodei structurale Fr.de Saussure face deosebire între vor-

structuri. De aceea metoda structurală se dovedeşte a fi un mod de cercetare eficient în corelaţie cu toate celelalte metode în concordanţă cu nivelul cercetărilor genetice şi funcţionaliste.

In cadrul metodei analizei structurale elaborează procedee bazate pe recunoaştere şi compararea transformărilor posibile precum şi a invarianţilor unor structuri date.Ea a introdus în ştiinţele sociale şi umane un înalt spirit de rigoare şi obiectivitate datorită unor procedee de cunoaştere ce se bazează pe formalizare,modelare,eliminarea referirilor la subiect ca experienţă trăită.

Intrucît acordă prioritate,uneori absolutizînd-o metodei sincronice,fără recurs la istorie sau minimalizînd tratarea istorică,metoda este îndeosebi fertilă pentru sisteme carecum închise de fenomene,de mare stabilitate,fixitate.

Metoda structurală implică o epistemologie a modelului depăşind atît raţionalismul speculativ,deoarece modelele nu sînt produse ale fanteziei spiritului,cît şi empirismul pozitivist,pentru că structura nu este un dat sensibil senzorial.

4. Ce este structuralismul?

Structuralismul s-a constituit ca rezultatul unor îndelungi cercetări în domenii diferite ale ştiinţelor sociale şi umane. In ciuda preocupărilor asemănătoare,a afinităţilor incontestabile structuralismul nu apare ca un curent sau o şcoală unitară. De aceea nu se vorbeşte de un structuralism, ci de structuralisme ce se diferenţiază prin varietatea problemelor de interes. Structuralismul s-a manifestat iniţial în lingvistică,prin reprezentanţii şcolii de la Praga; Fr.de Saussure, R.Jacobson şi Trubeţkoi. Din punctul de vedere al metodei structurale Fr.de Saussure face deosebire între vor-

bire - ce are un caracter individual,concret, o tonalitate afectivă,presupune libertate şi spontaneitate - şi limbă.Aceasta are un caracter social şi codificat,fiind un ansamblu de convenţii statornicite cărora trebuie să i se conformeze orice vorbitor pentru a se face înţeles. Limba este un sistem de semne în care valoarea unuia nu rezultă decît din prezentarea simultană a altuia,în timp ce cuvîntul folosit de indivizi este aplicarea acestui sistem abstract,fără ca cei ce-l folosesc să înţeleagă necesarmente complexitatea relaţiilor din care este compus.

Limba apare astfel ca o condiţie a posibilităţii cuvîntului.

Metoda elaborată în lingvistică s-a dovedit a fi utilă şi pentru înţelegerea altor structuri: economice,de rudenie etc. Cu ajutorul metodei structurale pot fi elaborate modele care înlesnesc înţelegerea şi explicarea fenomenelor din alte domenii. Acest lucru a dus pe unii cercetători la concluzia că lingvistica este o adevărată ştiinţă pilot,un model pentru dezvoltarea ştiinţelor sociale şi umane. Dealtfel problema aplicării metodei structurale în ştiinţele sociale şi umane a suscitat vii discuţii.Dezbaterile asupra structuralismului au luat uneori accente polemice în care s-au exprimat alături de puncte de vedere echilibrate,ştiinţifice şi altele eronate. Am cita în acest sens o apreciere făcută de Iulia Kristova de la revista Tel Quel care spunea:"Structuralismul e un mit creat de ziarişti care au întotdeauna nevoie de cîte un concept ce poate fi azvîrlit în arena publică..."[1]

Existenţa unei multiplicităţi de doctrine prin principiile pe care le promovează sau teme înrudite este incontestabilă.

---

1 Apud Al.Tănase,op.cit.,p.84.

Structuralismul a dat rezultate ce nu pot fi neglijate în domenii ca: lingvistica,psihologia,etnologia,analiza literară,critica de artă,sociologia,etc.

Este structuralismul o "revoluţie copernicană" aşa cum este apreciat de către unii reprezentanţi sau exegeţi?

Unii prezintă structuralismul ca metodă de cercetare,respingînd ideea structuralismului ca filosofie.Astfel J.Piaget consideră că structuralismul este o metodă în curs de dezvoltare care ridică probleme deosebit de importante pentru adîncirea cunoaşterii realităţii sociale şi umane.

Alţi gînditori ca H.Wald consideră,dimpotrivă că structuralismul este o ideologie a capitulării în faţa asaltului birocraţiei şi tehnologiei,a predominării mijloacelor asupra scopului, a societăţii asupra individului prin idolatrizarea structurii în defavoarea componentelor,a relaţiilor în defavoarea lucrurilor aflate în relaţii a aspectului sincronic,în raport cu cel diacronic.

Evitînd absolutizarea unui aspect sau altuia în caracterizarea structuralismului C.I.Gulian demonstrează că acesta nu poate fi redus doar la o metodă,întrucît implică şi o teorie asupra metodei, o filosofie. Adepţii structuralismului vrînd nevrînd se lovesc de întrebări filosofice cum ar fi: este aceasta metoda cea mai bună? este o metodă universală?

De aceea marxismul nu poate face abstracţie în analiza structuralismului de raportul dintre metoda structurală şi ideologie oricît ar fi de discretă această legătură[1].

Dorinţa de a înţelege şi aprecia obiectiv noutatea,sugestiile şi realizările structuralismului nu poate fi împlinită fără a lua atitudine faţă de tendinţele "expansioniste",ideologice ale acestuia cu alte cuvinte fără evidenţierea limitelor lui teoretice.

---

1. vezi C.I.Gulian

In analiza pe care o face structuralismului C.I.Gulian distinge un structuralism care,deşi porneşte sociologic ajunge la teze autonomiste, reprezentat de C.Lévi-Strauss şi M.Foucault, şi un structuralism concret al lui L.Althusser,J.Piaget,L.Goldman, Francastel, Veraut, etc.

In gîndirea contemporană,structuralismul abstract semnifică o repudiere a existenţei umane.Excluderea omului şi sensului din cadrul cercetării este prezentată drept expresia rigorii intelectuale,a obiectivităţii ştiinţifice.Insuşi cuvîntul om este declarat de prisos,o invenţie şi repudiat de structuralişti.

"Cercetările structuraliste,declară M.Foucault, nu numai că şterg imaginea tradiţională ce ne-o făcusem despre om,dar după părerea mea tind să facă inutilă în cercetare şi în gîndirea însăşi ideea de om. Moştenirea cea mai grea ce ne vine de la secolul al XIX-lea şi de care este de mult cazul să ne debarasăm este umanismul.Umanismul a fost un mod de a rezolva în termeni morali de valoare de reconciliere,probleme ce nu pot fi deloc rezolvate... problema raportului omului cu lumea,a fericirii,a creaţiei artistice,care nu merită deloc să fie probleme teoretice"[1].

O asemenea poziţie vrea să demonstreze lipsa de legătură a structuralismului cu problemele social-umane ale epocii.Ea a dus la eliminarea metodologică a istoriei.Aceste deziderate ale unor reprezentanţi ai structuralismului se conjugă cu cerinţa purificării metodei structurale de ideologie,a dezideologizării. Aceasta înseamnă tratarea faptelor social-umane,a fenomenelor de cultură,de care se ocupă structuralişti,în afara oricărei legături cu interesele umane,dintr-o perspectivă "pur gnoseologică".

Fuga de om,renunţarea la conştiinţă sînt simptome ideologice care se traduc prin dezertarea în faţa problematicii epocii[2].

1 Secolul XX, nr.5,1967,p.75.
2 C.I.Gulian,op.cit.,p.246.

Faptul că structuralismul abstract ignoră istoria,problematica extrem de complexă a omului epocii noastre pune cu claritate în evidenţă fragilitatea pretenţiei de a reprezenta "fundamentul ştiinţelor sociale" din secolul nostru.

Modul în care este aplicată metoda structurală de diverşii lui reprezentanţi relevă o anume concepţie despre lume.Rezultatele pozitive obţinute prin aplicarea concretă a metodei de reprezentanţi ca J.Piaget,L.Goldman,Francastel şi alţii constituie un puternic argument în sprijinul ideii că neajunsurile structuralismului nu sînt implicate în metoda structurală,ci în substratul ideologic,"neîmpăcarea cu istoria contemporană,evaziunea spre structuri anistorice,retragerea subiectului în cochilia sa epistemologică".

Formulînd succint rezultatul cercetării efectuate asupra raportului dintre structuralism şi marxism,C.I.Gulian spune că "marxismul recunoaşte valabilitatea metodei structurale - ca şi ale oricărei alte metode - dar fără deformările de proveniență ideologică"[1]. Punînd în evidenţă limitele structuralismului,gînditorul român este preocupat constant de surprinderea noutăţii acestei metode de valoarea pe care o au principiile de analiză structurală,atunci cînd sînt respectate de promotorii lor.

In aprecierea meritelor structuralismului, C.I.Gulian subliniază că trebuie să ţinem seama că domeniul în care au lucrat şi lucrează structuraliştii nu este cel al teoriei metodei, ci cîmpul larg al faptelor de cultură (limbă,mit,gîndire,literatură,artă etc.).Judecînd metoda după roadele pe care le-a dat, structuralismul a ridicat probleme noi şi a adus rezultate incontestabile în aceste domenii.

Structuralismul cuprinde însă şi elemente de metodă care depăşesc cadrul unei ştiinţe particulare înfăţişîndu-se cu va-

1 Ibidem,p.254.

lenţe metodologice filosofice. Din acest punct de vedere metoda structurală aplică cu o nouă profunzime unele indicaţii metodologice cuprinse da dialectică. Intre aceste elemente reţinem: aplicarea principiului totalităţii în studiul fenomenelor, îndemnul metodologic de a descoperi structuri sau sisteme, raporturi esenţiale şi necesare şi nu de a studia aspecte sau laturi ale fenomenelor în chip izolat, atomist. De aceea metoda structurală se înfăţişează ca un aliat al dialecticii împotriva empirismului[1]. Studiul interdependenţelor, cerut de structuralişti, este modernizat şi aprofundat prin aplicarea formalizării.

Un alt element metodologic preţios al structuralismului este cerinţa de analiză a fenomenelor în specificul lor. Această cerinţă exprimă tendinţa spre obiectivitate a structuralismului, respingerea subiectivismului şi a antropomorfizării, a comstrucţiilor speculative.

Intre realizările structuralismului C.I.Gulian acordă o importanţă aparte meritului de a fi redeschis o problemă ontologică şi metodologică importantă, aceea a raportului dintre invariant şi tramsformări dintre stabil şi instabil, dintre logic şi istoric[2]. Lupta dialecticii împotriva denaturărilor viziunii asupra lumii la care duc exagerarea importanţei invariantului, a esenţelor, a avut drept rezultat neglijarea problematicii invariantului de către dialectică.

Structuralistii nu rămîn însă credincioşi în practica aplicării acestei metode principiilor pozitive enunţate. Indeosebi reprezentanţii structuralismului abstract sînt cei care abandonează, fără excepţie în practica lor, principiul totalităţii atît prin neglijarea aspectului diacronic cît şi prin neglijarea ati-

1 Ibidem, p.225, 226.
2 Ibidem, p.228.

tudinilor,intereselor şi scopurilor subiectului în cercetare. Metoda dialectică se deosebeşte de structuralism tocmai prin aplicarea criteriului totalităţii nu numai parcelar,ci global,prin analiza genezei structurilor în timp şi recunoaşterea contradicţiilor şi urmărirea implicaţiilor practice ale intereselor şi scopurilor subiectului.

Abandonarea totalităţii de către unii reprezentanţi ai structuralismului îl determină pe C.I.Gulian să vorbească despre aceasta ca despre o "dialectică întreruptă",despre inconsecvenţe şi cpntradicţii în aplicarea metodei structurale[1].

O dialectică consecventă,cum este dialectica marxistă, este de preferat unei "dialectici întrerupte".Si aceasta cu atît mai mult cu cît structuralismul manifestă tentativa de a ridica principiile sale metodologice la rangul de principii ontologice capabile de a oferi o explicaţie asupra lumii în ansamblul ei.

1 Ibidem,p.230.

5. FORMAŢIUNEA SOCIALĂ

5.1. Elaborarea categoriei de formaţiune socială

Studiul societăţii ca domeniu distinct şi superior al realităţii obiective face parte din sfera materialismului dialectic şi istoric. Fără studiul materialist dialectic al societăţii această concepţie nu s-ar fi putut constitui ca o filosofie a transformării revoluţionare a lumii.

Necesitatea studierii societăţii ca domeniu distinct al realităţii obiective decurge din faptul că ea are determinaţiile sale generale proprii, fundamentale pentru definirea ei. Astfel de determinaţii sînt[1]: a) caracterul de sistem, faptul că se compune din nivele sau sisteme parţiale (economic, organizări sociale, politice, conştiinţă socială, cultură) între care se instituie relaţii complexe de interdependenţe, corespondenţe, declaje etc.; b) caracterul social-istoric, colectiv al devenirii sociale şi umane; c) acţiunea unor legi specifice care privesc geneza şi condiţiile în care fiinţează efectiv realitatea socială concretă şi subsistemele ei, raporturile lor de interpătrundere şi autoreglare.

Materialismul istoric, studiază structurile şi relaţiile de determinare universală dintre subsistemele realităţii sociale. Elaborarea materialismului istoric şi întemeierea ştiinţei despre societate a fost realizată de Marx prin studierea structurii unei anumite societăţi şi a raporturilor ei de determinare.

Abandonînd pretenţia de a elabora o teorie (un sistem

---

1 vezi Radu Florian, Reflecţii asupra filosofiei marxiste, Bucureşti, 1975, p. 179.

sociologic) care pe [illegible] să explice în mod concret diversitatea evoluțiilor istorice, să ofere deci o explicație desăvîrșită totalității procesului istoric, în genul teoriilor mecaniciste, organiciste, a teoriei echilibrului, Marx studiază o etapă dată din dezvoltarea societății și anume societatea capitalistă.

Lenin precizează în lucrarea Ce sînt prietenii poporului că teoria lui Marx, așa cum este ea expusă în Capitalul "nu pretinde că ar fi explicat vreo altă organizare socială decît cea capitalistă"[1]. "Cît despre celelalte formațiuni sociale, arată Lenin, oricît de bogată și de valoroasă ar fi în acest domeniu moștenirea lui Marx și Engels, materialismul istoric nu pretinde să ofere dintr-o dată o explicație științifică a naturii lor și a legilor evoluției lor. Fiecare presupune un studiu special al faptelor și o analiză detaliată". Marx a indicat numai "metoda(...)științifică pentru explicarea istoriei"[2].

Efectuînd analiza formațiunii capitaliste, Marx a elaborat cadrul conceptual adecvat pentru descrierea și explicarea sistemului social, a schimbărilor sociale, a creat "terenul" pentru studierea celorlalte formațiuni. Acest lucru nu înlătură însă necesitatea analizei efective a fiecărei formațiuni sociale al cărei ansamblu real și ale cărei interacțiuni dintre subsisteme nu pot fi cunoscute prin rezultatele dobîndite prin studiul societății capitaliste fără riscul denaturărilor[3]. Sistemul concret al fiecărei societăți trebuie descifrat, reconstituit în conținutul său particular prin studiul lui însuși.

1 V.I.Lenin, Ce sînt prietenii poporului..., Opere, vol.I, p.146.
2 Ibidem.
3 A.Pelletier și Jean Jeacques Goblot, Materialismul istoric și istoria civilizațiilor, Ed.pol., Buc., 1973, p.15o.

Cercetarea societăţii capitaliste de către Marx şi modul său de a o descifra, principiile care l-au călăuzit în cercetare rămîn însă relevante pentru explicarea ştiinţifică a societăţilor trecute şi a realităţilor sociale ale zilelor noastre. Însuşi Marx atrăgea atenţia în Metoda economiei politice[1] asupra valorii mai generale pe care o au categoriile care exprimă relaţiile societăţii capitaliste. Înţelegerea structurii acestei societăţi oferă posibilitatea de a cunoaşte structura şi relaţiile de producţie ale tuturor formelor sociale dispărute din ale căror sfărîmături şi elemente s-a constituit ea. Marx adaugă însă că "...dacă este just să se spună că categoriile economiei burgheze conţin o doză de adevăr pentru toate celelalte forme de societate lucrul acesta trebuie înţeles numai cum grano salis (cu anumite rezerve)"[2].

Principiile formulate de Marx, pe baza studiului dezvoltării istorice a capitalismului nu au valoare în sine, în afara studiului însuşi, nu oferă o reţetă pentru explicarea tuturor societăţilor. Marx, Engels şi mai tîrziu Lenin au respins tratarea teoriei formaţiunii sociale ca pe o construcţie care oferă "o cheie universală" pentru explicarea totalităţii procesului istoric ce face inutil studiul însuşi.

In Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, Marx formulează rezultatele provizorii ale eforturilor sale, rezultate care i-au slujit drept fir călăuzitor în studiile ulterioare. Această prefaţă prezintă tezele materialismului istoric "ca un îndreptar pentru studiu", ceea ce înseamnă o ipoteză, principii de procedură metodologică. Trebuie să adăugăm şi faptul că teoria lui Marx asupra societăţii priveşte nu

1 vezi Metoda economiei politice, în K. Marx, Bazele criticii economiei politice, vol. I, p. 38.
2 Ibidem, p. 39.

numai metodologia de cercetare,ci cuprinde şi idei referitoare la natura omului şi societăţii,la relaţiile dintre ele,fără de care principiile metodologice n-ar fi putut fi elaborate. Această ipoteză de lucru îi oferea posibilitatea unei atitudini ştiinţifice în studiul fenomenelor istorice şi sociale.

Apariţia Capitalului, ce realizează o analiză amănunţită a structurii societăţii capitaliste şi a legilor ei de funcţionare şi dezvoltare,verifică această ipoteză transformînd-o într-o concepţie ştiinţificeşte dovedită.Lenin sublinia că "atîta timp cît nu se va face o altă încercare în direcţia explicării ştiinţifice a funcţionării şi dezvoltării cutărei sau cutărei formaţiuni sociale (...) cît timp nu se va face o altă încercare capabilă să aducă ordine în faptele respective aşa cum a făcut materialismul şi să ne înfăţişeze tabloul viu al unei anumite formaţiuni dîndu-i totodată o explicaţie ştiinţifică,atîta timp concepţia materialistă a istoriei va fi sinonimă cu ştiinţa socială"[1].

In Capitalul avem o teorie a formaţiunii sociale capitaliste. L.Althusser apreciază că nu avem nimic comparabil cu această realizare,deşi există lucrări importante pentru alte moduri de producţie,fie precapitaliste,fie pentru modul de producţie socialist şi pentru fazele de tranziţie între aceste lumi[2].

5.2. Conţinutul categoriei de formaţiune socială

In centrul teoriei materialiste a istoriei,ca o categorie fundamentală,care permite analiza ştiinţifică a unei societăţi date,se află categoria de formaţiune socială.Această categorie nu a fost concepută de Marx ca un model abstract al

1 V.I.Lenin,op.cit.,p.138.
2 L.Althusser,Citindu-l pe Marx,Buc.,1971,p.307.

societăţii capitaliste. Totodată,în opoziţie cu empirismul,în cadrul căruia categoriile apar ca un produs al unei inducţii amplificatoare,Marx,aplicînd pentru prima oară analiza structurală în domeniul cercetării societăţii,concepe categoriile, "esenţa", ca nefiind obiectul real, nerapertîndu-se deci la realitatea empirică, ci la obiectul cunoaşterii construit după aceasta. De aceea categoriile nu ne spun nimic despre cum este obiectul singular,ci cum se produce acesta,care este logica internă prin care se efectuează dezvoltarea lui[1]. De aceea categoriile de formaţiune socială,bază,suprastructură,clasă socială etc. reţin elementele teoretice care ne permit să cunoaştem fiecare societate şi respectiv subsistem al ei în mişcarea lor reală.

Formaţiunea socială desemnează societatea concretă,considerată ca un sistem unitar,în integralitatea laturilor sale, pe o treaptă dată a dezvoltării ei istorice. Ea surprinde totalitatea laturilor care alcătuiesc societatea omenească la un moment dat,ordonarea lor cauzal-genetică şi dependenţele lor funcţionale.

Categoria de formaţiune socială nu se opune şi nu o exclude pe aceea de societate,care denumeşte domeniul realităţii obiective ce apare ca un produs al activităţii şi interacţiunilor dintre oameni. Societatea,spunea Marx "nu este compusă din indivizi,ea exprimă suma legăturilor şi relaţiilor dintre aceşti indivizi"[2].

Concepută în acest fel noţiunea de societate nu ne permite să desprindem diversele tipuri de relaţii umane existente într-o etapă dată a dezvoltării istorice,interacţiunile dintre

1 L.Sève, Marxismul şi personalitatea,Ed.pol.,1975,p.241.
2 K.Marx,Bazele criticii economiei politice,Buc.,1972,vol.1, p.196.

ele. Studiind o societate concretă, cea capitalistă, Marx separă totalitatea socială, sistemul şi funcţionarea sa, desemnate prin categoria de formaţiune socială, de suma mecanică a elementelor care o constituie. De aceea, categoria de formaţiune socială apare ca instrumentul teoretic care permite regîndirea ansamblului relaţiilor sociale fără a se reduce la acestea.

Marx în Muncă salariată şi capital, iar V.I.Lenin în Ce sînt prietenii poporului... au caracterizat formaţiunea socială printr-un anumit tip de relaţii de producţie. Marx a desprins dintre diferitele domenii ale vieţii sociale, domeniul economic format din forţele de producţie şi relaţiile ce se stabilesc între oameni în procesul producerii mijloacelor de subzistenţă. Astfel, el ajunge la conceptul bazei reale a vieţii sociale a oamenilor, care se dovedeşte a fi punctul de plecare la care trebuie raportate sistemele politice şi juridice, diviziunea în clase, etica, filosofia, religia etc. Prin aceasta interacţiunile artificiale dintre fenomenele sociale inventate de teoreticieni sînt înlocuite cu interacţiunile reale descoperite "prin studiul unui adevărat Mont Blanc de fapte".

Explicînd mersul gîndirii lui Marx, Lenin arăta că el a explicat structura şi dezvoltarea formaţiunii sociale capitaliste "exclusiv prin raporturile de producţie" , urmărind, totodată, "pretutindeni şi în permanenţă suprastructurile corespunzătoare acestor raporturi de producţie, dînd scheletului carne şi sînge. Capitalul a avut un succes colosal tocmai pentru că (...) arată cititorului întreaga formaţie capitalistă a societăţii: cu pulsul ei viu, cu aspectele existenţei ei zilnice, cu manifestările sociale concrete ale antagonismelor dintre clase inerente relaţiilor de producţie cu suprastructura politică

burgheză care susţine dominaţia clasei capitaliştilor,cu ideile burgheze despre libertate,egalitate etc.,cu relaţiile burgheze de familie". Marx situează "...pentru prima oară sociologia pe un teren ştiinţific,stabilind noţiunea formaţiunii economice a societăţii ca totalitate a raporturilor respective de producţie,stabilind că dezvoltarea acestor formaţiuni constituie un proces istorico-natural"[1](s.n.).

Tipul de relaţii de producţie dă caracterul distinctiv al societăţii.El defineşte calitativ o formaţiune socială şi oferă posibilitatea comparării orînduirii sociale din diverse ţări aflate pe aceeaşi treaptă a dezvoltării.Relaţiile de producţie sînt un criteriu obiectiv al comparaţiei istorice.Înţelegerea ştiinţifică a relaţiilor de producţie nu este posibilă fără a le considera în unitatea lor cu forţele de producţie. Teoreticienii Internaţionalei a II-a,precum şi unii sociologi actuali reduc formaţiunea socială la structura economică, la baza societăţii. Absolutizarea relaţiilor de producţie prin ruperea lor de nivelul de dezvoltare al forţelor de producţie, derivă dintr-o înţelegere unilaterală,cantitativistă a forţelor de producţie. In realitate forţele de producţie comportă şi un aspect calitativ.Ele se referă nu numai la nivelul,gradul dezvoltării forţelor de producţie,ci şi la îndemînarea în folosirea lor,la organizarea socială a muncii şi rezultatele acestei organizări.

Subliniind corelaţia organică dintre relaţiile şi forţele de producţie în caracterizarea formaţiunii sociale trebuie să evităm şi o altă poziţie unilaterală,decît cea amintită.Este vorba de tendinţa de a defini formaţiunea socială prin forţele de producţie. O asemenea tendinţă se întîlneşte în teoria so-

1 V.I.Lenin,op.cit.,p.131-132.

cietăţii industriale a lui R.Aron şi aceea a dezvoltării stadiale a lui Rostow. Asemenea poziţii încearcă să contrapună teoriei formaţiunii sociale, o tipologie socială pornind de la nivelul dezvoltării forţelor de producţie,neglijînd total relaţiile de producţie. Aceste teorii introduc o indistincţie teoretică între capitalism şi socialism,indistincţie periculoasă sub aspect practic,politic.

Atît relaţiile cît şi forţele de producţie sînt construcţii teoretice şi nu pot fi concepute ca esenţe metafizice lipsite de mişcare şi interdependenţe. Ele sînt singurele căi care văzute în unitatea lor indestructibilă ne oferă posibilitatea de a vorbi despre relaţiile reale ale oamenilor în mişcarea lor necesară.

Formaţiunea socială nu se reduce numai la elementele modului de producţie. Ea cuprinde,aşa după cum rezultă şi din modul în care a conceput-o Marx şi Lenin,structura socială a societăţii,relaţiile de comunitate,forma de familie,suprastructura instituţională şi ideologică şi formele conştiinţei sociale. Componentele formaţiunii sociale sînt la rîndul lor sisteme, relativ autonome corelate cauzal şi funcţional.

Categoria de formaţiune socială exprimă diversitatea laturilor societăţii,principalele interacţiuni dintre acestea, integralitatea vieţii sociale. Ea pune în evidenţă atît caracterul complex şi divers al laturilor societăţii cît şi pe cel unitar,sistematic. Toate laturile,subsistemele sociale sînt determinate,în ultimă instanţă,sau suferă influenţa prin verigi intermediare a relaţiilor de producţie existente. Teoria formaţiunii sociale evidenţiază mişcarea relativ unitară a sferelor vieţii sociale asigurată prin interacţiunile cauzale şi funcţionale dintre ele,ca elemente ale totului în cadrul cărora sferele legate de relaţiile de producţie,sînt,în ultimă instanţă bază-

ritoare. In cunoscuta Prefață din Contribuții la critica economiei politice[1], Marx surprinde organizarea interioară a formațiunii sociale și dependențele cauzale dintre subsistemele ei, în procesul devenirii lor. Structurii economice (bazei) îi corespund anumite structuri politice și juridice manifestate prin anumite raporturi de clasă și de comunitate umană. In funcție de acestea se dezvoltă ansamblul structurilor ideale.

Intrucît teoria formațiunii sociale stă la baza constituirii științei despre societate, reamintim că Marx nu stabilește o relație directă între bază și restul sferelor vieții sociale. Materialismul nu l-a îndepărtat pe Marx de la recunoașterea semnificației spiritului - a moralei, filosofiei, esteticii, științei și religiei - pentru dezvoltarea socială și umană. El a indicat izvorul și a stabilit legile dezvoltării lor. Diferența dintre materialismul istoric și idealism nu constă în faptul că ultimul recunoaște și primul nu, ideile și idealurile drept cauze care acționează în istorie. Diferența privește genezalor și condițiile în care ele efectiv acționează și de care în ultimă instanță depind. Materialismul istoric neagă că dezvoltarea intelectuală și culturală a umanității este o dezvoltare independentă, un element ultim, primar în constituirea universului, determinat autonom prin propriile sale legi. Nici un materialist nu va nega că fiecare sferă a vieții sociale își are propriile sale legi de dezvoltare. Legile dezvoltării filosofiei, artei nu pot fi derivate din cele ale științei și nici legile circulației bunurilor din legile magicii etc. Cu toate acestea sferele, subsistemele sociale nu au o existență absolut autonomă, nu se situează unele lîngă altele, ci între ele se instituie relații complexe de intercondiționare. Dependențele cauzale

1 K. Marx, Contribuții la critica economiei politice, Opere, vol. 13, Buc., 1962, p. 8-9.

şi funcţionale dintre subsistemele sociale înţeleasă din integralitatea sistemului social.

L.Althusser,vorbind despre relaţia dintre oază şi suprastructură politică,juridică şi ideologică,le prezintă pe acestea din urmă,drept condiţii ale existenţei relaţiilor de producţie. In acest mod înţelegem de ce suprastructurile sînt întotdeauna specifice. El subliniază că "relaţiile de producţie nu pot fi gîndite în conceptul lor făcînd abstracţie de condiţiile lor de existenţă, suprastructurile specifice"[1].

Relaţiile de producţie sînt structura fundamentală a mişcării colective care asigură mişcarea întregului social în cadrul cerut de nivelul dat al forţelor de producţie.

Relaţiile de producţie determină împărţirea populaţiei în grupări sociale şi clase determinate.De aceea ele implică, în chip necesar,o anumită formă de organizare a puterii politice a societăţii,formă de organizare indispensabilă menţinerii şi asigurării raporturilor existente.Articularea specifică a diferitelor subsisteme (politic,ideologic) în cadrul sistemului social global este implicată,în chip necesar,în structura modului de producţie considerat. Subsistemele îşi au autonomia lor relativă. Totodată elementele unui subsistem aparţin şi altor structuri,de nivele diferite,avînd în interiorul fiecăreia semnificaţia sa particulară.Subsistemele societăţii pot fi înţelese numai dacă sînt inserate în sistemul global, în realitatea constituită din interrelaţiile lor şi a căror influenţă o suferă.

Interacţiunile existente între diferitele subsisteme ale unui sistem social dat,eficienţa acţiunii lor asupra întregului social sînt specifice fiecărei formaţiuni sociale.

1 L.Althusser,op.cit.,p.255-56.

Studiul concret al unei societăţi pornind de la teoria formaţiunii sociale ne permite să înţelegem interrelaţiile dintre subsistemele existente,să evidenţiem locul pe care îl ocupă în structura întregului şi eficienţa acţiunii lor.

5.3. Succesiunea formaţiunilor sociale

In Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, Marx caracteriza "modurile de producţie asiatic,antic,feudal, burghez", "...ca epoci progresive ale formaţiei social economice"[1]. Acest text a constituit sursa unor dezbateri privitoare la specificul modului de producţie,asiatic,locul lui în istoria universală şi la sensul succesiunii diverselor formaţiuni sociale,sens care rezultă din aprecierea succesiunii lor cronologice "ca epoci progresive".

Prin interpretarea dată textului lui K.Marx,Stalin a introdus ideea unei succesiuni obligatorii a formaţiunilor sociale.

Fără a ne opri,îndeosebi,asupra modului de producţie asiatic vom atrage atenţia asupra sugestiilor valoroase rezultate din numeroasele studii efectuate asupra lui.

Cercetările întreprinse asupra modului de producţie asiatic consideră că acesta nu s-ar reduce la nici unul din celelalte. Acest mod de producţie ar fi caracteristic despoţiilor (Persia,Egipt,China,Mexic) în care s-au realizat lucrări colective intercomunitare de irigaţii prin care s-a obţinut un salt în productivitatea muncii şi a plusprodusului. Principalele caracteristici ale modului de producţie asiatic sînt: îmbinarea elementelor de comună gentilică cu predominarea numărului sclavilor casnici; conservarea structurii de obşte sătească în cadrul sistemului productiv; un ritm puţin intens,în raport cu sclavagismul,de producere a plusprodusului; forme

conservatoare de producţie. Marea stabilitate a formelor de organizare caracteristică acestui mod de producţie este generată de menţinerea sistemului de irigaţii şi a lucrărilor extracomunitare.

Dezbaterile desfăşurate asupra teoriei formaţiunii sociale în concepţia lui Marx şi asupra modului de producţie asiatic în particular a relevat existenţa unor căi diverse de evoluţie social-istorică. Acest fapt pune pregnant în evidenţă că aprecierea formaţiunilor sociale în succesiunea lor istorică,ca epoci progresive,nu are sensul unei linii de succesiune unică,obligatorie.Marx a respins orice interpretare a tezelor sale în acest sens, ce ar duce la o adevărată fatalitate istorică. Dimpotrivă,Marx afirmă explicit că teza susţinută în Capitalul asupra evoluţiei capitaliste a societăţii este valabilă în cadrul unei formaţiuni fondate pe proprietatea privată. Ferenk Tökei în lucrarea Modul de producţie asiatic în opera lui Marx demonstrează caracterul excepţional (unic în istorie) al dezvoltării greceşti în care se creează mediul şi premisele favorabile rupturii,faţă de "evoluţia naturală" caracteristică formaţiunii asiatice.Formarea şi evoluţia societăţii asiatice nu necesită pentru Marx o explicaţie specială,din moment ce rămînea în esenţă o "evoluţie naturală"[1]. Evoluţia formaţiunii asiatice din epoca bronzului a creat posibilitatea pentru alte societăţi mai puţin dezvoltate,să economisească din propria lor dezvoltare. La marginea dezvoltării anterioare se constituie un punct nou de plecare superior,a unei noi epoci de progres[2]. Marxismul admite astfel posibilitatea ca un popor să sară o etapă a dezvoltării sociale sub influenţa unor societăţi mai dezvoltate. Spre exemplu: popoa-

1 A.Pelletier şi J.J.Goblot,op.cit.,p.180.
2 Ibidem,p.179.

re din Uniunea Sovietică care înaintea revoluţiei socialiste nu cunoşteau nici chiar împărţirea în clase; popoare ale Africii, Asiei care formează actuala lume a treia. Inlocuirea unei formaţiuni sociale existente printr-o nouă formaţiune superioară face posibil un progres al forţelor de producţie. Necesitatea înlocuirii ce se manifestă în cadrul unei formaţiuni existente şi care rezultă din condiţiile ei de dezvoltare, pe care Marx le numeşte "mediul istoric" concret, factprii specifici economici şi neeconomici, interni şi externi, influenţează asupra unei sau altei succesiuni a formaţiunilor sociale. Marx respinge o schemă prestabilită a succesiunii lor insistînd asupra determinismului concret al succesiunii datorat agenţilor nu numai economici, ci şi suprastructurali, nu numai interni, ci şi externi.

La Marx succesiunea formaţiunilor sociale apare ca rezultat al unei investigaţii istorice în mod inevitabil incompletă. De aceea ea are un caracter provizoriu. Teoretic această schemă îi permite lui Marx să pună în evidenţă unitatea contradictorie dintre forţele şi relaţiile de producţie şi concordanţa lor necesară ca izvor general al dezvoltării social-istorice. Explicînd succesiunea formaţiunilor sociale prin legile obiective generale ale mecanismului schimbării modului de producţie, Marx a pus bazele demersului ştiinţific al determinismului social. Prin aceasta teoria socială se instituie ca o disciplină ştiinţifică.

5.4. Insemnătatea categoriei de formaţiune socială

Generalizînd cele mai importante trăsături, proprii orînduirii sociale din diverse ţări aflate pe aceeaşi treaptă istorică, categoria de formaţiune socială permite aplicarea la viaţa socială a principiului ştiinţific al repetării.

Orice ştiinţă urmăreşte descoperirea legilor de apariţie,dezvoltare şi funcţionare a sistemului de fenomene care constituie obiectul ei de studiu. Or,acest fapt nu este posibil fără precizarea elementelor de stabilitate,de repetabilitate. Concepţiile idealiste asupra vieţii sociale au exagerat caracterul individual,irepetabil al fenomenelor sociale şi în cele din urmă legitatea lor.

Explicarea materialistă a societăţii a pus în evidenţă rolul determinant al relaţiilor şi forţelor de producţie în dezvoltarea socială,punînd de acord teoria socială cu condiţiile reale,materiale ale vieţii oamenilor. Pe această bază a fost posibilă înţelegerea repetabilităţii în istorie.Marx surprinde organizarea interioară a formaţiunii sociale,interacţiunile dintre subsistemele ei formulînd pe această bază legile obiective generale de existenţă şi dezvoltare a societăţii. Dezvoltarea societăţii este prezentată de Marx ca un proces istoricp-natural,ca un proces determinat de legi obiective.

Formaţiunea socială,se caracterizează prin aceleaşi legi obiective. Faptul că societăţile aflate pe aceeaşi treaptă de dezvoltare istorică au în liniile lor generale o anumită structură socială,se dezvoltă conform aceloraşi legi generale, dă formaţiunii sociale o deosebită valoare cognitivă,ca punct de plecare în studiu. In practică nu există formaţiuni sociale pure şi nici structuri identice.De aceea cercetarea ştiinţifică trebuie să ţină seama atît de elementele comune generale existente în dezvoltarea ţărilor ce parcurg aceeaşi treaptă istorică cît şi de trăsăturile specifice,particulare.Acestea nu există alături de cele comune,ci în unitate indestructibilă cu ele.Cu alte cuvinte determinarea formaţiunii sociale,a legilor comune,generale este un moment fundamental în studierea unei

societăţi, studiere însă care nu se limitează la acest moment. Nici absolutizarea generalului şi nici aceea a particularului nu oferă posibilitatea înţelegerii juste a societăţii. Ceea ce este esenţial riscă să scape atunci cînd ne mulţumim cu enunţuri generale, oricît de perfecte ar fi acestea, spunea Engels.

Prin aplicarea creatoare a materialismului dialectic şi istoric la condiţiile specifice istorice şi naţionale ale ţării noastre P.C.R. evidenţiază în mod constant pericolul teoretic şi practic pe care-l implică denaturarea relaţiei dintre general şi particular în edificarea noii formaţiuni sociale, comuniste.Totodată P.C.R. a adus un aport esenţial în dezvoltarea concepţiei ştiinţifice revoluţionare despre socialism şi comunism.Intre tezele majore în acest sens, le amintim pe cele privitoare la existenţa unor etape,distincte calitativ,în construirea socialismului,la conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată.

Elaborînd strategia generală a făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate,Programul P.C.R.,pe baza analizei materialist-dialectice a realităţii,dezvăluie dialectica specifică a acestei etape - rolul factorilor economici şi neeconomici - suprastructurali şi de conştiinţă. Astfel pe fondul menţinerii rolului hotărîtor al factorilor economici creşte rolul factorilor subiectivi,conştienţi,al individului ca factor activ al procesului istoric, în edificarea noii etape.

Posibilitatea şi realitatea afirmării crescînde a rolului suprastructurii politice,juridice a conştiinţei sociale în edificarea socialismului multilateral dezvoltat rezultă din însăşi natura relaţiilor de producţie,din caracterul planificat al întregii dezvoltări sociale.

Analizînd dialectica dezvoltării societăţii româneşti în etapa actuală şi perspectivele ei în viitor,Programul P.C.R. relevă deplasarea factorului determinant,a verigii hotărîtoare în funcţie de nivelul atins de dezvoltarea socială internă şi factorii externi. O asemenea deplasare în cadrul factorilor hotărîtori ai dezvoltării ne-o oferă etapa actuală a societăţii socialiste multilateral dezvoltate în care formarea omului nou este obiectivul de care depinde însuşi viitorul comunist al patriei.

6. MODUL DE PRODUCTIE

6.1. Modul de producţie - unitate a forţelor şi relaţiilor de producţie

Prin elaborarea concepţiei materialist istorice despre societate, Marx şi Engels au pus capăt teoriilor care căutau esenţa vieţii sociale în activitatea spirituală a omului sau a societăţii şi reduceau conţinutul procesului istoric la istoria ideilor. Ei au descoperit rolul primordial al producţiei materiale pentru existenţa societăţii şi omului realizînd acordul dintre teoria socială şi condiţiile materiale ale vieţii sociale.

"Producţia înseamnă, potrivit concepţiei lui Marx, apropierea obiectelor naturii de către individ în cadrul şi prin mijlocirea unei anumite forme sociale"[1]. In cadrul acestui proces omul încetează să mai fie contemplativ sau numai în mod ideal activ. El desfăşoară o activitate obiectivă, materială, prin care transformă natura însuşindu-şi-o într-o formă folositoare vieţii sale şi simultan se transformă pe sine însuşi. De aceea producţia implică un dublu raport dialectic: raportul dintre om şi natură şi raporturile dintre oameni. Primul raport se constituie în cadrul şi prin intermediul unor raporturi interumane, deosebite esenţial de cele caracteristice regnului animal.

Activităţile de producere a bunurilor materiale şi relaţiile ce se stabilesc între oameni constituie baza tuturor formelor activităţii umane şi a relaţiilor ce se instituie în cadrul lor.

1 K.Marx, Bazele criticii economiei politice, vol.1, Buc., 1972, p.21.

Totalitatea elementelor care formează procesul de producţie şi ansamblul relaţiilor ce iau naştere în acest proces formează modul de producţie. El este subsistemul social care determină, în ultimă instanţă, întreaga fizionomie a societăţii. Teza rolului determinant al modului de producţie în dezvoltarea socială elaborată de Marx şi Engels constituie coloana vertebrală a noii teorii despre societate.

Pentru a înţelege locul şi rolul determinant al modului de producţie în ansamblul sistemului social este necesară analiza structurii şi dinamicii sale.

In cadrul modului de producţie se disting două laturi: forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Aceste componente se prezintă la rîndul lor ca sisteme (subsisteme). Astfel forţele de producţie cuprind: obiectul muncii, mijloacele de muncă şi forţa de muncă.

Obiectul muncii îl reprezintă toate lucrurile sau complexele de lucruri pe care munca le desprinde din legătura lor directă cu natura şi spre care se îndreaptă acţiunea de transformare a omului.

Mijloacele de muncă cuprind uneltele şi condiţiile materiale necesare producţiei (clădiri, combustibil, drumuri etc.). Uneltele sînt "un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le interpune între el şi obiectul muncii şi care îi servesc drept transmiţător al activităţii pe care o exercită asupra acestui obiect"[1].

Uneltele exprimă gradul de stăpînire a naturii de către om. Prin intermediul lor munca dobîndeşte un caracter colectiv, social, întrucît înmagazinînd experienţa umană trecută, ele implică însuşirea acesteia de către individ. Uneltele sînt ele-

1 K.Marx, Capitalul, vol.1, p.208.

mentul cel mai mobil din ansamblul forţelor de producţie.

Forţa de muncă a omului reprezintă un alt element al forţelor de producţie. Ea se defineşte ca "totalitatea aptitudinilor fizice şi intelectuale care există în organismul, în personalitatea vie a omului"[1]. Oamenii cu experienţa şi deprinderile lor de muncă alcătuiesc principala forţă de producţie a societăţii. Chiar şi cele mai perfecţionate maşini moderne sînt puse în funcţiune de om, lucrează pe baza programului fixat de acesta.

Obiectul muncii şi mijloacele de muncă formează mijloacele de producţie, iar acestea în unitatea lor cu forţa de muncă a omului formează forţele de producţie.

Forţele de producţie exprimă nu numai determinarea cantitativă, ci, şi calitativă a vieţii sociale, întrucît forţele de producţie au un caracter istoric. Nivelul şi conţinutul lor variază de la o formaţiune socială la alta.

Specificul forţelor de producţie al epocii noastre este dat de transformarea treptată a ştiinţei într-o forţă nemijlocită de producţie. In condiţiile actuale dezvoltarea economică depinde tot mai pregnant de nivelul general al ştiinţei, de progresul tehnologiei şi mai puţin de creşterea cantitativă a maşinilor şi forţei de muncă folosită direct în procesul de producţie[2].

Transformarea ştiinţei în forţa nemijlocită de producţie, proces strîns legat de trăsăturile revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane, implică schimbări calitative în structura şi conţinutul procesului de producţie, în locul şi rolul muncitorului în cadrul producţiei şi în însăşi înţelegerea categoriei de muncitor.

1 Ibidem, p.200.
2 Valter Roman, Secolul XX, secolul marilor revoluţii, Ed. Acad. R.S.R., 1976, p.232.

In categoria muncitorului, alături de muncitorul productiv, intră şi alte categorii de salariaţi. Munca intelectuală reprezintă o parte, tot mai însemnată, a căsa ce Marx numeşte în Capitalul "muncitor colectiv"; "...un personal muncitoresc combinat ai cărui membri acţionează asupra obiectului muncii într-un mod mai difect sau mai puţin direct. De aceea caracterul de cooperare al procesului muncii însuşi lărgeşte în mod necesar noţiunea muncii productive şi a exponentului ei, muncitorul productiv. Pentru a munci productiv nu mai e nevoie să foloseşti nemijlocit propriile mîini, este suficient să fii un organ al muncitorului colectiv să îndeplineşti una din subfuncţiile lui". Marx consideră "muncitorul colectiv" ca un întreg. Această noţiune nu este valabilă pentru fiecare membru în parte al muncitorului colectiv[1].

Rezultă că din muncitorul colectiv fac parte toţi cei care într-un fel sau altul participă la procesul de producţie.

Schimbările din structura şi dinamica forţelor de producţie prin folosirea raţională a cunoştinţelor ştiinţifice în procesul producţiei duce la schimbarea radicală a situaţiei omului în lumea forţelor de producţie. Dezvoltarea multilaterală a omului devine tot mai mult o condiţie prealabilă a oricărei alte dezvoltări. De aici rezultă şi misiunea ce revine socialismului în edificarea noii civilizaţii întemeiată pe o bază tehnico-materială creată prin folosirea marilor realizări ale ştiinţei.

Cea de a doua latură a modului de producţie o constituie relaţiile de producţie. Acestea sînt formate din totalitatea relaţiilor ce se stabilesc între oameni în procesul producţiei. Ele alcătuiesc structura economică a societăţii, baza pe care se înalţă suprastructura.

---

1 K.Marx, Capitalul, în Marx-Engels, Opere, vol.23, Ed.pol., 1966, p. 513-514.

Relaţiile de producţie cuprind: relaţiile de proprietate, de repartiţie, relaţiile de schimb, relaţiile organizatorice, administrative, de consum şi întregul complex al relaţiilor de muncă dintre oameni.

Relaţiile de proprietate se constituie pe fundalul posesiunii mijloacelor de producţie. Forma de proprietate asupra mijloacelor de producţie indică modul în care se realizează unirea mijloacelor de producţie cu forţa de muncă. Proprietatea privată generează exploatarea producătorilor de către posesorii mijloacelor de producţie. In socialism datorită existenţei proprietăţii obşteşti se modifică radical raportul dintre forţa de muncă şi mijloacele de producţie. Producătorii sînt şi proprietari ai mijloacelor de producţie. De aceea proprietatea socialistă generează relaţii de colaborare şi ajutor reciproc între oameni, între clasele şi categoriile sociale existente. Forma de proprietate stabileşte situaţia reciprocă a tuturor indivizilor şi grupărilor sociale angajate în procesul de producţie, locul în diviziunea socială a muncii şi ponderea la împărţirea venitului realizat în producţie. Prin aceasta relaţiile de proprietate determină, în ultimă instanţă, caracterul întregii reţele complexe de relaţii dintre oameni.

Relaţiile de schimb se instituie ca urmare a diviziunii sociale a muncii. Schimbul de activităţi se realizează între diverse clase, pături sau grupuri ale aceleiaşi clase, între cei ce lucrează în domeniul muncii fizice şi intelectuale, între sat şi oraş. Conţinutul relaţiilor care se nasc în cadrul schimbului de activităţi poartă în mod necesar amprenta formei de proprietate caracteristică societăţii date.

Relaţiile de repartiţie depind şi ele în mod direct de natura proprietăţii. Marx atrăgea atenţia asupra faptului că repartiţia înainte de a fi repartiţia a bunurilor este repartiţie

a uneltelor de producţie şi a membrilor societăţii în principalele sfere ale producţiei sociale şi numai ca efect apare cea de a doua repartiţie,aceea a produselor. Prima repartiţie este constitutivă procesului de producţie[1]. In funcţie de aceasta se realizează şi repartiţia bunurilor. Orînduirilor bazate pe proprietatea privată le este caracteristic un sistem inechitabil de repartiţie. Schimbarea relaţiilor de proprietate,înlocuirea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie cu proprietatea socialistă modifică radical sistemul repartiţiei bunurilor. Principiul repartiţiei socialiste este după cantitatea şi calitatea muncii fiecăruia. Totodată societatea preia o serie de sarcini privind cheltuielile de educaţie,asistenţă sanitară,diminuînd prin aceasta discrepanţele care apar între venituri ca urmare a aplicării aceluiaşi principiu unor situaţii diferite. Egalitatea obiectivă dintre oameni,ca expresie a aceleiaşi poziţii faţă de mijloacelor de producţie,constituie o garanţie a caracterului echitabil al sistemului repartiţiei socialiste.

Sfera de cuprindere a relaţiilor de producţie variază de la o formaţiune socială la alta. In epoca contemporană asistăm la o lărgire a sferei relaţiilor de producţie sub influenţa mai multor procese: a formării unui nou domeniu al reproducţiei sociale - cercetarea tehnico-ştiinţifică - şi a extinderii colaborării economice internaţionale. Acest din urmă fenomen duce la dezvoltarea accelerată a ceea ce Marx denumea "relaţii de producţie derivate", relaţii ce ridică în faţa teoriei probleme specifice.

De asemenea în zilele noastre asistăm la o accentuare a interferenţei dintre economic-politic-social. Gradul de com-

1 K.Marx,Bazele criticii economiei politice,vol.1,p.30.

plexitate al relaţiilor de producţie este puternic influenţat de creşterea funcţiilor economice ale statului. Statul în epoca contemporană pătrunde într-o măsură crescîndă în viaţa economică - cu roluri deosebite, însă în economia socialistă şi cea capitalistă.

Relaţiile de producţie au caracter obiectiv,fundamental şi necesar. Ele sînt obiective fiind determinate de nivelul dezvoltării forţelor de producţie. Oamenii nu-şi pot alege după voinţa lor relaţiile de producţie."Fiecare treaptă istorică găseşte un rezultat material dat, o sumă de forţe de producţie ...transmis fiecărei generaţii de cea precedentă.Toate acestea sînt modificate de noua generaţie însă în acelaşi timp îi prescriu acesteia propriile ei condiţii de viaţă şi îi imprimă o anumită dezvoltare"[1].

Unitatea forţelor şi relaţiilor de producţie constituie modul de producţie.

Separarea forţelor de producţie de relaţiile de producţie o întîlnim în unele teorii nemarxiste contemporane ca teoria "societăţii industriale", sau a "societăţii post-industriale" - care denumesc civilizaţiile ce se edifică pe baza revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane. Spre exemplu R.Aron propune definirea "societăţii industriale" din punct de vedere tehnologic avînd în vedere: de ce instrumente dispune omul sau societatea pe care o studiem; cui aparţin mijloacele de producţie,în general şi în special pămîntul din punct de vedere juridic şi care este organizarea socială administrativă a muncii în comun. Propunînd acest lucru R.Aron face abstracţie de relaţiile de producţie existente. El consideră că această categorie marxistă este echivocă pentru că ea nu face o demarcaţie strictă

1 K.Marx-Fr.Engels,Ideologia germană, Opere,vol.3,p.29.

între punctul de vedere tehnologic, punctul de vedere juridic şi cel social sau administrativ"[1].

Deosebirea dintre capitalism şi socialism, pe care R. Aron le consideră două tipuri ale "societăţii industriale", este redusă la "proprietatea asupra instrumentelor de producţie". Proprietatea este pentru el doar o categorie juridică şi nu una economică. De aceea proprietatea nu s-ar referi la relaţiile de producţie. Prin aceasta R.Aron diminuează deosebirea dintre capitalism şi socialism la nivelul unei deosebiri de ordin juridic.

Potrivit teoriei lui Marx relaţiile de producţie formează baza economică a societăţii, care trebuie cercetată întotdeauna în corelaţia sa cu forţele de producţie. Numai adoptînd un asemenea punct de vedere putem înţelege mecanismul intern al schimbărilor sociale.

Rolul determinant al modului de producţie, în raport cu restul structurilor societăţii, constituie o lege generală a dezvoltării istorice formulată de Marx şi Engels. Schimbarea modului de producţie duce la schimbarea fizionomiei întregii societăţi.

6.2. Dialectica dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie.

Cauza dezvoltării modului de producţie trebuie căutată în intersecţiunea dintre forţele şi relaţiile de producţie în cadrul cărora forţele de producţie au rol determinant. Acestea reprezintă conţinutul cel mai mobil al modului de producţie şi determină forma economică în care se desfăşoară producţia, relaţiile de producţie.

---

1 R.Aron, Dix-huit leçons sur la société industrielle, Paris, 1962, p.104.

Legătura organică dintre laturile modului de producţie are un caracter legic,necesar şi este exprimată de legea concordanţei relaţiilor de producţie cu caracterul şi nivelul forţelor de producţie,lege ce acţionează pe toate treptele dezvoltării sociale.

In condiţiile în care forţele de producţie şi în cadrul acestora uneltele de muncă reprezintă elementul cel mai revoluţionar se pune întrebarea care este cauza schimbării lor. Au existat concepţii care au considerat drept cauză ultimă a dezvoltării forţelor de producţie mediul geografic sau densitatea populaţiei.Alţii au căutat să explice dezvoltarea forţelor de producţie prin dezvoltarea ştiinţei.Aceşti factori nu pot fi neglijaţi în explicarea dezvoltării forţelor de producţie,dar nici nu poate fi absolutizată importanţa lor fără riscul denaturărilor.

Marx şi Engels au examinat în mod concret influenţa acestor factori asupra dezvoltării forţelor de producţie. In măsura în care se află în legătură cu mişcarea istoriei, care şi-i integrează drept componenţi proprii,aceşti factori încetează să fie un dat anterior sau exterior producţiei,sau doar condiţii sau premise ale ei. Condiţiile sau premisele producţiei,arăta Marx, pot apărea iniţial ca momente naturale."Prin însuşi procesul de producţie,ele se transformă din momente naturale în momente istorice şi dacă pentru o perioadă ele apar ca premise naturale ale producţiei,pentru o altă perioadă ele au fost rezultatul istoric al producţiei"[1]. Dacă dorim să evităm schematismul orice analiză a influenţei pe care o au asupra dezvoltării forţelor de producţie,"condiţiile istorice" sau "mediul istoric" trebuie s-o realizăm în mod concret.Aceasta nu înseamnă însă că nu există unele trăsături comune sau

1 K.Marx,Bazele criticii economiei politice,vol.1,p.30.

interacţiuni care ar caracteriza dezvoltarea diverselor moduri de producţie. In acest sens cauza dezvoltării oricărui mod de producţie trebuie căutată în interacţiunea dintre elementele forţelor de producţie şi mai ales în interacţiunea forţelor şi relaţiilor de producţie.

O serie de cauze ale dezvoltării forţelor de producţie rezidă în natura muncii. In procesul muncii omul îşi perfecţionează uneltele de producţie şi paralel cu aceasta capacitatea şi deprinderile sale de muncă. Oamenii,reînnoindu-şi zilnic propria lor viaţă,creează permanent noi necesităţi:"Necesitatea satisfăcută,acţiunea satisfacerii şi instrumentul dobîndit duc la noi necesităţi"[1].

Aceste cauze,care rezidă în natura internă a muncii,nu trebuie privite izolat de orînduirea socială,de relaţiile de producţie.Modul în care ele acţionează,eficienţa lor sînt determinate de natura relaţiilor de producţie care creează condiţiile realizării unităţii dintre forţa de muncă şi mijloacele de producţie.

Relaţiile de producţie acţionează ca factor stimulator al dezvoltării forţelor de producţie prin stimulii economici pe care-i implică prin înrîurirea pe care o exercită asupra interacţiunii elementelor componente ale forţelor de producţie. Atît timp cît relaţiile de producţie corespund caracterului şi nivelului forţelor de producţie,sînt în concordanţă cu acestea, ele constituie principalul motor al dezvoltării lor.Dezvoltarea continuă a forţelor de producţie în condiţiile tendinţei relaţiilor de producţie de a-şi menţine forma existentă,determină trabsformarea acestora din urmă,din stimuli ai dezvoltării, în factori ce frînează progresul forţelor de producţie şi cel social-general.

1 K.Marx-Fr.Engels,op.cit.,p.26.

In societăţile întemeiate pe proprietatea privată această contradicţie disfuncţională se ascute permanent, transformîndu-se în conflict ce nu se poate soluţiona decît prin înlocuirea vechilor relaţii de producţie cu relaţii noi corespunzătoare nivelului forţelor de producţie existente. Pe această dialectică obiectivă a forţelor şi relaţiilor de producţie se întemeiază teza pieirii inevitabile a capitalismului şi a victoriei socialismului.

Rolul relaţiilor de producţie de factor stimulator al dezvoltării forţelor de producţie se manifestă cu o forţă deosebită în cadrul societăţii socialiste.Relaţiile de producţie socialiste asigură unirea forţei de muncă cu mijloacele de producţie în condiţii noi,în care iniţiativa şi capacitatea creatoare a omului se pot realiza la nivelul cel mai înalt.

6.3. Particularităţi ale dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie în socialism

Dialectica forţelor şi relaţiilor de producţie dobîndesc noi trăsături în condiţiile socialismului.Aceste trăsături privesc modul de apariţie al relaţiilor de producţie socialiste şi conţinutul raporturilor reciproce dintre laturile modului de producţie.

Elementul predominant şi nou,prin natura sa,care caracterizează relaţiile dintre laturile modului de producţie îl constituie concordanţa lor organică şi permanentă. Această concordanţă se prezintă atît actual cît şi ca tendinţă de evoluţie,datorită unui complex de factori specifici noii orînduiri: inexistenţa unor clase sau grupări sociale organizate interesate în frînarea dezvoltării forţelor de producţie,natura noilor relaţii de producţie,dezvoltarea planică organizată a întregii vieţi

1 K.Marx,Bazele criticii economiei politice

sociale,rolul crescînd al partidului comunist şi statului socialist în raţionalizarea procesului istoric în ansamblul său. Contradicţiile dintre relaţiile şi forţele de producţie în socialism,care constituie izvorul dezvoltării modului de producţie,se manifestă sub forma unor neconcordanţe,a rămînerii în urmă a unor elemente ale relaţiilor de producţie,fără a afecta esenţa modului de producţie socialist. Neconcordanţele care apar între relaţiile şi forţele de producţie nu au un caracter atotcuprinzător,ci unul parţial.Intervenţia permanentă a partidului şi statului socialist asigură o adecvare a relaţiilor de producţie la nivelul atins de forţele de producţie,eliminînd pericolul permanentizării neconcordanţelor,efectele lor disfuncţionale sau generarea unor stări conflictuale cu caracter antagonic care s-ar răsfrînge negativ asupra evoluţiei ansamblului sistemului social.

Socialismul asigură dezvoltării forţelor de producţie un ritm superior pentru că noua orînduire se bazează pe forma cea mai înaltă de socializare a producţiei - proprietatea socialistă - ce corespunde nivelului forţelor de producţie moderne, deschizîndu-le cîmp larg de progres.

Socialismul, însă, nu generează un automatism în cadrul dezvoltării economice. Punerea în valoare a legităţilor specifice socialismului depinde de eficienţa acţiunii factorilor subiectivi,de modul în care este organizată şi condusă viaţa social-economică şi de măsura în care hotărîrile luate răspund nevoilor reale ale societăţii. Toate acestea presupun,aşa cum indică documentele fundamentale ale partidului nostru,cunoaşterea profundată a legilor obiective ale dezvoltării sociale, a realităţilor concrete în permanentă schimbare[1].

1 vezi Programul P.C.R.,p.108-109.

Partidul Comunist Român a imprimat procesului de industrializare un ritm înalt contribuind prin aceasta la reducerea treptată a decalajelor ce ne despart de ţările puternic industrializate,obiectiv ce va fi realizat în decursul etapei istorice pe care o străbatem,a construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

Creşterea şi perfecţionarea forţelor de producţie prin procesul industrialitării creează condiţii pentru dezvoltarea şi maturizarea relaţiilor de producţie socialiste.Amploarea proceselor şi schimbărilor calitative care au loc în domeniul forţelor de producţie se răsfrînge asupra relaţiilor de repartiţie, intensifică colaborarea dintre clasele şi categoriile sociale existente,creează condiţii pentru ştergerea treptată a deosebirilor esenţiale dintre sat şi oraş,dintre munca fizică şi intelectuală.

De asemenea, pe baza mecanizării şi chimizării complexe şi complete a producţiei agricole,se va intensifica procesul de apropiere şi ştergere a deosebirilor esenţiale dintre munca agricolă şi cea industrială: munca în agricultură va deveni tot mai mult o variantă a activităţii industriale.

Relaţiile de producţie socialiste,se arată în Programul P.C.R., se vor baza tot mai mult pe conlucrarea strînsă,armonioasă a tuturor oamenilor muncii în vederea înfăptuirii Programului partidului[1].

Superioritatea orînduirii socialiste se manifestă în posibilitatea de a întreprinde măsuri pentru perfecţionarea continuă a relaţiilor de producţie şi a ansamblului edificiului social.

---

1 Ibidem,p.lo5.

7. BAZA SI SUPRASTRUCTURA SOCIETATII

7.1. Conceptele de bază si suprastructură

In sistemul categoriilor materialismului istoric, categoria de bază şi suprastructură ocupă un loc fundamental. Ele dezvăluie relaţiile complexe dintre structura economică existentă într-o societate şi restul structurilor sociale, politice, spirituale.

Categoria de bază, definită de Marx în Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, din 1859, desemnează "totalitatea relaţiilor de producţie" care corespunde unei trepte determinate a forţelor de producţie[1].

Meritul incontestabil al lui Marx este că din ansamblul relaţiilor sociale, a căror totalitate ne dau societatea, au deprins, ca determinante, relaţiile de producţie. Acestea ca bază sau ca structură economică a societăţii, sînt obiective şi necesare. Obiectivitatea lor rezultă din faptul că şi în condiţiile în care sînt construite prin acţiunea conştientă a oamenilor, conţinutul şi forma lor este determinată de nivelul şi caracterul forţelor de producţie ale societăţii. Schimbările care au loc în sfera forţelor de producţie determină cu necesitate înlăturarea vechilor relaţii de producţie şi înlocuirea acestora cu altele noi corespunzătoare progresului forţelor de producţie. Dependenţa relaţiilor de producţie de nivelul dezvoltării forţelor de producţie, determină caracterul lor istoric. Datorită obiectivităţii lor, ele îndeplinesc un rol determinant în raport cu restul relaţiilor sociale (politice, juridice, morale, culturale etc.), constituindu-se drept condiţii pentru apariţia şi

1 K. Marx, Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, în Opere alese, vol. I, Buc., p. 361-362.

existenţa acestora.

Suprastructura societăţii este formată din sistemul ideilor, teoriilor şi concepţiilor politice, juridice, morale, filosofice, religioase, artistice şi a instituţiilor sociale - stat, partide politice, instituţii juridice, de cultură, religioase[1].

Din sfera suprastructurii fac parte doar concepţiile, ideile, teoriile cu caracter ideologic, care exprimă poziţii de clasă determinate. A.Gramsci atrăgea atenţia că textul lui Marx din Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice arată că "oamenii devin conştienţi de conflictul dintre forţele şi relaţiile de producţie pe teren ideologic"[2]. Acest fapt ne indică importanţa formelor ideologice ale suprastructurii, ca moduri de conştientizare a raporturilor materiale existente şi de factori constitutivi ai ontologiei socialului.

Relaţiile ideologice legate de formele ideologice ale suprastructurii se obiectivează în relaţii materiale şi acţiuni practice, prin intermediul instituţiilor sociale. Acestea joacă un rol deosebit în cadrul controlului social al activităţii membrilor societăţii, menţinînd comportarea lor în limitele modelelor şi normelor instituite, prin reprimarea comportărilor nedorite.

---

1 L.Sève remarcă faptul că la clasicii marxism-leninismului conceptul de suprastructură figurează şi cu o altă accepţie, decît din această definiţie şi care în mod curent este reţinută. Este vorba de o accepţie mai largă prin care termenul de suprastructură desemnează orice fenomen social care apare pe baza altuia şi din contradicţiile lui interne; care este funcţional determinat şi joacă faţă de factorul determinant rolul de regulator prezentînd, în acelaşi timp, aspecte noi şi un mod de dezvoltare relativ autonom.(vezi L.Sève, Leninismul şi teoria personalităţii, Ed.pol.Buc., p.77-78).

2 Vezi A.Gramsci, Opere alese, Ed.pol., Buc., 1969, p.56.

Suprastructura are un caracter istoric. In condiţiile societăţilor împărţite în clase antagoniste suprastructura are un caracter de clasă antagonic. Suprastructura dominantă în aceste societăţi este formată din ideologia şi instituţiile clasei care deţine puterea economică. "Clasa care dispune de mijloacele de producţie materială dispune totodată şi de mijloacele de producţie spirituale"; ... ideile dominante nu sînt altceva decît expresia ideală a relaţiilor materiale dominante sau, cu alte cuvinte, relaţiile materiale dominante exprimate sub formă de idei"[1].

7.2. Interacţiunea dintre bază şi suprastructură

Materialismul dialectic şi istoric afirmă şi demonstrează rolul primordial al bazei în raport cu suprastructura. Formulîndu-şi concluziile la cercetările întreprinse, în Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, K.Marx arăta: "raporturile juridice ca şi formele de stat, nu pot fi explicate nici prin ele însele, nici prin aşa-numita evoluţie generală a spiritului omenesc, ci dimpotrivă îşi au rădăcinile în condiţiile materiale de existenţă a căror totalitate: Hegel o numeşte "societatea civilă" şi că deci anatomia societăţii civile trebuie că-

1 K.Marx-Fr.Engels, Ideologia germană, Opere, vol.3, p.47.

etată în economia politică[1].

Ulterior Engels în diverse împrejurări revine asupra tezei rolului determinant al bazei explicînd relaţia acesteia cu suprastructura. Deosebit de valoroase în această privinţă sînt scrisorile lui către Starkenburg (25 ianuarie 1894), către Schmidt (27 oct.1899) şi Bloch (22 sept.1890)[2].

Engels arată că:

1. dezvoltarea politică, juridică, filosofică, religioasă, artistică se întemeiază pe dezvoltarea economică. Dar toate acestea acţionează totodată şi una asupra alteia precum şi asupra bazei economice. Situaţia economică nu este singura cauză activă toate celelalte fiind numai efect pasiv, ci are loc o interacţiune pe baza necesităţii economice care întotdeauna se impune în ultimă instanţă.

2. Baza economică nu creează nimic nou din sine, ci, ea determină felul modificării materialului ideologic preexistent, direcţia dezvoltării lui.

3. Influenţa bazei se exercită în cadrul condiţiilor dictate de trăsăturile şi conţinuturile domeniului ideologic respectiv.

Aceste teze indică faptul că relaţia dintre bază şi suprastructură nu are un caracter linear, direct. Diversele forme ale suprastructurii sînt interdependente şi ceea ce se petrece în una din ele este frecvent legat de ceea ce se petrece în alta. Variatele legături şi conexiuni dintre formele suprastructurii sînt, în ultimă instanţă, determinate printr-un curs definit al dezvoltării economice. Baza este aceea că asigură numai restricţiile sau necesitatea dezvoltării, dar nu e condiţia

1 K.Marx, op.cit., p.361.

2 Vezi K.Marx-Fr.Engels, Opere alese, vol.II.

suficientă a ceea ce se petrece în suprastructură.

Valoroasă pentru înţelegerea relaţiei dintre oază şi suprastructură este teza lui A.Gramsci conform căreia aceste elemente ale sistemului social formează "un bloc istoric,adică ansamblul complex,contradictoriu şi discordant al suprastructurilor e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producţie"[1]. In zilele noastre L.Althusser,în analiza ce o face lucrărilor lui Marx din perspectiva rigorilor metodei structurale,prezintă suprastructura societăţii drept condiţie a existenţei bazei". Prin aceasta el explică caracterul totdeauna specific al suprastructurilor şi eficienţa acţiunii lor sociale.

Curentele de sociologie nemarxistă contemporană,chiar dacă nu recunosc în toate detaliile determinarea suprastructurii de către baza economică sînt de acord în unanimitate asupra importanţei economicului în ansamblul vieţii sociale.Spre exemplu,M.Duverger fără a aduce argumente plauzibile cu care să infirme teza rolului determinant al bazei,rămîne doar la exprimarea unei simple îndoieli. El apreciază că teza primatului economicului şi caracterului derivat al ideologiilor "pare să corespundă situaţiilor din secolul al 19-lea" nefiind sigur că această situaţie poate fi generalizată[2].

In cadrul teoriei bazei şi suprastructurii,materialismul istoric afirmă independenţa relativă a acesteia din urmă, activismul ei în dezvoltarea socială. In acest sens,Marx arăta că anumite epoci de înflorire a artei nu concordă cîtuşi de puţin cu dezvoltarea generală a societăţii şi deci nici cu dez-

1 A.Gramsci, op.cit.,p.58.

2 Vezi M.Duverger,în Traité de sociologie, ed.îngrijită de G.Gurvitch,Paris,1963,p.19.

voltarea bazei materiale a acesteia. Dificultatea nu este aceea de a înţelege că diferite genuri de artă sînt legate de anumite forme de dezvoltare socială,ci de a explica faptul că ele ne procură şi astăzi o desfătare artistică şi că într-o anumită privinţă servesc ca normă şi model inegalabil[1].

Ca expresie a independenţei sale relative,suprastructura se manifestă ca un factor activ,ce participă la dezvoltarea societăţii în ansamblul ei. Fr.Engels a atras atenţia în repetate rînduri asupra erorii ce s-ar săvîrşi prin proclamarea priorităţii absolute a economicului în istorie şi negarea rolului celorlalţi factori. El a respins cu hotărîre interpretarea economicistă a materialismului istoric relevînd influenţa activă a suprastructurii asupra bazei economice cît şi asupra întregului social în ansamblu. Subliniem în această privinţă relevarea de către Engels a rolului pe care l-au avut revoluţiile ideologice în pregătirea revoluţiilor burgheze din Franţa şi Germania; importanţa pe care a avut-o unirea mişcării muncitoreşti spontane cu socialismul ştiinţific şi organizarea proletariatului ca clasă,pentru transformarea acestuia într-o clasă consecvent revoluţionară. Rolul pe care-l îndeplinesc diversele forme ale suprastructurii în cadrul societăţii,influenţa lor asupra dezvoltării sociale solicită o tratare concret-istorică care să ţină cont atît de natura specifică a societăţii cît şi de conţinutul suprastructurii însăşi. Din faptul că "ansamblul complex, contradictoriu şi discordant al suprastructurilor,e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producţie" rezultă - spune Gramsci - "că numai un sistem ideologic total reflectă pe plan naţional contradicţia structurii şi reprezintă existenţa con-

1. K.Marx,op.cit.,pp.42,43,44.

diţiei obiective pentru răsturnarea practicii"[1]. Un asemenea sistem ideologic, total, reflex obiectiv şi unitar al ansamblului social îl constituie ideologia revoluţionară a proletariatului.

Influenţa teoretică a acesteia asupra lumii contemporane constituie un fapt care nu poate fi tăgăduit nici de către cercetătorii nemarxişti ai realităţilor lumii de azi.

8. COMUNITĂŢI ISTORICE UMANE

In cadrul sistemului social global, o componentă cu o structură şi o dinamică proprie, relativ autonomă, o constituie comunitatea istorică umană. In calitate de subsistem al formaţiunii sociale, comunitatea umană suferă influenţa sistemului social global şi pe aceea a celorlalte subsisteme. Factorul care determină în ultimă instanţă fizionomia comunităţii istorice umane este modul de producţie caracteristic formaţiunii sociale date. Particularităţile vieţii economice se imprimă formei de comunitate. Aceasta, la rîndul ei, îşi exercită influenţa asupra tuturor celorlalte laturi ale sistemului social, imprimîndu-le particularităţi proprii.

Comunitatea umană este un fenomen social, produs al dezvoltării istorice a societăţii. Termenul de comunitate istorică umană desemnează tipurile de colectivităţi sau grupări

---

1 A. Gramsci, op. cit., p. 58.

sociale ce aparţin unor faze diferite ale dezvoltării istorice a societăţii şi/căror membri sînt legaţi printr-un sistem complex de relaţii materiale şi spirituale izvorîte din criterii al căror conţinut variază de la o formaţiune socială la alta.

Comunitatea umană este un produs social născut pe anumite premise naturale (antropologice) şi sociale, premise ce în măsura în care participă la constituirea acestei laturi a formaţiunii sociale trebuie privite simultan şi ca produse ale istoriei. In acest sens, Marx arăta că "apartenenţa individului la o comunitate naturală, de trib - înrudire de sînge, comunitate de limbă, obiceiuri etc. - ...este prima condiţie a apropierii de către oameni a condiţiilor obiective ale vieţii lor şi ale activităţii prin care această viaţă se reproduce şi capătă forme obiective... Dar "...comunitatea primitivă va suferi modificări mai mult sau mai puţin profunde în funcţie de diferite condiţii de mediu (climă, situaţie geografică, natura solului), precum şi de însuşirile lor naturale (particularităţile lor rasiale) etc.[1]. Prin aceasta materialismul istoric se delimitează de teoriile biologiste, naturaliste sau etniciste care identifică comunitatea umană cu colectivitatea spontană bazată pe relaţii naturale de consanguinitate.

Apartenenţa individului la o comunitate umană este un fenomen natural (nu este supusă controlului indivizilor). Ea ţine de însăşi esenţa umană al cărei izvor nu este individul izolat, ci umanitatea. De aceea comunitatea umană reprezintă componenta nemijlocit umană a sistemului social. In diferitele ei faze istorice de dezvoltare ea preia caracteristicile etape-

1 K.Marx, Bazele criticii economiei politice, vol.1, p.424.

lor anterioare imprimîndu-le noi dimensiuni. Această puternică continuitate, în dezvoltarea diverselor tipuri de comunitate umană, însuşirea achiziţiilor din dezvoltarea umană şi socială anterioară, conferă tipurilor de comunitate caracterul de colectivităţi de bază. Ele reprezintă cadrul cel mai larg al altor colectivităţi, condiţii ale formării de sine şi a afirmării individuale.

8.1. Forme istorice de comunitate umană

Formele de comunitate umană cunoscute în istorie sînt: ginta, tribul, poporul şi naţiunea. Ele nu corespund în mod mecanic succesiunii istorice a formaţiunilor sociale.

Gînţile reprezintă fie o uniune de înrudire reală, deci o uniune de familii, fie uniuni sociale bazate pe credinţa în originea într-un strămoş comun, deseori mitic. Acest strămoş comun este denumit totem. Asemenea uniuni sociale se numesc clanuri. Clanurile totemice au îndeplinit importante funcţii economice şi religioase. Interdicţia religioasă de consumare a totemului a obligat membrii clanului să-l schimbe cu alte alimente.

Rolul clanului, a gînţilor şi triburilor în societate a fost descoperit de etnograful şi istoricul american L.H.Morgan. In lucrarea sa Societatea antică (1877) L.Morgan a descris gînţile în societatea romană şi clanurile la tribul irochezilor din America de nord, relevînd asemănările care apar între ele în ceea ce priveşte structura şi funcţiile lor. Descoperirea lui L.Morgan a fost cunoscută şi apreciată de către Fr.Engels, constituind un punct de plecare pentru lucrarea sa Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului (1884). Acele-

iaşi formaţiuni în stadii diferite îi pot corespunde comunităţi umane diferite sau acelaşi tip de comunitate poate corespunde unor formaţiuni succesive. Astfel ginta şi tribul sînt caracteristice formaţiunii primitive,poporul formaţiunii sclavagiste şi feudale iar naţiunea capitalismului şi socialismului.

Ginta,caracteristică comunei primitive,reprezintă un grup de producători legaţi prin relaţii de rudenie. Ea a îndeplinit funcţii multiple care odată cu dezvoltarea vieţii sociale,cu creşterea complexităţii relaţiilor sociale a oamenilor capătă o independenţă relativă. Ginta este colectivul fundamental de producţie,formă de familie şi formă de comunitate umană. In cadrul ginţii s-au format o limbă şi tradiţii comune.

Prin cercetările sale,Morgan precizează sensul noţiunilor de gintă şi trib. Pînă la mijlocul secolului al XXX-lea noţiunea de trib era utilizată în ştiinţele istorice cu un sens mai larg prin care se desemna totalitatea oamenilor care s trag din acelaşi strămoş. Prin aceasta tribul includea şi noţiunea modernă de gintă.

Tribul este o formă de comunitate umană mai mare şi mult mai compactă. El reprezintă o uniune de ginţi sau clanuri care se stabilizează pe un anumit teritoriu ceea ce duce la apariţia unui alt criteriu de constituire a comunităţii umane, criteriul teritorial,de vecinătate. Triburile se disting prin limbă sau dialect propriu,obiceiuri,deseori cultură materială specifică,religie şi denumiri caracteristice care exprimă simţămîntul individualităţii lor. Triburile au avut de obicei o anumită organizare formală: un conducător sau grup de conducători,sfaturi tribale care-şi spuneau cuvîntul în problemele importante pentru întregul trib şi unele subgrupuri cum ar fi

xx

uniunile luptătorilor,şefii militari şi religioşi[1]. Triburile au creat forme de economie superior dezvoltate de la vînătoare,la agricultură şi păstorit. Ele au reprezentat o formă de viaţă colectivă care a existat pe toate continentele, constituind baza dezvoltării statale ulterioare. Odată cu apariţia proprietăţii private apar uniunile tribale caracteristice prin relaţii economice,militare şi spirituale între ele. Acestei faze din dezvoltarea comunităţii umane îi este caracteristică obştea. Aceasta este o formă de organizare economică în cadrul căreia indivizii se comportă ca muncitori şi ca proprietari fiind membrii unei colectivităţi. Obştea a cunoscut diferite forme de organizare care au supravieţuit comunei primitive imprimînd particularităţi specifice dezvoltării comunităţilor umane în etapele istorice care au urmat. Ea s-a păstrat îndeosebi la popoarele care n-au cunoscut formaţiunea sclavagistă.

Marx s-a oprit asupra particularitpţii organizării asiatice,antice şi germanice a obştii,relevînd consecinţele acestora pentru dezvoltarea istorică şi organizarea politică a societăţii[2].

---

1 J.Szczepánski,Noţiuni elementare de sociologie,p.341.

2 In cadrul formei asiatice a obştii fiecare individ în parte este proprietar sau posesor numai ca membru al obştii.Proprietatea de trib sau de obşte,în forma sa asiatică,provine din îmbinarea meşteşugurilor cu agricultura în cadrul comunităţii care capătă astfel posibilitatea de a-şi satisface toate nevoile şi cuprinde în sine toate condiţiile reproducţiei şi ale producţiei lărgite. De acea "istoria Asiei este un fel de unitate nediferenţiată dintre sat şi oraş"(Marx,Bazele criticii economiei politice,p.431).

In obştea antică (greacă şi romană) proprietatea individuală nu este ea însăşi nemijlocit proprietate a obştii ca în primul caz. Ca membru al obştii fiecare individ este proprietar privat. Marx arată că această formă de proprietate a dat naştere unor modificări esenţiale cu caracter istoric.In primul rînd ea presupune oraşul ca sediu. De acea istoria antichităţii clasice este istoria oraşelor.La germani,arată Marx,ager publicus apare mai degrabă ca o completare a proprietăţii individuale şi figurează ca proprietate numai în măsura în care,ca bun al unui trib,trebuie apărat de triburile duşmane.

Destrămarea proprietăţii comune şi apariţia proprietăţii private în sînul obştii marchează începutul organizării statale a societăţii, trecerea la sclavagism.

Forma de comunitate umană caracteristică formaţiunii sclavagiste şi feudale este poporul . In cadrul acestor formaţiuni, poporul[1] prezintă unele particularităţi rezultate, în primul rînd, din relaţiile de producţie proprii fiecărei orînduiri sociale. La popoarele care n-au trecut prin formaţiunea sclavagistă menţinerea obştii în condiţiile genezei relaţiilor feudale, a grăbit procesul distrugerii statelor sclavagiste în Europa.

Diversele popoare s-au format din amestecul unor grupuri etnice diferite amestec datorat unui complex de cauze economice, militare, spirituale, convieţuire pe acelaşi teritoriu etc. Astfel, la baza formării poporului român, născut odată cu zorii feudalismului între sec.XVII-X, se află elemente etnice diferite. Baza etnică a poporului nostru o alcătuiesc dacii - aşezaţi din timpuri imemoriale pe aceste pămînturi. Printre înaintaşii poporului român un loc important îl ocupă coloniştii aduşi din Imperiul roman, care, purtători ai unei civilizaţii superioare, s-au impus elementului autohton preponderent numeric.

Concluzia tuturor argumentelor rezultînd din mărturiile izvoarelor istorice, din cercetările arheologice, din studiul limbii şi toponimiei, arată C.Giurescu, este una şi aceeaşi:

Nu proprietatea individului apare ca fiind mijlocită de obşte, ci dimpotrivă existenţa obştii şi a proprietăţii în obşte apare ca fiind mijlocită de raportul de mutualitate existent între indivizii independenţi unii faţă de alţii. Astfel, obştea apare "ca o asociere" şi "nu ca o unitate". De aceea obştea nu există, de fapt, ca sistem statal, cum era cazul la greci, romani, pentru că ea nu există ca oraş" (Ibidem, p.432).

1 Termenul de popor se utilizează cu sensuri diferite. In vorbirea curentă prin popor se înţelege, de regulă, locuitorii statului. Prin popor, numim uneori toate clasele şi păturile sociale care sînt interesate în dezvoltarea progresivă a societăţii. In acest context termenul de popor este utilizat cu accepţiunea de tip de comunitate.

populaţia daco-romană provenită din asimilarea dacilor autohtoni de către coloniştii romani,a continuat să locuiască,fără întrerupere, ţinutul carpato-dunărean cu centrul în Transilvania, şi după ce legiunile şi administraţia rpmană au fost retrase (275). In acest ţinut i-au găsit popoarele migratoare, începînd cu goţii,continuînd cu slavii şi isprăvind cu ungurii, turcii vechi şi tătarii. In acest cadru teritorial s-a constituit poporul român, proces de etnogeneză care a durat mai multe sute de ani şi s-a încheiat în secolul al X-lea o dată cu asimilarea completă a slavilor. In această perioadă,izvoarele bizantine,slave şi maghiare atestă pe români sub numele de vlahi şi valahi"[1].

Poporul ca formă de comunitate umană se caracterizează prin legătura teritorială. Dezvoltarea relaţiilor economice dintre comunităţi şi dintre indivizi,amestecul în triburi fac ca convieţuirea pe acelaşi teritoriu să devină o trăsătură esenţială în raport cu legătura de sînge. Pentru popor limitele comunităţi de teritoriu se stabilesc nu numai ca graniţe externe,ca limite ce despart o comunitate de alta,ci şi ca limite interne ce despart diferite părţi ale aceleiaşi comunităţi. Teritoriul apare divizat,prin graniţe şi bariere vamale,în provincii şi unităţi geografice separate. Dispariţia acestor graniţe a fost una din condiţiile esenţiale care au favorizat spariţia naţiunii.

Alte trăsături caracteristice poporului sînt: comunitatea de limbă, de cultură, de tradiţii, de credinţă religioase. Aceste trăsături sînt transmise naţiunii în cadrul căreia capă-

1 Constantin C.Giurescu,Dinu C.Giurescu,Istoria Romanilor din cele mai vechi timpuri pînă azi,Ed.Albatros,p.162,163.

tă un conţinut nou.

Forma de comunitate umană caracteristică orînduirii capitaliste şi socialiste este naţiunea. Termenul de naţiune se foloseşte şi cu un sens general,cu sensul lui latin,prin care semnifică împărţirea neamului omenesc în comunităţi etnice distincte. Cîteodată se foloseşte termenul de naţionalitate.Acesta are mai multe accepţiuni: de apartenenţă la o naţiune şi de indicare a unei anumite etape de dezvoltare a poporului care s-a ridicat deasupra stării caracteristice pentru popor,dar nu a atins gradul de dezvoltare a unei naţiuni pe deplin formate. N.Bălcescu foloseşte termenul de naţionalitate în sensul că aceasta a pregătit solidaritatea tuturor românilor şi unirea lor într-o dingură naţiune. Naţionalitatea se manifestă prin aceeaşi limbă,religie,obiceiuri,simţăminte,poziţie geografică şi trecut istoric. Problema naţiunii a fost şi continuă să fie cîmpul unor pasionate dispute. In zilele noastre dezbaterile asupra naţiunii sînt legate de noua experienţă istorică a formării naţiunilor socialiste,de acea a formării noilor naţiuni ale lumii a treia. De asemenea ele aduc în lumină şi unele probleme ale naţiunilor capitaliste mai vechi.

Aceste dezbateri se poartă îndeosebi asupra trăsăturilor distinctive ale naţiunii,rolului ei în dezvoltarea socială,asupra perspectivelor de dezvoltare. In literatura filosofică şi social-politică din ţara noastră,din trecut şi cea contemporană se subliniază necesitatea caracterizării unei naţiuni în strînsă legătură cu istoria comunităţii respective.Factorul istoric apare ca unul intern,constitutiv naţiunii.

Programul P.C.R. arată că: "naţiunea este produsul dezvoltării societăţii omeneşti pe o treaptă superioară.Ea a apărut pe scena istoriei odată cu dezvoltarea forţelor de producţie

care a determinat formarea statelor naţionale,bazate pe comunitatea de teritoriu,a intereselor economice,a originii şi limbii deci odată cu apariţia burgheziei şi implicit a proletariatului. Formarea naţiunilor şi a statelor naţionale a jucat un rol de importanţă istorică în progresul general economico-social al omenirii"[1] .

Naţiunea este produsul unei perioade istorice relativ tîrzii.Chiar sub ochii noştri are loc procesul de transformare a unor triburi şi popoare din Africa,în naţiuni,în accepţia modernă a acestui cuvînt.

Naţiunea este formă de comunitate umană caracterizată prin trăsături distincte: interese economice,teritoriu propriu,limbă şi origine comună. Ea se distinge printr-o cultură materială şi spirituală proprie.

Trăsăturile care definesc naţiunea şi în legătură cu care s-au purtat şi se mai poartă încă discuţii vii,nu trebuie înţelese simplist, în sensul obligativităţii lor pentru existenţa unei naţiuni,sau rupte de istoria comunităţii umane respective. Spre exemplu,comunitatea de limbă joacă un rol important în formarea şi dezvoltarea naţiunilor. Ea nu este totuşi prezentă în toate exemplele pe care ni le oferă istoria.Totodată limba comună este,cu diverse particularităţi,o trăsătură caracteristică şi formelor prenaţionale de comunitate umană. Ceea ce caracterizează limba naţională este faptul că ea îndeplineşte majoritatea funcţiilor sociale ale comunicării pe calea limbajului: limbă oficială,literară,de comunicare cotidiană,limbă religioasă etc. Prin aceasta limba naţională este un element ce leagă din punct de vedere lingvistic pe toţi indivizii ce alcătuiesc respectiva comunitate.

---

1 Programul P.C.R.,Ed.pol.,Buc.,1975,p.143.

Specific comunităţii de viaţă economică în cadrul naţional este faptul că ea se bazează pe o diviziune dezvoltată a muncii,pe piaţă. Dezvoltarea relaţiilor economice duce la strîngerea legăturilor dintre oamenii diferitelor regiuni ale aceluiaşi popor încă înainte de formarea pieţei naţionale.Factorul economic este elementul care a determinat trecerea comunităţii umane de la popor la naţiune,el este acela care,în ultimă instanţă, a determinat constituirea limbii comune naţionale,unitatea teritorială, unitatea culturii,perfecţionarea vieţii de stat.

Factorul economic a avut un rol determinant în apariţia naţiunii fără însă,ca prin aceasta,să anuleze importanţa celorlalţi factori. Naţiunea se formează cînd dezvoltarea economică a societăţii impune structurarea comunităţii nu pe baza relaţiilor de sînge (gintă,trib) sau pe baze pur teritoriale (popor),ci pe baza relaţiilor economice în interiorul comunităţii. Teritoriul comun este o condiţie fără de care nu este posibilă constituirea unui popor în naţiune. Lenin respingea ideea unei naţiuni extrateritoriale. Aprecierea unui popor ce-şi desfăşoară viaţa în diverse părţi ale globului ca naţiune este un nonsens. Dar,unitatea de teritoriu nu este un criteriu unic de definire a unei naţiuni.De asemenea nu totdeauna teritoriul este comun pentru o naţiune.Astfel înaintea unirii din 1859 sau înaintea desăvîrşirii statului naţional unitar din 1918,românii locuiau în provincii separate,pe un teritoriu fragmentat. Între aceste provincii existau strînse legături economice şi spirituale. Exista o unitate de limbă,conştiinţa originii istorice comune etc.

Caracteristic pentru naţiune este unitatea internă a teritoriului. Teritoriul naţional este esenţialmente o formaţie istorică, un produs al dezvoltării sociale.Acest fapt se concretizează în aceea că graniţele naturale sînt completate şi corectate de [illegible]te convenţionale.

Generalizînd experienţa istorică a formării şi dezvoltării naţiunilor burgheze şi îndeosebi a celor socialiste,în literatura filosofică marxistă se subliniază rolul statului în constituirea şi înflorirea naţiunii. Caracterul distinctiv al naţiunii se confirmă în organizarea sa ca stat. Comunitatea vieţii de stat apare astfel ca o altă caracteristică a naţiunii. Istoria ne oferă exemple de naţiuni care au existat mult timp fără stat.Pentru a se putea însă menţine astfel ele au trebuit să treacă anterior printr-o perioadă de existenţă statală independentă. Naţiunile se deosebesc între ele nu numai prin condiţiile vieţii materiale specifice,ci şi prin fizionomia lor spirituală care se exprimă în particularităţile culturii lor. O importanţă deosebită în constituirea naţiunii o are conştiinţa naţională.Ea este o sinteză a sentimentelor,ideilor şi intereselor ce sînt comune tuturor celor ce constituie o naţiune,formîndu-se în descursul istoriei.Conştiinţa naţională implică o fizionomie spirituală comună,conştiinţa originii istorice comune a oamenilor ce alcătuiesc respectiva comunitate şi care indică comunitatea de neam.

Comunitatea de neam,etnicul, nu trebuie înţeles într-o accepţie îngust-biologică,ci într-un sens istoric,genetic. Deşi are de regulă o serie de premise antropologice,naţiunea nu este un fenomen etnic,sau biologic (rasial),ci este un fenomen social, constituit ca urmare a unui îndelungat proces istoric,în cursul căruia diferite neamuri,popoare şi rase s-au amestecat între ele.

Etnicul este un element care prin natura şi conţinutul său însoţeşte profilul spiritual al unui popor cu mult înainte ca el să se constituie în naţiunea. Conştiinţa apartenenţei etnice precede conştiinţa naţională fiind unul din elementele de legătură dintre naţiune şi formele de comunitate care au precedat-o. Elementul calitativ nou şi superior pe care îl aduce afir-

forța conștiinței naționale rezidă în faptul că ea este patrimoniul tuturor indivizilor ce aparțin unei națiuni.Astfel dacă cu veacuri în urmă conștiința originii comune a tuturor românilor o aveau doar cărturarii,pe la începutul secolului al XIX-lea ea devine generală.

Națiunea apărută odată cu zorii capitalismului continuă să fie forma de comunitate umană caracteristică și etapei socialiste de dezvoltare a societății. Elementul care diferențiază, în primul rînd,aceste două ramificații ale aceluiași tip de comunitate umană îl constituie baza lor social-economică diferită. Intre națiunea burgheză și cea socialistă există deosebiri esențiale pe toate planurile vieții sociale.Ele se deosebesc prin: baza economică,bagajul ideologic și social-politic,prin fizionomia lor spirituală diferită.

Națiunea burgheză se întemeiază pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. De aceea națiunile burgheze nu sînt omogene,ci sînt împărțite în clase antagoniste.Lupta dintre aceste clase își lasă amprenta asupra dezvoltării națiunii pe toate planurile. Dominația economică și politică a burgheziei în cadrul națiunii ascute antagonismele de clasă iar rivalitățile dintre burgheziile diferitelor națiuni generează conflicte între acestea,tendința de subordonare și exploatare a națiunilor mici de către cele mari. Capitalismul generează și întreține în mod inevitabil o problemă națională, asuprirea națională.Pe plan ideologic șovinismul și ura națională sînt folosite ca instrumente pentru dezbinarea oamenilor aparținînd diferitelor națiuni și naționalități.

Burghezia are ca tendință lărgirea comunității de teritorii și de aceea capitalismul întreține problema granițelor.

8.2. Naţiunea socialistă şi rolul ei în dezvoltarea socială contemporană

Prin ansamblul prefacerilor radicale pe care le realizează în conţinutul puterii politice, în structura social-economică, în natura claselor şi în raporturile dintre ele, în totalitatea instituţiilor şi relaţiilor sociale, socialismul inaugurează o nouă etapă în dezvoltarea naţiunii.

Principala schimbare calitativă în structura şi viaţa naţiunii constă în faptul că ea este formată din clase şi pături de oameni ai muncii care au interese, ţeluri şi aspiraţii comune. Noua structură de clasă şi noile raporturi sociale de esenţă socialistă, noul regim politico-social, ideologia şi cultura socialistă patriotică şi internaţionalistă conferă un conţinut socialist tuturor componentelor definitorii naţiunii. Baza naţiunii socialiste o constituie proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie. In condiţiile socialismului asistăm la formarea unei concepţii unice despre lume şi viaţă bazată pe materialismul dialectic şi istoric. Are loc, de asemenea, formarea unei culturi noi, se cristalizează o etică nouă, înaintată care contribuie la formarea unui om nou.

Unitatea naţiunii noastre socialiste este expresia nemijlocită a structurii economice unitare, a dezvoltării ei conştiente, armonioase pe baza unui plan unic. De asemenea, ea este expresia coeziunii social-politice în jurul şi sub conducerea partidului, manifestată prin unitatea de voinţă şi acţiune a întregului popor.

Realizările istorice ale poporului nostru în anii socialismului, capacitatea sa de a învinge numeroase dificultăţi şi lipsuri se datorează faptului că P.C.R. forţa conducătoare şi unificatoare a poporului, a acţionat perseverent prin întreaga sa

politică în direcţia afirmării puternice a rolului creator al maselor, a caracteristicilor şi atributelor fundamentale ale naţiunii socialiste.

Unul din cele mai importante rezultate ale transformărilor structurale din ţara noastră îl constituie relaţiile de unitate şi frăţie dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare. In abordarea problemei structurii naţionale a ţării noastre porrim de la faptul obiectiv că România socialistă este un stat naţional unitar în cadrul căruia trăiesc de multă vreme o serie de naţionalităţi conlocuitoare:(87,8%) români, (8,4%) maghiari, (2%) germani, (1,8%) alte naţionalităţi. Problema raporturilor cu naţionalităţile conlocuitoare a fost şi este tratată şi soluţionată de partidul şi statul nostru în contextul istoric şi social al problemelor de ansamblu ale construcţiei economice, politice şi culturale socialiste.

Elementul fundamental care a generat evoluţia raporturilor dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare spre relaţii de unitate şi frăţie este lichidarea exploatării sociale şi naţionale, realizarea egalităţii deşpline a tuturor cetăţenilor fără deosebire de naţionalitate.

In România a fost lichidată orice inegalitate naţională. Este interzisă şi pedepsită prin lege orice propagandă naţionalistă, orice aţîţare a urii sau tentativă de învrăjbire naţională. Intregul popor este educat în spiritul patriotismului şi internaţionalismului socialist, al prieteniei dintre oamenii muncii indiferent de naţionalitate.

Acest fapt s-a materializat în întreaga dezvoltare economico-socială, politică şi culturală a României socialiste care încorporează munca şi spiritul de creaţie al tuturor cetăţenilor fără deosebire de naţionalitate. Victoria socialismului în ţara

noastră şi construirea multilaterală a societăţii socialiste dau un conţinut nou vieţii noastre naţionale.

Naţiunea ca formă de comunitate umană,departe de a fi istoriceşte depăşită,de a fi un izvor de neînţelegeri şi conflicte, găseşte abia în socialism condiţiile unei depline afirmări. "Naţiunea,spune tovarăşul Nicolae Ceauşescu,nu-şi încetează rolul şi misiunea nici după revoluţia proletară o dată cu transformarea revoluţionară a societăţii pe baze socialiste. Dimpotrivă trecerea de la capitalism la socialism reprezintă ridicarea naţiunii pe o treaptă calitativ superioară". Intemeindu-se pe lichidarea exploatării şi asupririi,pe instaurarea dreptăţii şi egalităţii sociale,naţiunea socialistă asigură pentru prima oară îmbinarea intereselor şi aspiraţiilor tuturor claselor,a tuturor membrilor societăţii,punerea în valoare şi dinamizarea energiei întregului popor în direcţia progresului şi prosperităţii.

Socialismul creează condiţiile obiective pentru promovarea unor noi raporturi pe plan internaţional.

Accentuarea interdependenţei dintre ţări este o caracteristică a lumii contemporane. Astăzi nici o ţară,mare,mijlocie sau mică, nu se poate dezvolta izolat,ci numai întreţinînd legături de colaborare cu alte ţări,participînd intens la diviziunea internaţională a muncii,constituindu-se ca partener liber şi egal în drepturi în circuitul de valori materiale şi spirituale pe plan mondial.

Pentru că relaţiile dintre state în capitalism se bazează pe raporturi de forţă,teoreticienii burghezi văd în afirmarea independenţei statelor o piedică în atingerea scopurilor lor de dominaţie.De aceea mulţi teoreticieni critică vehement şi prezintă denaturat rolul naţiunilor suverane şi independente considerîndu-le piedici în calea progresului. Respectarea fiinţei

naţionale a popoarelor,promovarea principiilor independenţei,suveranităţii,neamestecului în treburile interne,egalităţii,avantajului reciproc a renunţării la forţă şi la ameninţarea cu forţa, constituie condiţii ale dezvoltării colaborării şi cooperării internaţionale.

Pornind de la premisa că o cerinţă fundamentală a progresului fiecărei ţări este participarea intensă la schimbul internaţional de valori,la diviziunea mondială a muncii, România promovează consecvent o politică de largă colaborare internaţională pe toate planurile,cu toate ţările indiferent de sistemul social.

Solidaritatea internaţională între ţările socialiste izvorăşte din conştiinţă că aceasta răspunde simultan intereselor propriei naţiuni şi ale celorlalte naţiuni,cauzei socialismului şi păcii în lume. Internaţionalismul înglobează interesele naţionale ca o latură necesară. Realizarea intereselor naţionale creează baza materială şi spirituală trainică pentru îndeplinirea sarcinilor cu caracter internaţionalist. "Dezvoltarea solidarităţii internaţionale - arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu - nu presupune în nici un fel negarea intereselor şi aspiraţiilor propriului popor".

Misiunea proletariatului,aşa cum a fost concepută de creatorii socialismului ştiinţific,este ca eliberîndu-se pe sine să elibereze întregul popor de exploatare,asuprire şi dominaţie. Clasa muncitoare, în calitate de clasă conducătoare,are misiunea de a apăra libertatea patriei,independenţa şi suveranitatea poporului,de a face totul pentru propăşirea şi bunăstarea naţiunii.

Acceptarea încălcării suveranităţii naţionale este sinonimă cu "abdicarea de la principiile marxist-leniniste,de la misiunea comuniştilor,alunecarea pe panta cosmopolitismului,nihilis-

mului național"[1]. De aceea, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, "apărarea libertății și independenței este o condiție esențială a înfăptuirii idealurilor socialismului și comunismului, adevărata piatră de încercare a adevăratului internaționalism proletar"[2]. Comuniștii, se arată în Programul P.C.R., au datoria de a lupta împotriva naționalismului îngust, a politicii de izolare națională, cît și împotriva cosmopolitismului, a hegemonismului și șovinismului, de mare putere, a negării sau subaprecierii rolului națiunii și statului național.

Întărirea propriei națiuni și a statului național independent este singura cale care duce la statornicirea relațiilor bazate pe colaborarea între națiuni, singura cale care asigură cîmp liber pentru manifestarea forței creatoare a fiecărui popor, adevăratul creator al istoriei. P.C.R. în documentele sale demonstrează pe baza realităților contemporane, că națiunea va dăinui multă vreme și va juca un rol deosebit de important în evoluția istorică a societății, în lupta pentru victoria socialismului și comunismului.

In etapa comunismului deplin se va ajunge la dispariția treptată a statelor naționale, a unor deosebiri esențiale între națiuni, dar națiunea va continua să existe în cadrul unei organizări proprii, ca entitate distinctă, păstrîndu-și specificul. Pe această bază se va realiza o conlucrare intimă multilaterală între națiuni"[3].

Pornind de la această perspectivă istorică partidul con-

---

1 N.Ceaușescu, Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România - prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976, p.43.
2 N.Ceaușescu, Cuvîntare la Congresul Uniunii Generale a Sindicatelor din 26 aprilie 1976, p.28-29.
3 Programul P.C.R., p.147.

afirmă că procesul istoric de apropiere între naţiuni nu poate fi — nici un fel forţat; aceasta presupune mai întîi afirmarea şi înflorirea puternică a fiecărei naţiuni şi totodată promovarea unor relaţii principiale între ele, întemeiate pe deplină egalitate, pe stimă şi respect reciproc"[1].

Remarcînd o intensificare a eforturilor teoretice de a convinge popoarele că naţiunile şi-au trăit traiul, că sînt depăşite în epoca contemporană, că cerinţele acestei epoci impun renunţarea la independenţă şi suveranitate sau cel puţin cedarea parţială a atributelor acesteia unor organisme supranaţionale, tovarăşul Nicolae Ceauşescu atrăgea atenţia la Congresul Sindicatelor din 27 aprilie 1976, că asemenea idei sînt susţinute şi de pe poziţiile marxism-leninismului. Invocîndu-se principiile internaţionalismului proletar şi opunîndu-le în mod fortuit patriotismului unii filosofi afirmă că egalitatea şi lupta pentru independenţă a ţărilor socialiste ar fi o piedică în faţa luptei antiimperialiste. Apărarea libertăţii şi independenţei patriei este prezentată ca o abdicare de la misiunea istorică a proletariatului, o alunecare de pe poziţiile marxism-leninismului.

Intregul curs al dezvoltării sociale contemporane, în ciuda unor asemenea idei, demonstrează că realizarea idealurilor naţionale constituie o puternică forţă de progres. Apelul la clasicii marxism-leninismului pentru a întemeia ideea necesităţii limitării suveranităţii naţionale este în total dezacord cu grija şi atenţia cu care Marx şi Engels şi mai tîrziu Lenin s-au aplecat asupra problemelor naţiunii şi luptei lor pentru independenţă.

8.3. Însemnătatea naţiunii

Însemnătatea naţiunii ca formă a comunităţii umane rezultă

---

1 Ibidem.

din trăsăturile ei. Ea este una din marile colectivităţi de bază care pot fi considerate drept "societăţi globale" - prin structura ei complexă,prin faptul că reprezintă cadrul cel mai larg al multor alter colectivităţi. Naţiunea creează o cultură materială şi spirituală durabilă. De asemenea,ea creează un sentiment de solidaritate al indivizilor deosebit de puternic. Apartenenţa la naţiune,care-i dă individului limba,legătura cu pămîntul natal,locul în istorie şi cel în lanţul generaţiilor este un factor foarte important,aproape cel mai important factor al autodefinirii individului. Individul nu poate să se dezică de apartenenţa la naţiune şi să existe în afara ei.

Sentimentul de solidaritate şi identificare cu naţiunea, atitudinea de ataşament faţă de naţiunea proprie şi capacitatea de a te sacrifica pentru binele ei se identifică cu patriotismul. Atunci cînd sentimentul de solidaritate este conjugat cu egoismul naţional,ce cuprinde ideea de antagonism faţă de alte naţiuni,de dispreţ,devenind o directivă politică,el se constituie ca un izvor de conflicte, barează dezvoltarea relaţiilor dintre naţiuni. Exclusivismul naţional exclude orice formă de convieţuire şi colaborare dintre naţiuni fiind străin concepţiei umanist revoluţionare despre lume. Exclusivismul naţional este ostil totodată intereselor propriei naţiuni care nu se poate afirma şi înflori decît în contactul liber cu cele existente.

9. STRUCTURA DE CLASA A SOCIETATII.CLASELE SOCIALE: ORIGINEA SI CARACTERUL ISTORIC AL CLASELOR

9.1. Conceptia marxist-leninistă despre clasele sociale. Definitia claselor.

Intre marile grupări sociale care se disting la analiza populaţiei unei societăţi,grupările de clasă au un caracter fundamental. Ele sînt grupări cu caracter obiectiv care se constituie fără nici o intervenţie a voinţei membrilor lor. Datorită, în primul rînd,acestui fapt,precum şi rolului pe care-l îndeplinesc,clasele îşi subordonează alte grupări şi categorii sociale existente în societatea dată.

Noţiunea de clasă,cu accepţiunea sociologică,apare foarte timpuriu în ştiinţele sociale.Analizînd fenomenele sociale,gînditorii nu au putut să nu sesizeze fenomenul evident al împărţirii societăţii în bogaţi şi săraci,în conducători şi subordonaţi.Cu toate acestea abia în perioada modernă asemenea diviziuni ale populaţiei au început să fie analizate în mod sistematic,să fie căutate cauzele apariţiei şi menţinerii lor.

Contribuţii remarcabile au adus în această privinţă economiştii englezi,socialiştii utopici,istoricii Restauraţiei din Franţa. ~~In ţara noastră ideea de clasă socială şi aceea a luptei~~ In ţara noastră ideea de clasă socială şi aceea a luptei de clasă este precis conturată în concepţia despre istorie a lui N.Bălcescu.

Prima teorie cuprinzătoare asupra societăţii care rezolvă în mod ştiinţific problema originii claselor şi rolului lor în dezvoltarea societăţii este materialismul dialectic şi istoric.

Recunoscînd meritul înaintaşilor de a fi descoperit existenţa claselor şi lupta dintre ele, Marx sublinia, totodată, deosebirea fundamentală dintre teoria sa şi cele ale predecesorilor: "Ceea ce am făcut eu nou a fost: 1) că am dovedit că existenţa claselor este legată numai de anumite faze istorice de dezvoltare a producţiei; 2) că lupta de clasă duce în mod necesar la dictatura proletariatului; 3) că această dictatură constituie numai trecerea la desfiinţarea tuturor claselor şi la o societate fără clase"[1].

In cadrul teoriei lui Marx existenţa claselor este legată nemijlocit de structura modului de producţie. Incă în lucrările din tinereţe, Critica filosofiei hegeliene a dreptului, Ideologia germană, Situaţia clasei muncitoare din Anglia, Marx şi Engels au raportat fenomenul împărţirii societăţii în clase, la anumite trepte de dezvoltare ale producţiei. Ei au situat în centrul caracterizării claselor sociale raportul indivizilor faţă de mijloacele de producţie existente.

Marx şi Engels nu au lăsat însă, o expunere sistematică a teoriei lor asupra claselor sociale şi nici o definiţie propriu-zisă a acestora. Dezvoltînd concepţia lor despre clase, V.I.Lenin a formulat în lucrarea Marea iniţiativă (1919) următoarea definiţie explicită a claselor: "Prin clase înţelegem mari grupuri de oameni care se deosebesc între ele după locul pe care-l ocupă într-un anumit sistem de producţie socială istoriceşte determinat, după raportul lor (de) cele mai multe ori formulat şi consfinţit prin legi) faţă de mijloacele de producţie, după rolul lor în organizarea socială a muncii şi deci după modul de obţinere şi după mărimea acelei părţi din avuţia socială de care dispun ei"[2].

1 K.Marx, Scrisoare către Weydemeyer, în K.Marx-Fr.Engels, Opere, vol.28, Buc., Ed.pol., 1967, p.456-57.
2 V.I.Lenin, Marea iniţiativă, în Opere complete, vol.39, Buc. Ed. pol., 1966, p.55-56.

Definiţia leninistă indică un sistem unitar de criterii obiective care definesc clasele şi condiţionează rolul lor istoric. Aceste criterii nu elimină pe cele de ordin subiectiv - psihologia de clasă, conştiinţa de clasă - ci dimpotrivă deschide posibilitatea explicării rolului lor pentru constituirea claselor sociale.

De asemenea, definiţia leninistă ne oferă o abordare concret-istorică a claselor. Acestea nu există în general, ci sînt legate de anumite sisteme de producţie istoriceşte determinate.

In perspectiva materialismului istoric clasele sînt un produs istoric. Ele apar împreună cu proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi cu diviziunea socială a muncii. In condiţiile proprietăţii private posedarea sau neposedarea mijloacelor de producţie hotărăşte locul ocupat de individ în procesul de producţie, participă la venit, nivelul material al vieţii, şansele de viaţă, participarea la putere etc. Astfel, clasele care au posedat mijloacele de producţie au exercitat o influenţă hotărîtoare asupra puterii de stat, a guvernului şi politicii lui. Ele au avut o serie de privilegii sociale care au constat în şanse mai bune de viaţă, accesul la instruire, la apărarea sănătăţii. Marx arăta că în colectivităţile în care s-au dezvoltat indivizii pînă acum doar cei care au aparţinut claselor dominante au avut posibilitatea dezvoltării lor multilaterale[1].

Pentru menţinerea poziţiilor lor, clasele dominante şi-au creat mecanisme sociale de protecţie cum ar fi conştiinţa de clasă, concepţia proprie de viaţă.

Toate acestea indică că o descriere completă a claselor sociale presupune pe lîngă analiza bazei ei economice şi anali-

1 K.Marx-Fr.Engels, Ideologia germană, Opere, vol.3, Ed.pol., Buc., 1958, p.76-77.

za instituţiilor ei specifice politice şi culturale,cercetarea ideologiei de clasă, a categoriilor profesionale din care este compusă precum şi a altor factori care,în societatea dată,pot aduce schimbări în existenţa lor. Un asemenea factor în societatea contemporană îl constituie revoluţia tehnico-ştiinţifică.

Factorul determinant al împărţirii societăţii în clase îl reprezintă raportul grupărilor de oameni faţă de mijloacele de producţie. De aceea desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie va duce şi la dispariţia claselor.Lenin arată cu claritate că "a desfiinţa clasele înseamnă a pune pe toţi cetăţenii în aceeaşi situaţie faţă de mijloacele de producţie ale întregii societăţi"[1].

Poziţia faţă de mijloacele de producţie determină rolul în sistemul producţiei sociale, mărimea şi forma repartiţiei.Sublinind această corelaţie între criteriile ce definesc clasele sociale,trebuie să avem în vedere şi o anumită autonomie a lor. Ele nu trebuie tratate doar ca elemente derivate.

Trăsăturile care caracterizează clasele decurg din poziţia faţă de mijloacele de producţie,dar, odată cu clasele sociale constituite aceste trăsături capătă o relativă autonomie,o dinamică proprie care nu poate fi totdeauna explicată prin raportarea mecanică la elementul care le-a generat.

Să luăm ca exemplu capitalismul contemporan.Este imposibil să nu observăm schimbările survenite în sînul claselor sociale existente (ex. sub aspectul rolului în producţie). Clasa muncitoare în societatea capitalistă contemporană se schimbă sub influenţa progresului tehnic,a noilor forme de organizare a muncii, sub influenţa nivelului de pregătire profesională,a activităţii instituţiilor şi a partidelor politice,sub influenţa politicii salariilor etc.Lupta de clasă a proletariatului a determinat

1 V.I.Lenin,Opere,vol.2o,Ed.pol.,Buc.,1956,p.14o.

procesul de adaptare şi de concesii din partea clasei capitaliş-
zilor. Aparatul teoretic actual de analiză multilaterală,elastică
a structurilor sociale existente răspunde exigenţelor de analiză
dialectică concret-istorică a fenomenelor. Lenin arăta că nici
un marxist nu-şi poate baza concepţiile sale pe altceva decît pe
cerinţa conformităţii teoriei cu realitatea,cu istoria relaţii-
lor social-economice respective. El atrăgea atenţia că această
cerinţă este formulată cît se poate de clar şi pusă la baza în-
tregii doctrine de către înşişi întemeietorii marxismului.

9.2.Fr.Engels despre originea claselor sociale

Prima cercetare a originii claselor sociale care oferă pre-
miselе soluţionării ştiinţifice a acestei probleme este făcută
de Fr.Engels[1]. El explică apariţia relaţiilor de dominaţie şi de
supunere pe două căi: 1. prin transformările care survin în atri-
buţiile celor ce exercitau funcţii publice în cadrul colectivi-
tăţilor gentilice (rezolvarea litigiilor,reprimarea abuzurilor
indivizilor care-şi depăşesc drepturile,funcţii religioase); 2.pri
transformarea prizonierilor de război în sclavi; ambele căi sînt
strîns legate de transformările economice.Astfel dezvoltarea for-
ţelor de producţie,creşterea densităţii populaţiei multiplică
probleme de interes general ale diverselor comunităţi,ceea ce de-
termină un proces de autonomizare a organelor de conducere.Acest
proces se realizează "în parte prin ereditatea funcţiilor(...)",
"în parte prin faptul că ele devin tot mai indispensabile odată
cu înmulţirea conflictelor cu alte grupe"[2].

Persoanele care îndeplinesc atribuţii obşteşti,"înzestrate
cu puteri speciale,cu toate că rămîn sub supravegherea colecti-
vităţii,vor constitui germenii viitoarei stratificări de clasă

1 Fr.Engels,Anti-Duhring, Ed.pol.,Buc.,1955,p.197-202.
2 Ibidem,p.198.

ai societăţii şi ai puterii de stat. Treptat, arată Engels, dacă împrejurările erau favorabile, slujitorul iniţial al societăţii se transformă în stăpîn. Paralel cu acest proces se desfăşoară şi cel de al doilea. Diviziunea naturală a muncii în sînul familiei de agricultori şi creşterea productivităţii muncii creează mijloace pentru întreţinerea unor forţe de muncă mai numeroase şi pentru folosirea acestor forţe de muncă. Pe această bază apare posibilitatea folosirii forţei de muncă străine. Acest lucru se petrece mai ales acolo unde posesiunea în comun a pămîntului începe să se destrame, sau unde vechea exploatare în comun a pămîntului cedase locul exploatării individuale a parcelelor. In noua situaţie economică prizonierii de război, care altădată erau ucişi, sînt lăsaţi în viaţă în vederea folosirii muncii lor[1].

Sclavia ca formă dominantă de producţie la popoarele care depăşiseră în dezvoltarea lor vechea comunitate "a făcut posibilă o diviziune a muncii între agricultură şi industrie pe o scară mai întinsă şi a permis înflorirea lumii vechi a antichităţii elene". Engels subliniază, totodată, că în condiţiile în care munca productivă nu produce decît un mic excedent peste mijloacele de trai, dezvoltarea forţelor de producţie, extinderea schimbului, dezvoltarea statului, a dreptului, apariţia artei şi a ştiinţei nu erau posibile decît printr-o diviziune pronunţată a muncii între masele ce îndeplineau munca manuală simplă şi puţinii privilegiaţi care se îndeletniceau cu dirijarea muncii, cu comerţul, cu afacerile de stat, cu arta şi cu ştiinţa. El adaugă că antagonismele dintre clasele exploatatoare şi cele exploatate, dintre cele dominante şi cele dominate îşi găsesc explicaţia, pînă în secolul XIX în productivitatea relativ redusă a muncii omeneşti. Creşterea forţelor de producţie în era capitalistă, datorită marii industrii, "permite repartizarea muncii între toţi

1 Ibidem, p.199.

membrii societăţii,fără excepţie şi prin aceasta limitarea timpului de muncă al fiecăruia,în aşa fel,încît tuturor să le rămînă timp liber pentru a participa la treburile generale ale societăţii,atît la cele teoretice,cît şi la cele practice"[1].

Uriaşa creştere a forţelor de producţie în capitalismul contemporan anulează necesitatea obiectivă a existenţei claselor exploatatoare,necesitate care le-a generat anterior.Clasele exploatatoare constituie chiar o piedică în calea dezvoltării sociale.

In spiritul acestei convingeri,în Ideologia germană Marx şi Engels caracterizau comunismul drept societatea în care se realizează "domnia generală a muncii"[2].

9.3. Aspecte ale teoriilor nemarxiste contemporane despre clasele sociale.Structura de clasă în capitalismul contemporan.

Astăzi nu există sociolog de prestigiu care să ignoreze existenţa claselor.Acest lucru este semnificativ dacă-l raportăm la situaţia anterioară. Pînă în urmă cu cîteva decenii mai existau adversari nesîmpăcaţi ai admiterii claselor sociale. Deşi existenţa claselor nu mai poate fi astăzi contestată şi este de regulă recunoscută,nu putem vorbi de o înţelegere măcar relativ unitară a acestora,în literatura nemarxistă.Numeroşi sociologi nemarxişti restrîng semnificaţia conceptului de clasă identificîndu-l cu profesiunea sau asociindu-l alter grupări sociale cu rol deosebit.

De o largă răspîndire este orientarea care defineşte clasele în manieră psihologistă,prin convingeri comune sau sentimentul apartenenţei la o clasă sau alta. O asemenea tendinţă o găsim implicată chiar în unele concepţii nemarxiste care dezvă-

1 Ibidem,p.201.
2 Marx-Engels,Ideologia germană,p.225.

luie trăsături importante ale claselor sociale.Ne vom opri spre exemplificare la concepţia lui G.Gurvitch.Acesta defineşte clasele sociale ca "supragrupări particulare de foarte mare anvergură reprezentînd macrocosmosuri de grupări subalterne,macrocosmosuri a căror unitate este întemeiată pe suprefuncţionalitatea lor,pe rezistenţa la penetraţia societăţii globale,pe incompatibilitatea radicală dintre ele,structurarea lor intensă implicînd o conştiinţă colectivă predominantă şi opere de civilizaţie specifice; aceste supragrupări care nu apar decît în societăţile globale industrializate,unde modelele tehnice şi funcţiile economice sînt deosebit de accentuate au în plus următoarele trăsături: sînt grupări efective,deschise,la distanţă,de diviziune,permanente,rămînînd neorganizate,posedînd doar constrîngerea condiţională"[1].

Trăsăturile principale prin care Gurvitch defineşte clasele sînt:suprafuncţionalitatea,incompatibilitatea dintre ele,caracterul refractar la penetraţia societăţii globale,tendinţa lor intensă de structurare şi caracteful lor de unitate colectivă la distanţă. Neîndoielnic că asemenea trăsături sînt caracteristice într-un grad sau altul claselor sociale.Problema este însă în ce măsură ele explică existenţa claselor în cadrul societăţii globale industrializate singura societate căreia sociologul francez îi recunoaşte diviziunea în asemenea grupări. Suprafuncţionalitatea,spre exemplu,trăsătură specifică grupărilor de clasă,prin care acestea "intră în concurenţă cu societatea globală sau naţiunile" ce îndeplinesc plenitudinea funcţiilor sociale, este un fenomen ce se cere explicat. Tehnica de producţie,de distribuţie,de comunicaţie,de difuzare,rolul accentuat al modelelor tehnice,al organizaţiilor economice nu sînt factorii care să explice constituirea grupărilor de clasă pe care Gurvitch nu le

1 George Gurvitch,Clasele sociale,în vol.Sociologia franceză contemporană,Antologie,Buc.,1971,p.718.

include în categoria celor oficiale sau voluntare,ci dimpotrivă le consideră constituindu-se "fără o intervenţie a voinţei membrilor lor sau a unei voinţe superioare"[1].

Pe baza suprafuncţionalităţii,a pretenţiei claselor de a îndeplini funcţiile societăţii globale (economice,politice,culturale,ideologice şi chiar psihologice) Gurvitch explică antagonismul dintre clase şi incompatibilitatea radicală dintre ele. Suprafuncţionalitatea şi incompatibilitatea "sînt mai fundamentale, afirmă Gurvitch decît conflictul imediat de interese economice şi lupta pentru puterea propriu-zisă"[2]. Deci,ceea ce ar fi esenţial caracteristic burgheziei,proletariatului şi claselor mijlocii,clasele existente în societatea industrializată,după cum arară şi G.Gurvitch,este concurenţa cu ierarhia grupărilor funcţionale,"ambiţia de a răsturna structura socială globală în care ele acţionează",tendinţa de a se afirma ca centru unic cu focarul societăţii globale.

De unde se naşte o asemenea tendinţă este dificil de înţeles chiar dacă avem în vedere şi celelalte trăsături caracteristice claselor şi factorii care le determină. Un rol important ocupă în caracrerizarea claselor,în concepţia lui Gurvitch tendinţa accentuată a acestora de structurare.Această tendinţă ar fi determinată nu numai de suprafuncţionalitate,ci şi de ireductibilitatea conştiinţelor şi mentalităţilor colective,imposibilitatea de a împăca ordinea de valori,divergenţa între concepţiile despre lume,opoziţia ideologiilor etc.

In ciuda realităţilor din lumea capitalistă contemporană, a adîncirii contradicţiilor sociale care provoacă o ascuţire a luptei de clasă în care se împletesc revendicările economice, politice şi sociale,Gurvitch vrea să demonstreze că aceste fe-

1 Ibidem,p.715.
2 Ibidem,p.716.

nomene se datoresc suprafuncţionalităţii şi ireductibilităţii radicale dintre clase.

Cunoaşterea concretă a structurii de clasă a unei societăţi are o deosebită importanţă teoretică şi practică.Astfel,analiza raporturilor de clasă ale orînduirii capitaliste permite forţelor revoluţionare să-şi elaboreze linia strategică şi tactică corespunzătoare condiţiilor istorice concrete şi etapei date în desfăşurarea luptei revoluţionare din ţările respective.

Tocmai de aceea numeroase lucrări din sociologia burgheză contemporană caută să denatureze structura reală de clasă a capitalismului. In general există tendinţa de a demonstra că ar avea loc un proces de atenuare a deosebirilor de clasă că în ţările capitaliste ar fi avut loc o continuă "difuzare a proprietăţii" s-ar fi produs o repartizare mai echitabilă a veniturilor sociale.

Unii ideologi burghezi susţin că "mobilitatea socială" ar avea drept rezultat formarea aşa-numitei "clase de mijloc" în care s-ar contopi proletariatul şi burghezia.Aceşti ideologi includ în mod arbitrar în "clasa de mijloc" cele mai diferite categorii de oameni.Fără a exista un criteriu unic,sau criterii ştiinţifice,pentru definirea clasei de mijloc,se conchide că aceasta cuprinde majoritatea populaţiei şi că este clasa viitorului.

Polarizarea accentuată a societăţii capitaliste,nu exclude ci presupune existenţa păturilor şi straturilor intermediare.Capiralismul monopolist de stat,arată Maurice Bouvier Ajam,în virtutea unei necesităţi istorice interne,se însărcinează să constituie şi să lărgească unitatea ansamblului salariat,adică a exploataţilor care găsesc tot adevărul lor în acţiunea democratică şi revoluţionară a proletariatului,chiar dacă nu fac parte

din rîndurile acestuia[1]. El respinge identificarea noilor pături mijlocii,cu păturile mijlocii tradiţionale.

Procesele ecenomice,sociale şi politice,cele legate de revoluţia tehnico-ştiinţifică au determinat şi determină schimbări în structura societăţii burgheze şi a diferitelor ei clase şi pături sociale.Astfel,ponderea burgheziei în ansamblul populaţiei ţărilor capitaliste s-a redus continuu.Acest proces nu este rezultatul difuzării proprietăţii,ci al concentrării şi centralizării capitalurilor şi producţiei sociale.In acelaşi timp,în interiorul clasei burgheze are loc un proces de diferenţiere între capitaliştii mici,mijlocii şi marea burghezie monopolistă.

S-au produs schimbări şi în structura clasei muncitoare în ţările capitaliste concretizate în: creşterea proletariatului industrial şi restrîngerea ponderii celui agricol. A crescut numărul muncitorilor calificaţi. Evoluţia structurii clasei muncitoare este deosebit de complexă şi nu se manifestă în acelaşi fel în diversele ţări capitaliste contemporane.

Ca urmare a îndelungatei lupte revendicative a clasei muncitoare s-au produs unele schimbări pozitive şi în condiţiile sale de trai. Aceste schimbări însă nu afectează cu nimic natura clasei muncitoare,situaţia ei de clasă exploatată,n-au dus la îmburghezirea acesteia.Chiar şi în ţări capitaliste dezvoltate mase mari de muncitori duc o existenţă precară. Situaţia clasei muncitoare este serios agravată de şomajul cronic de masă.

Stadiul actual al capitalismului nu a înlăturat esenţa acestei orînduiri.Dimpotrivă,dominaţia monopolurilor în sînul naţiunilor capitaliste duce la agravarea puternică a antagonismelor sociale.

---

1 Maurice Bouvier Ajam,Evoluţia funcţionarilor particulari (Les employés) în vol.Sociologia franceză contemporană,Antologie,p.726.

[illegible] structurii de clasă în [illegible]

Din cunoscuta scrisoare către Weydemeyer, din Critica programului de la Gotha, Statul și revoluția și din alte lucrări ale lui Marx și Lenin rezultă că ei considerau socialismul ca o etapă istorică de trecere de la societatea bazată pe clase antagoniste la societatea fără clase.

Clasicii au formulat conceptul de clasă socială în mod științific, concept valabil și astăzi în esențialitatea sa. In analiza structurii de clasă a societății socialiste se pornește de la acest concept avîndu-se în vedere, totodată, marile transformări care au avut loc și tendințele dezvoltării în viitor.

Reprezentînd o profundă transformare în viața societății revoluția socialistă schimbă din temelii structura socială. Așa cum arată experiența istorică, pe măsură ce în țările socialiste relațiile de producție întemeiate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție sînt înlocuite cu relații de producție socialiste, întemeiate pe proprietatea obștească, clasele exploatatoare dispar și se constituie o nouă structură socială.

Schimbările sociale în structura populației țării noastre încep cu reforma agrară din 1945, care lichidează moșierimea ca clasă. Naționalizarea a dus la lichidarea ca clasă a marii burghezii. In procesul revoluției și construcției socialiste are loc dezvoltarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție sub cele două forme: proprietatea de stat a întregului popor și proprietatea cooperatistă.

In aceste condiții proprietatea asupra mijloacelor de producție nu mai departajează atît de net grupurile sociale între ele. Dezvoltarea proprietății socialiste, sub ambele ei forme, determină un proces de omogenizare crescîndă a structurii de clasă a societății.

In socialism,poziţia faţă de mijloacele de producţie,fiind aceeaşi pentru toţi membrii societăţii,generează condiţii pentru o egalitate reală economică,socială şi politică.Din aceste puncte de vedere societatea socialistă devine în mod esenţial omogenă.

In socialism,deşi dispare inegalitatea economică,socială şi politică,se menţin încă o serie de deosebiri,din aceste puncte de vedere,între membrii societăţii,deosebiri care generează existenţa unor grupări mari de oameni cu caracter fundamental care constituie clasele societăţii socialiste,

Deosebirile de clasă ce se menţin în socialism nu au nimic comun cu antagonismele caracteristice orînduirilor trecute.Dacă în capitalism diferenţierile de clasă evoluează în direcţia adîncirii continui,a polarizării sociale,în socialism are loc un proces de apropiere multilaterală a claselor şi păturilor de oameni ai muncii prin comunitatea intereselor fundamentale.

In socialism criteriul proprietăţii nu mai exprimă deosebirile antagonice dintre clase,ci dimpotrivă apropierea dintre ele, Proprietatea socialistă este baza economică a unităţii întregului popor.Dar acest lucru nu ne îndreptăţeşte să minimalizăm deosebirile în acest domeniu.Clasa muncitoare şi ţărănimea în ţara noastră sînt unite prin sistemul socialist al economiei, prin proprietatea obştească.Totodată,ele se deosebesc prin particularităţile raporturilor lor faţă de mijloacele de producţie, prin formele de organizare socială a muncii,prin modalitatea de aplicare a sistemului socialist de repartiţie.Aceste deosebiri decurg din cele două forme ale proprietăţii socialiste.

De acesa dezvoltarea proprietăţii socialiste sub ambele ei forme,reprezintă calea principală de perfecţionare a relaţiilor de producţie,de ştergere a deosebirilor esenţiale de clasă,calea omogenizării crescînde a societăţii.

In analiza structurii de clasă a societăţii socialiste se impune analiza locului pe care clasa îl ocupă în sistemul de producţie,loc determinat de diviziunea socială a muncii.Locul diferit al claselor în sistemul de producţie în condiţiile societăţii socialiste nu este determinat de poziţia faţă de mijloacele de producţie,ci de aportul la dezvoltarea producţiei,la crearea venitului naţional.Inegalitatea acestui aport,determinată în esenţă de diviziunea socială a muncii,este legată şi de alţi factori cum ar fi inegalitatea condiţiilor de muncă,inegalitatea nivelului şi gradului de instruire.De aici decurge importanţa pe care o are cincinalul 1981-1985,cincinalul"afirmării cu putere a revoluţiei tehnico-ştiinţifice în România,contemporane în toate domeniile,accelerarea trecerii pe baza acumulărilor cantitative obţinute în cincinalele precedente,la o nouă calitate a activităţii economico-sociale"[1] pentru evoluţia viitoare a societăţii româneşti sub aspectul pe care-l discutăm.

In analiza structurii sociale existente în ţara noastră este necesară pe lîngă cercetarea schimbărilor care se petrec în domeniul relaţiilor de producţie şi a celor ce se petrec în raporturile dintre industrie-agricultură,sat-oraş,munca fizică şi intelectuală,pentru că după înlăturarea antagonismelor generate de proprietatea privată,între aceste domenii ale diviziunii sociale a muncii se menţin încă deosebiri esenţiale.Or,relaţiile dintre aceste domenii sînt nu numai raporturi între sfere diferite de activitate,ci şi raporturi între clase şi categorii sociale distincte.

Proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie cu cele două forme ale ei menţine deci în socialism cele două clase

---

1 Directivele Congresului al XII-lea al P.C.R. cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1981-85 şi orientările de perspectivă pînă în 199o,p.14.

fundamentale neantagoniste: clasa muncitoare şi ţărănimea cooperatistă.

Analiza structurii sociale a României socialiste nu se opreşte însă la nivelul claselor, ci surprinde şi dinamica diverselor pături şi categorii sociale, modificările survenite în situaţia acestora ca urmare a mobilităţii sociale accentuate.

Programul P.C.R. arată că structura socială a ţării este alcătuită din clase şi categorii sociale care-şi întemeiază existenţa pe munca pentru sine şi pentru societate, care participă activ la munca în sfera creaţiei materiale şi spirituale pentru construirea socialismului şi comunismului. Clasele şi categoriile sociale din etapa actuală de dezvoltare a României socialiste sînt: clasa muncitoare - proprietară şi producătoare a mijloacelor de producţie, clasa conducătoare a societăţii; ţărănimea cooperatistă care-şi întemeiază existenţa pe proprietatea socialistă şi joacă un rol important în conducerea procesului donstrucţiei socialiste; intelectualitatea al cărei rol în dezvoltarea societăţii este în continuă creştere; personalul din administraţie şi servicii; mici meseriaşi, care prin organizarea cooperativelor meşteşugăreşti s-au transformat într-o nouă categorie socială, proprietari în comun asupra mijloacelor de producţie, producători ai bunurilor materiale; ţăranii cu gospodărie individuală; meseriaşii particulari şi liberi profesionişti[1].

Dezvoltarea forţelor de producţie, ridicarea lor la nivelul ţărilor avansate din punct de vedere economic, perfecţionarea relaţiilor de producţie în industrie şi agricultură pe baza dezvoltării proprietăţii socialiste de stat şi cooperatiste, vor produce schimbări calitative în cadrul fiecărei clase şi categorii sociale ce compun structura orînduirii noastre, vor accentua

1 Programul P.C.R., p.103-105.

procesul de apropiere a condiţiilor lor de muncă şi existenţă constituind o treaptă nouă în procesul formării societăţii unitare a tuturor oamenilor muncii.

Dezvoltarea în ritm înalt a forţelor de producţie,înfăptuirea Programului-directivă de dezvoltare economico-socială a României în profil teritorial în perioada 1981-1985 care prevedea continuarea susţinută a politicii de dezvoltare şi modernizare a economiei tuturor judeţelor,amplasarea echilibrată a forţelor de producţie pe teritoriu,sistematizarea şi modernizarea reţelei de localităţi urbane şi rurale,crearea tuturor condiţiilor ca egalitate în drepturi de care se bucură cetăţenii patriei noastre să se întemeieze pe fundamentul trainic al creşterii potenţialului economic al tuturor judeţelor vor crea condiţii pentru omogenizarea crescîndă a societăţii noastre.

Cursul înnoitor imprimat vieţii economice şi sociale în ţara noastră după Congresul al IX-lea al partidului,măsurile preconizate de Conferinţa Naţională a partidului din 1967 cu privire la perfecţionarea conducerii economiei naţionale şi îmbunătăţirea organizării administrativ-teritoriale a ţării,înfăptuirea în 1968 a reorganizării administrarive,trecerea de la elaborarea planului naţional unic, nu numai în profil de ramură şi departamental,ci şi teritorial,au creat condiţii mai bune pentru ridicarea economico-socială a tuturor zonelor ţării.Înfăptuirea consecventă a politicii de dezvoltare armonioasă a întregului teritoriu,cu deosebire în actualul cincinal,vastul program de investiţii realizat în ultimele trei cincinale a dus la sporirea numărului locurilor de muncă. Ca urmare a dezvoltării rapide a tuturor ramurilor economiei naţionale şi a tuturor zonelor ţării s-au produs mutaţii importante în structura populaţiei active.Astfel,dacă în 1950 populaţia ocupată în agricultură reprezenta 74,1%,în 1978 reprezintă 32,5% iar în 1985 va

reprezenta 21,6%. In ramurile neagricole (industrie,construcţii, transporturi) populaţie activă reprezenta 27,9o%,în 1978, 67,5% iar în 1985 va fi de 78,4% ceea ce a avut efecte pozitive,directe pe planul emancipării sociale,al creşterii gradului de civilizaţie a poporului.

Asupra schimbărilor calitative din structura social-economică a ţării o influenţă puternică o exercită politica partidului de ridicare a bunstării întregului popor.Veniturile nete obţinute din fondul de retribuire a muncii vor spori în 198o,faţă de anul 195o,de peste 21 de ori ca urmare a majorării retribuţiei şi a creşterii numărului personalului muncitor.Totodată,veniturile obţinute de populaţie din fondurile sociale de consum au sporit continuu,ca urmare a creşterii fondurilor acordate de stat pentru finanţarea învăţământului,ocrotirea sănătăţii,alocaţii pentru copii şi alte ajutoare cu caracter social.

"Programul directivă de creşterea a nivelului de trai în perioada 1981-1985 şi de ridicare continuă a calităţii vieţii" prevede,în concordanţă cu dezvoltarea economiei noastre socialiste,o nouă etapă de creştere a nivelului de trai,de sporire a veniturilor tuturor categoriilor de oameni ai muncii prin sporirea retribuţiei medii nominale cu 25,1% faţă de 197o.

Realizarea orientărilor şi prevederilor Congresului al XII-lea al partidului, trecerea la o nouă calitate în toate domeniile vieţii sociale,impun ridicarea calificării profesionale a întregului personal muncitoresc,continua dezvoltare şi modernizare a învăţamîntului de toate gradele,îmbunătăţirea conţinutului activităţilor politico-educative de formare a omuluinnou,adîncirea democraţiei prin atragerea în viaţa economică,politică şi socială de decizie şi control a tuturor oamenilor muncii.Aceste procese vor adînci procesul omogenizării sociale spre formarea societăţii unitare a tuturor oamenilor muncii.

10. STATUL - INSTRUMENTUL PRINCIPAL DE ORGANIZARE POLITICA A TARII

10.1.Originea,trăsăturile şi funcţiile statului

Statul este instituţia fundamentală de organizare politică a societăţii. In istoria gîndirii sociale,statul a fost considerat secole de-a rîndul ca forma de bază a vieţii colective.Inaintea elaborării marxismului,apariţia statului a fost explicată fie ca rezultat al violenţei exercitate de un grup social asupra altuia (teoria violenţei susţinută de E.Dühring, Kautsky, Gumplowicz),fie ca rezultat al unei convenţii dintre oameni (teoria contractualismului reprezentată de Th.Hobbes,J.J.Rousseau), fie ca expresie a armoniei sociale (teoria organicistă reprezentată de H.Spencer).

Marxismul demonstrează că apariţia statului coincide cu aceea a proprietăţii private şi a împărţirii societăţii în clase antagoniste,procese ce au loc în etapa destrămării comunei primitive. Engels arăta că "statul este un produs al societăţii ajunsă la o anumită treaptă de dezvoltare,el stă mărturie faptului că această societate s-a încurcat într-o contradicţie de nerezolvat cu sine însăşi,că s-a scindat în antagonism de neîmpăcat din care nu este în stare să se elibereze. Dar pentru ca aceste antagonisme,aceste clase cu interese economice contradictorii să nu se mănînce unele pe altele într-o luptă stearpă,a devenit necesară o forţă care,stînd în aparenţă deasupra societăţii,să atenueze conflictul, să-l ţină în limitele ordinii şi această forţă ieşită din sînul societăţii dar care punîndu-se deasupra ei se înstrăinează din ce în ce mai mult este statul"[1].

1 Fr.Engels,Originea familiei,a proprietăţii private,statului şi dreptului,Buc.,1957,p.170.

Statul este deci instrumentul cu ajutorul căruia clasa dominantă organizează şi conduce societatea potrivit intereselor sale,este dictatura unei clase asupra celorlalte clase ale societăţii. Lenin definea statul drept "p maşină de asuprire a unei clase de către alta,o maşină cu ajutorul căreia o clasă ţine în frîu clasele ce-i sînt subordonate"[1].

Fără a neglija evoluţia statului în dezvoltarea societăţii împărţite în clase antagoniste,definiţia leninistă pune în evidenţă funcţiile de clasă ale statului,rolul său de organ al puterii de clasă şi caracterul său istoric determinat.Dezvoltarea etnografiei a întărit ideea marxistă că statul este produsul necesar al unei anumite perioade istorice,că n-a existat dintotdeauna.

Dezvăluind caracterul de clasă şi istoric al statului marxism-leninismul oferă bazele explicaţiei ştiinţifice a originii, esenţei şi funcţiilor,a schimbărilor survenite în dezvoltarea sa istorică,Aceasta permăte totodată,înţelegerea rolului pe care l-a avut statul în reglementarea relaţiilor politice a membrilor societăţii,în integrarea lor în mecanismul ei funcţional.Acest rol nu anulează funcţiile de clasă ale statului.

Care sînt trăsăturile caracteristice statului?

De regulă,se consideră că statul reprezintă o colectivitate politică de cetăţeni care lpcuiesc un anumit teritoriu şi sînt subordonaţi puterii suverane. Dar puterea,ca raport între cei care conduc şi cei conduşi,apare cu mult mai devreme decît au apărut statele organizate. Astfel în cadrul organizării tribale a societăţii existau grupuri distincte - a luptătorilor,şefilor militari,religioşi - care erau înzestrate cu anumite puteri şi constituie începuturile puterii statale de mai tîrziu.

1 V.I.Lenin,Despre stat,Opere complete,vol.39,Buc.,1966,p.76-77.

In comuna primitivă,puterea concepută ca raport între conducători şi conduşi avea anumite particularităţi determinate de inexistenţa claselor. Sarcinile sociale cu caracter de funcţii publice erau îndeplinite de oameni aleşi de întreaga comunitate.Aceştia nu dispuneau de un aparat special de constrîngere. Ei erau slujitori ai comunităţii şi nu stăpînii ei. In această epocă,spunea Lenin,întîlnim dominaţia obiceiurilor,autoritatea,respectul, puterea de care se bucurau patriarhii ginţilor(...)dar nu vedeau nicăieri o categorie specială de oameni care să-i guverneze pe ceilalţi şi care în scopul acestei guvernări să dispună în mod sistematic şi permanent de un aparat al violenţei cum sînt în prezent detaşamentele militare înarmate,închisorile şi celelalte mijloace de a supune violenţei voinţa altora,tot ceea ce constituie esenţa statului"[1] .

In evoluţia comunei gentilice,odată cu apariţia germanilor proprietăţii private,cei care exercitau funcţiile publice devin şi proprietari ai mijloacelor de producţie.Funcţiile publice devin funcţii de clasă dobîndind un caracter politic.Organele ce îndeplineau sarcinile comune dispar treptat fiind înlocuite cu organe ale puterii puse în slujba claselor stăpînitoare. Pentru realizarea voinţei acestora se creează şi se perfecţionează forme de constrîngere,o forţă publică organizată,separată de popor şi opusă acestuia: armata,justiţia,închisorile,poliţia etc.

In societăţile împărţite în clase instituţiile de stat - tribunalele,miliţia,forţele armate,penitenciarele etc. - asigură interesele grupurilor dominante,a acelora care exercită puterea politică. Tocmai acest aspect al funcţiei statului îl subliniază teoria marxistă cînd defineşte statul ca un instrument al dominaţiei de clasă.Explicînd originea statului Engels şi apoi

1 Ibidem,p.74.

Lenin pune totodată în evidenţă că statul - prin asigurarea dominaţiei unei clase sociale asupra altora, nu permite ca luptele de clasă să ducă la sfărîmarea sau chiar distrugerea întregii colectivităţi . Instituţiile statului controlează comportarea cetăţenilor, conduita lor, întreprinde reprimarea comportărilor nedorite care încalcă principiile ordinii sociale, cele ale convieţuirii în societate.

In cadrul organizării statale funcţiile publice, de interes general sînt îndeplinite de o parte specializată a societăţii de aparatul de stat: statul a fost întotdeauna, spunea Lenin, un aparat distinct, desprins de societate şi compus dintr-un grup de oameni care se îndeletnicesc numai, sau aproape numai, sau mai ales cu guvernarea. Oamenii se împart în guvernaţi şi în specialişti în materie de guvernare, care se situează deasupra societăţii şi se numesc guvernanţi, reprezentanţi ai statului"[1]. Pentru întreţinerea acestora se percep impozite de la populaţie. Aparatul puterii de stat, în societăţile contemporane comportă o componentă politică şi una tehnică. Componenta tehnică este formată din salariaţi specializaţi ai aparatului de stat (administrativ, economic, politic, propagandă. etc.), iar cea politică este asigurată de partidul sau partidele politice care deţin puterea. Puterea de stat este asigurată de către guvern. Acesta este un grup numit de către partidul politic care a dobîndit puterea.

Conţinutul puterii de stat şi mecanismul exercitării puterii, relaţiile dintre instituţiile de stat şi cetăţeni sînt probleme definite de constituţii şi alţi factpri ce definesc orînduirea. In politologia contemporană aceste probleme sînt studiate în strînsă legătură cu cele ale partidelor politice şi rolului lor în societate.

1 Ibidem.

Faţă de vechea organizare gentilică a societăţii,statul se caracterizează prin împărţirea populaţiei după teritoriu şi nu după criterii de rudenie. Statul reprezintă organizarea politică a colectivităţilor teritoriale. Fără teritoriul pe care statul îşi exercită puterea reală şi suverană el poate exista numai ca o ficţiune juridică. Poate exista,de exemplu,un guvern în emigraţie,iar din punct de vedere juridic el poate să-şi menţină anumite trăsături ale unui guvern suveran atîta timp cît există posibilitatea unei reîntoarceri pe teritoriul propriu. Esenţa statului se manifestă în funcţiile sale.Acestea se referă la direcţiile principale în care statul îşi desfăşoară activitatea internă şi externă.

În orînduirile antagoniste funcţiile interne ale statului au rolul principal de apărare a privilegiilor de clasă de reprimare a tentativelor de împotrivire şi răsturnare a orînduirii din partea claselor exploatate. Analiza procesului istoric de dezvoltare a acestor societăţi dezvăluie faptul că puterea de stat nu a fost indiferentă faţă de activitatea economică,mersul producţiei materiale,de sistemul de repartiţie,de relaţiile dintre proprietarii mijloacelor de producţie şi producători. Astăzi se discută tot mai viu,în doctrinele burgheze,despre rolul economic al statului capitalist contemporan. O serie de factori obiectivi împing statul capitalist la adoptarea unor măsuri de reglementare a economiei în practica planificării. Această intervenţie nu are un caracter atotcuprinzător şi se face în interesul burgheziei şi al consolidării relaţiilor de producţie capitaliste.

Funcţiile externe constau în apărarea teritoriului şi a cetăţenilor faţă de atacurile din afară. Statul apără integritatea teritorială,duce o politică care să asigure securitatea şi recunoaşterea de către alte state.

ne,statul, în orînduirile bazate pe exploatare,promovează în relaţiile internaţionale amestecul brutal sau deghizat în treburile interne ale altor state,duce o politică de expansiune,de cucerire de noi teritorii.

1o.2. Tipuri şi forme de stat

Fiecare formaţiune socială avînd proprii anumite relaţii de producţie generează şi un anumit tip de stat.Tipul de stat este definit de clasa care exercită dominaţia în societate. El exprimă conţinutul de clasă al statului. Unul şi acelaşi tip de stat poate îmbrăca forme diferite în funcţie de împrejurările istorice, de raporturile de forţă dintre clase şi dintre diferitele grupări ale claselor dominante,de tradiţii.

Forma de stat indică modul în care clasa conducătoare organizează şi exercită puterea de stat. Forma de stat se defineşte prin: forma de guvernămînt (monarhie,republică); regim politic(dictatură,democraţie); structura internă a statului şi organizarea administrativă a teritoriului.

De cele mai multe ori distingem puterea exercitată de un individ (ex. monarhia absolută,imperială) de puterea oligarhică organizată de către grupuri stabilizate şi puterea democratică exercitată şi controlată de către toţi cetăţenii care participă la realizarea ei,direct sau prin organe reprezentative.

Un element important al formei de stat îl reprezintă regimul politic. Prin regim politic, înţelegem totalitatea formelor şi metodelor prin care se realizează puterea de stat.Democraţia şi dictatura sînt forme ale regimului politic.Varietatea regimurilor politice nu schimbă conţinutul de clasă al statului. Democraţia şi dictatura sînt produse ale aceleiaşi orînduiri so-

Orice regim politic este simultan democratic şi dictato-

rial. Pentru a înţelege conţinutul democratic sau dictatorial al statului,raportul dintre aceste aspecte,e necesar să stabilim: cine exercită puterea,în folosul cui este exercitată şi prin ce mijloace.Marxism-leninismul respinge tratarea,în general,abstractă a problemelor dictaturii şi democraţiei. Democraţia,ca formă a regimului politic,a îmbrăcat forme istorice diferite.Astfel, în sclavagism apar primele republicii democratice. In cadrul acestora participarea la activităţile sociale este asigurată clasei proprietarilor de sclavi şi oamenilor liberi. In feudalism sînt cunoscute un număr restrîns de oraşe-republici care s-au dezvoltat relativ autonom faţă de puterea feudală. Un cadru mai larg dezvoltării democraţiei îl oferă afirmarea modului de producţie capitalist. In lupta împotriva feudalismului burghezia atrage masele populare promovînd principiile egalităţii,libertăţii şi fraternităţii.

Organizarea politică a societăţii burgheze înlătură privilegiile de naştere asigurînd egalitatea tuturor membrilor societăţii în faţa statului. In forma lor burgheză principiile egalităţii,libertăţii şi fraternităţii au un caracter formal,limitat. Ele se limitează la sfera vieţii politice fiind profund afectate de inegalitatea economică dintre membrii societăţii menţinută şi adîncită prin existenţa proprietăţii private de tip capitalist.

Democraţia dobîndeşte condiţii obiective de realizare deplină în cadrul statului socialist. Ca tip de stat dictatura proletariatului reprezintă puterea politică a clasei muncitoare aliată cu ţărănimea şi cu alte categorii de oameni ai muncii. Aspectele dictatoriale ale statului socialist sînt orientate spre minoritatea exploatatoare înlăturată de la putere. De aceea statul socialist are un profund caracter democratic.

Democraţia socialistă este o democraţie reală,politică, economică,spirituală. Ea îşi are drept bază proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie. Programul P.C.R. arată că "realitatea demonstrează că nu poate exista democraţie adevărată acolo unde există clase sociale antagoniste,exploatatori şi exploataţi,inegalitate economică,socială şi naţională. Condiţia indispensabilă a democraţiei reale este lichidarea inegalităţilor economice şi sociale de clasă,înlăturarea exploatatorilor,cucerirea puterii de către cei ce muncesc, instaurarea proprietăţii socialiste asupra mijloacelor de producţie şi realizarea repartiţiei după principiul socialist.Numai prin aceasta se creează condiţii ca oamenii (...) să se poată manifesta liber în sfera vieţii sociale,să-şi valorifice energia şi forţa conducătoare în interesul lor şi al societăţii,să se bucure de libertăţi şi drepturi garantate material. Democraţia socialistă asigură în fapt posibilităţile poporului de a participa la conducerea societăţii, de a-şi hotărî în mod suveran destinele,de a-şi făuri viitorul aşa cum doreşte"[1].

10.3. Esenţa şi funcţiile statului socialist.

Statul socialist este primul stat care îşi exercită puterea în numele şi cu sprijinul celor ce muncesc. Rolul politic conducător îl are clasa muncitoare în alianţă strînsă cu celelalte categorii de oameni ai muncii. Statul socialist se deosebeşte de celelalte tipuri anterioare de stat nu numai prin conţinutul puterii,ci şi prin natura funcţiilor pe care le îndeplineşte în societate. Din acest punct de vedere statul socialist se defineşte ca instrumentul de făurire al societăţii socialiste - a economiei,culturii şi omului nou. Datorită noii baze economice,conţi-

---

1 Programul P.C.R., loc.ci.,p.130-131.

nutului puterii şi funcţiilor sale în cadrul statului socialist se instaurează noi raporturi între puterea de stat şi membrii societăţii,raporturi profund democratice.

Caracterul democratic al statului socialiste este determinat de faptul că masele populare deţin puterea de stat,stăpînesc mijloacele de producţie,participă la adoptarea şi realizarea deciziilor ce privesc dezvoltarea internă şi externă a statului. Poporul este în socialism stăpînul şi creatorul destinului său. Dacă evoluţia statului capitalist a mers de la democraţia burgheză,la forme tot mai făţişe de dictatură,evoluţia statului socialist are loc în sensul adîncirii şi dezvoltării continue a democraţiei pe măsura înaintării pe drumul socialismului.

Procesul dezvoltării şi adîncirii democraţiei se concretizează în dezvoltarea formelor de democraţie directă,în crearea unor căi adecvate participării maselor la rezolvarea treburilor de interes social în domeniul economiei şi culturii.Consultarea maselor în problemele ce privesc progresul societăţii noastre dă viaţă realităţii înscrise în Constituţia ţării că "puterea aparţine poporului liber şi stăpîn pe soarta sa".

Statul socialist îndeplineşte următoarele funcţii interne: funcţia economico-organizatorică,cultural-educativă de apărare şi consolidare a cuceririlor revoluţionare. Funcţiile externe sînt: de apărare a ţării, a integrităţii sale teritoriale,de apărare a păcii în lume,de dezvoltare multilaterală a relaţiilor cu statele socialiste şi cu celelalte state pe baza principiilor independenţei şi suveranităţii,a neamestecului în treburile interne,a egalităţii depline în drepturi şi avantajului reciproc.

Pentru buna desfăşurare a funcţiilor statului socialist,în ţara noastră s-a realizat şi se realizează un proces de permanentă ameliorare a cadrului instituţional la nivelul tuturor verigi-

lor aparatului de stat,pe baza principiilor centralismului democratic şi a conducerii şi muncii colective. Măsurile de perfecţionare a aparatului de stat,corelate cu cele de îmbunătăţire a organizării administrative a teritoriului urmăresc atragerea maselor la conducerea şi rezolvarea treburilor de stat, apropierea aparatului de stat de mase.

Pornind de la cerinţa legică obiectivă a creşterii rolului statului în perioada făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a trecerii la comunism,Programul P.C.R. atrage atenţia asupra unor aspecte importante privind evoluţia funcţiilor statului,determinată de modificările ce apar în dezvoltarea societăţii şi a direcţiilor de bază ce sînt vizate prin perfecţionarea structurii şi activităţii aparatului de stat. Astfel,Programul precizează că "în raport cu condiţiile concrete, într-o perioadă sau alta, se va pune un accent mai mare pe o anumită latură a activităţii statului"[1]. In perioada actuală activitatea internă a statului nostru se concentrează în direcţia organizării şi conducerii activităţii economico-sociale,a activităţii creatoare în domeniul ştiinţei şi culturii pentru valorificarea cît mai largă a gîndirii,experienţei şi capacităţii creatoare a oamenilor muncii în toate domeniile.

Creşterea rolului organizatoric al statului se desfăşoară paralel cu dezvoltarea şi adîncirea democraţiei socialiste,muncitoreşti. Acest fapt constituie o garanţie pentru înlăturarea pericolului potenţial al înstrăinării instituţiilor sociale prin birocratizare,ce duce la transformarea aparatului de stat,menit să servească la realizarea unor funcţii,în instituţii ce se autonomizează,se rup de societate neglijînd atribuţiile sociale şi umane cu care sînt investite. In numeroase împrejurări secretarul

1 Ibidem,p.118.

general al P.C.R.,tovarăşul Nicolae Ceauşescu, atrăgea atenţia asupra necesităţii luptei hotărîte împotriva oricăror manifestări de birocratism,a transformării statului şi organelor sale de conducere într-un organism deasupra claselor şi societăţii. Pentru eliminarea unui asemenea pericol Programul Partidului stabileşte ca direcţie de acţiune permanentă "...perfecţionarea organizării statului(...),crearea unei structuri cît mai simple care să asigure legătura directă între conducerea centrală şi unităţile teritorial administrative şi economice,evitarea paralelismelor şi verigilor intermediare. Se va acţiona cu fermitate împotriva fenomenelor de birocratism pentru o legătură vie a organelor centrale,a aparatului de stat,cu unităţile de producţie, cu masele largi populare"[1].

Dezvoltarea formelor obşteşti de dezbatere a principalelor probleme politice,economice şi sociale,a proiectelor de legi, schimburile de opinii,consfătuirile la nivel local sau naţional cu cadrele de specialişti,sporesc rolul opiniei publice şi a individului în viaţa noastră socială. Combătînd orice înlocuire a metodelor democratice cu metodele presiunii administrative şi birocratice,supunînd consultării şi dezbaterii publice problemele politicii interne şi externe,se asigură corespondenţa măsurilor adoptate cu interesele şi aspiraţiile vitale ale poporului,ceea ce garantează realizarea politicii generale a partidului şi statului nostru.

Conferinţa Naţională a partidului din decembrie 1977 a pus un accent deosebit pe creşterea rolului statului în conducerea unitară planificată a activităţii economico-sociale în concordanţă cu evoluţia generală a societăţii noastre,pe dezvoltarea continuă a democraţiei bazată pe participarea maselor la întreaga via-

1 Ibidem,p.12o.

ţă politică,la guvernarea ţării. Raportul la Conferinţa Naţională prezintă cadrul instituţional,organizatoric,existent - unic în felul său - care asigură participarea nemijlocită a tuturor categoriilor de oameni ai muncii la conducerea societăţii.Hotărîtoare,după cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu,este asigurarea funcţionării în bune condiţiuni a acestor organisme,astfel încît elaborarea şi înfăptuirea politicii interne şi externe a statului să fie rodul gîndirii şi voinţei colective a oamenilor muncii, a întregului nostru popor.

Afirmarea laturii organizatorice a statului de conducere unitară a activităţii economico-sociale este indisolubil legată de funcţia cultural-educativă de formare a conştiinţei socialiste de lărgire a orizontului de cultură a maselor,de formare a omului nou. Această funcţie prin amploarea şi profunzimea ei distinge în mod radical statul socialist de orice alt tip de stat. Activitatea statului socialist în domeniul culturii,educaţiei şi ştiinţei mijloceşte integrarea tot mai activă a eforturilor membrilor societăţii în procesul de înnoire şi perfecţionare a vieţii în societatea românească. Un moment important pentru realizarea obiectivelor umaniste ale politicii partidului şi statului nostru îl marchează Congresul educaţiei politice şi al culturii socialiste care a stabilit sarcinile şi direcţiile de acţiune,competenţele tuturor factorilor cu răspunderi în domeniul educaţiei.

Activitatea economico-organizatorică şi cea cultural-educativă precum şi celelalte funcţii ale statului au un rol deosebit pentru dezvoltarea naţiunii şi întărirea suveranităţii naţionale şi de stat. In condiţiile existenţei imperialismului şi a pericolului de agresiune,statului socialist îi revin sarcini importante în apărarea cuceririlor revoluţionare,a independenţei şi suveranităţii patriei. Pentru îndeplinirea acestei funcţii partidul şi statul nostru acţionează pentru întărirea capacităţii de luptă a

poporului pentru a putea face faţă în orice moment,oricărei situaţii.

Totodată,statul nostru se afirmă printr-o prezenţă activă şi creatoare în viaţa internaţională prin poziţia sa constructivă în realizarea şi susţinerea necesităţii colaborării,înţelegerii între popoare drept cale pentru destinderea şi consolidarea păcii în lume,pentru realizarea unei noi ordini economice şi politice internaţionale. O contribuţie originală în cristalizarea principiilor şi modalităţilor concrete de înfăptuire a unei lumi noi,mai bune şi mai drepte aduce secretarul general al P.C.R. - tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Acest fapt face ca în literatura mondială de specialitate să se vorbească despre "concepţia Preşedintelui Nicolae Ceauşescu, despre noua ordine mondială.

Pornind de la concepţia marxist-leninistă,Programul P.C.R. precizează că "statul este un produs al împărţirii societăţii în clase antagoniste,ce va dispare treptat pe măsura dispariţiei claselor,a omogenizării societăţii,a creării poporului unic muncitor al societăţii comuniste"[1].

Înţeles ca instrument al dominaţiei de clasă statul îşi va înceta existenţa în comunism "transformîndu-se tot mai mult într-un organism de organizare şi conducere a întregii activităţi economico-sociale şi de reglementare a relaţiilor sociale.Astfel, în locul statului,se arată în Program,vor exista organisme ale societăţii cu misiunea de a organiza,conduce şi planifica producţia,întreaga activitate socială,de a asigura repartiţia conform principiilor comunismului. Organele de conducere şi organizare alese democratic vor fi tot mai mult supuse controlului maselor"[2]. Astfel se va realiza forma cea mai avansată a democraţiei socialiste.

1 Ibidem,p.118.
2 Ibidem,p.171-172.

1o.4. Suveranitatea de stat.

Unul din atributele esenţiale ale statului este suveranitatea. Ea constă în independenţa politică şi economică, în dreptul acestuia de a stabili de sine stătător politica sa internă şi externă,de a elabora şi traduce în viaţă măsurile menite să realizeze această politică. In esenţa ei.suveranizazea este expresia politică şi juridică a deplinei puteri a clasei dominante. Ea implică exercitarea autorităţii unei singure puteri pe teritoriul ţării respective asupra întregii populaţii cuprinzînd fără excepţii toate domeniile activităţii de stat şi exclude exercitarea paralelă a autorităţii unei alte puteri de stat. Ea presupune,de asemenea,deplina egalitate a statului în relaţiile cu alte state, neadmiterea amestecului în treburile sale interne şi externe.Suveranitatea cuprinde în conţinutul său două elemente distincte: 1. supremaţia puterii de stat în interior; 2. independenţa în relaţiile cu celelalte state.

1. Supremaţia puterii de stat constă în faptul că ea este neîngrădită şi nesubordonată.Ea se exercită numai în cadrul teritoriului naţional şi presupune dreptul exclusiv al statului de a dispune de bogăţiile şi resursele aflate pe acest teritoriu,şi numai asupra populaţiei acestui teritoriu.

Supremaţia puterii de stat se concretizează în funcţiile interne pe care le exercită statul. Caracterul de clasă al statului ne explică de ce clasa conducătoare,în orînduirile antagoniste poate stirbi principiul suveranităţii atunci cînd poziţiile ei sînt puse în primejdie de creşterea luptei revoluţionare a maselor.

2. Independenţa constă în neatîrnarea statului în relaţiile cu alte state.

Suveranitatea apare odată cu formarea statelor,dar ideea

de suveranitate atît cît şi instituţia suveranităţii în relaţiile internaţionale s-au conturat mult mai tîrziu.

Conceptul suveranităţii îl găsim în diferite formulări în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, în condiţiile luptei monarhiilor pentru centralizarea puterii politice şi pentru crearea statelor feudale absolutiste.

Ideologii absolutismului au prezentat suveranitatea monarhiilor ca o putere supremă, nelimitată şi independentă faţă de orice alte autorităţi laice sau bisericeşti atît în interiorul cît şi în exteriorul statului. Prezentată în acest fel ideea de suveranitate constituia un instrument important al statului absolutist în lupta împotriva autorităţii papale pentru supremaţie şi atotputernicie, împotriva încercărilor marilor feudali, din interiorul ţării, de a-şi menţine independenţa faţă de puterea centrală.

Odată cu apariţia puterii burgheziei apar concepţii noi despre suveranitate. Ideologii burgheziei resping fundamentarea suveranităţii ca putere supremă a monarhului absolut. Burghezia străduindu-se să atragă de partea ei masele populare a proclamat teoria "suveranităţii naţionale" sau "suveranităţii populare".

După consolidarea puterii ei, burghezia începe să justifice încălcarea suveranităţii statelor mici, să înăbuşe mişcarea de dobîndire a independenţei naţionale a alter naţiuni şi formarea de state noi.

In condiţiile orînduirii capitaliste, unde domneşte inegalitatea economică şi politică, suveranitatea nu poate aparţine întregului popor. Astăzi, în lupta împotriva suveranităţii unii teoreticieni susţin că respectarea ei constituie o piedică în calea realizării colaborării internaţionale, o cauză a încordării propunînd renunţarea la suveranitate, sau limitarea suveranităţii. Acest lucru este propus în condiţiile în care numeroase state ale

lume luptă pentru [illegible]marea suveranităţii, cînd documente internaţionale,tratate, fixează principiul egalităţii şi suveranităţii naţionale ca principiu fundamental al relaţiilor dintre state.

In documentele P.C.R., în expunerile tovarăşului Nicolae Ceauşescu s-a luat atitudine hotărîtă împotriva oricăror teorii cosmopolite care caută să justifice practica îngrădirii sau lichidării suveranităţii. Asemenea concepţii,indiferent de fundamentarea lor teoretică,încearcă să reînvie vechile relaţii de dominaţie şi subordonare.

In Programul P.C.R. sînt reafirmate de pe poziţiile marxism-leninismului creator, din perspectiva schimbărilor care au survenit în structura social-politică a lumii şi a problemelor noi puse la ordinea zilei,principiile care stau la baza politicii partidului şi statului nostru cu celelalte state ale lumii: egalitatea în drepturi,respectul suveranităţii şi independenţei naţionale, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc."Orice formă de cooperare economică sau tehnico-ştiinţifică trebuie să ţină seama de interesele fiecărui popor să contribuie la progresul economic şi social rapid al fiecărei ţări"[1].

De asemenea,P.C.R. consideră că lichidarea subdezvoltării unor state,rezultat nemijlocit al unor relaţii economice inechitabile,impune o politică nouă în relaţiile internaţionale care să respecte "dreptul tuturor statelor de a fi deplin stăpîn pe bogăţiile naţionale,de a le folosi în interesul lor propriu"[2]. Totodată pentru lichidarea rămînerii în urmă,pentru dezvoltarea economico-socială independentă trebuie pornit şi de la extinderea colaborării internaţionale şi folosirea ajutorului necondiţionat al altor state. "Problemele legate de lichidarea fenomenului subdezvoltării,de instaurarea unei noi orînduiri economice în lume,se arată

1 Ibidem,p.175.
2 Ibidem,p.179.

în Program, se cer rezolvate cu participarea activă a tuturor statelor, într-un spirit de dreptate şi echitate, cu respectarea riguroasă a intereselor fiecărui stat, ale fiecărei naţiuni, creindu-se condiţii ca fiecare popor să poată beneficia neîngrădit de cuceririle ştiinţei şi tehnicii, ale civilizaţiei moderne"[1].

11. PARTIDELE POLITICE

Studiul partidelor politice formează o ramură importantă a sociologiei politice, Interesul de care se bucură cercetarea partidelor politice în lumea contemporană este determinat de un complex de factori între care reţinem: creşterea rolului lor în viaţa societăţii şi complexitatea funcţiilor pe care le îndeplinesc. Un factor de o deosebită însemnătate îl constituie dezvoltarea sistemului mondial socialist şi elementele calitativ noi pe care le aduc partidele comuniste şi muncitoreşti prin activitatea ce o desfăşoară în cele mai diverse condiţii pentru transformarea revoluţionară a societăţii.

Principalele probleme asupra partidelor politice care s-au impus cercetării sînt cele privitoare la originea, esenţa şi rolul lor social. Literatura nemarxistă despre partidele politice cunoaşte numeroase orientări: descriptivă, analitică, istorică, comparativă[2].

---

1 Ibidem, p.183.

2 Raymond Aron distinge patru orientări: 1) descriptivă, care cercetează partidele existente în diverse ţări, compoziţia lor; 2) analitică, ce cercetează statutul scris şi structura reală a partidelor; 3) istorică, ce abordează apariţia şi evoluţia partidelor; 4) comparativă care urmăreşte factorii ce determină diversitatea sistemelor de partid existente în diverse ţări. (La sociologie politique, în Aspects de la sociologie française, Paris, 1966. Apud Ovidiu Trăsnea, Probleme de sociologie politică, Ed.pol., Buc., 1975, p.94).

Concepţia marxistă nu se integrează nici uneia din aceste orientări.Ea analizează constituirea partidelor politice în legătură cu particularităţile acţiunii şi luptei politice desfăşurate în condiţiile împărţirii societăţii în clase antagoniste din diverse formaţiuni sociale.

Conceptul de partid politic. Termenul de partid derivă din latinescul pars = parte care implică identificarea cu o categorie de fenomene şi diferenţierea de o altă categorie. Acest termen poate fi utilizat cu un sens foarte larg prin care se desemnează o grupare politică,fără o organizare stabilă,ce exprimă interesele unui grup social pe care caută să le apere împotriva altora luptînd,totodată, pentru influenţarea,dobîndirea sau menţinerea puterii politice,din momentul cristalizării poziţiilor antagonice de clasă[1].

Cu acest sens putem vorbi de partide politice în unele comunităţi din Orientul antic şi mai ales în Grecia şi Roma sclavagistă: partidul aristocratic şi democratic din Atena; optimates şi populares din Roma republicană.

Partidele politice din epoca modernă şi contemporană îmbracă anumite particularităţi,fapt care restrînge semnificaţia conceptului. In literatura actuală există diverse criterii de delimitare a partidelor politice de alte tipuri de grupări (asociaţii,cluburi,grupuri de opinii,mişcări sociale sau politice), criterii care odată acceptate îşi lasă amprenta asupra stabilirii momentului constituirii,a esenţei şi funcţiilor lor în viaţa socială. Astfel,unii gînditori cum ar fi M.Duverger,P.P.Negulescu reportează constituirea partidelor politice la apariţia regimului democratic reprezentativ burghez - a vieţii parlamentare şi a extinderea votului universal. Or,aceşti factori nu permit explicarea constituirii partidului clasei muncitoare care a apărut

---

[1] ..., op.cit.,p.94.

prin unirea mişcării muncitoreşti spontane cu socialismul ştiinţific şi nu prin legăturile stabilite între comitetele electorale şi parlamente. Alţi teoreticieni,cum ar fi Max Weber, V.Pareto, explică naşterea partidelor politice prin factorii caracteristici momentelor de criză politică internă[1].

In zilele noastre numeroase studii asupra partidelor politice se limitează la analiza doctrinelor şi a programelor lor. Orientarea cercetării în această unică direcţie nu poate duce la cunoaşterea naturii reale a unui partid politic.Marx arată că "...după cum în viaţa particulară se face o distincţie între ceea ce crede şi spune un om despre sine şi ceea ce este şi face în realitate cu atît mai mult trebuie să facem o distincţie,atunci cînd e vorba de lupte istorice, între frazeologia şi iluziile partidelor şi adevărata lor natură şi adevăratele lor interese,între ceea ce îşi închipuie că sînt şi ceea ce sînt în realitate... Astfel de pildă,un tory şi-au închipuit vreme îndelungată că se entuziasmează pentru regalitate,biserică şi splendorile vechii constituţii engleze pînă în ziua în care primejdia le-a smuls mărturisirea că nu se entuziasmează decît pentru renta funciară"[2].

Neajunsul tentativelor de definire a partidelor politice prin programul lor constă şi în faptul că lărgeşte semnificaţia conceptului (nu orice grup care elaborează un program politic sau o doctrină reprezintă un partid).

Unele definiţii date partidelor politice conjugă factorul ideologic (exprimat în doctrine,programe) cu cel instituţional. Conform acestui punct de vedere un partid ar fi o asociaţie de persoane care împărtăşesc aceleaşi convingeri ideologice şi pe-

1 Anumite aspecte ale relaţiei dintre partidele politice şi crizele politice,interne,şi anume influenţa acestora asupra structurii şi activităţii partidelor politice sînt analizate de A. Gramsci,Opere alese,Ed.pol.,1969,p.171-178.
2 K.Marx,Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte,în vol.Marx-Engels,Opere,vol.8,Buc.,Ed.pol.,1960,p.145-146.

sedă pentru realizarea lor o organizaţie permanentă.

O încercare de a surprinde într-o definiţie elementele constitutive ale partidului politic aparţine sociologului român D. Gusti[1]. Al consideră partidul politic drept "un îndoit product ideologic şi economic al unei stări sociale, într-un moment istoric dat". "(...)antagonismul partidelor...îşi are raţiunea socială în antagonismul intereselor şi ideilor contradictorii, eri opuse sociale. Partidul politic este o asociaţie liberă de cetăţeni, uniţi în mod permanent prin interese şi idei comune, de caracter general, asociaţie ce urmăreşte în plină lumină publică a ajunge la puterea de a guverna pentru realizarea unui ideal etic social".

Sociologul român subliniază în concepţia sa faptul că partidul este un proces social şi nu o stare socială, caracterul lui de organizaţie concretizat în faptul că dispune de o conducere, program şi mijloace de luptă şi propagandă. Deşi mult mai complexă decît alte definiţii existente, exactitatea celei a lui D. Gusti este afectată de prezenţa unor astfel de elemente: caracterul de asociaţie care urmăreşte în plină lumină publică (ce exclude de la statutul de partid politic pe cele ilegale), confundarea planului ideal cu cel real (lupta pentru realizarea unui ideal etic social).

Dependenţa partidelor politice de factorii sociali, de particularităţile sistemului politic existent, faptul că ele sînt distincte pentru diferite clase şi grupuri sociale, că au o fizionomie şi un rol specific determină pe unii autori să manifeste scepticism în legătură cu posibilitatea definirii precise a noţiunii de partid politic.

Fără a face abstracţie de aceste elemente, principiul ana-

1 Vezi D.Gusti, Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic, p.121-124, în vol. Sociologia militans, vol.I, Buc., Ed.Instit.Social Român, 1935, p.4.

lizei concret istorice a fenomenelor sociale,promovat de marxism face posibilă şi legitimează atît definirea ştiinţifică a conceptului de partid cît şi definirea unui anumit partid politic într-un anumit context istoric-concret.Pentru prima oară în istoria gîndirii social-politice teoria marxist-leninistă a dat o explicaţie ştiinţifică genezei,esenţei şi rolului partidelor politice prin raportarea lor la luptele sociale şi de clasă.Partidele politice "sînt un rezultat al dezvoltării istorice,ele au apărut pe o anumită treaptă a evoluţiei sociale în condiţiile împărţirii societăţii în clase antagoniste"[1].

Pentru ca o mişcare socială şi politică să se transforme într-un partid politic,trebuie să atingă un anumit grad de conştientizare.Lenin considera lupta dintre partide "forma cea mai dezvoltată a luptei politice"[2]. In concepţia modernă termenul de partid mai presupune un anumit grad de organizare a activităţii politice,respectarea unor norme şi reguli în activitate.

A.Gramsci consideră că pentru a exista un partid este nevoie de prezenţa a cel puţin trei elemente fundamentale:

1. Un element difuz de oameni comuni,medii,a căror participare vine din disciplină şi din fidelitate,nu din spirit de creaţie sau de organizare superioară.Fără ei,partidul nu ar exista, dar nu ar exista nici numai prin ei,întrucît formează o forţă în măsura în care cineva îi centralizează,îi organizează,îi disciplinează.

2. Elementul principal de coeziune,care centralizează pe plan naţional şi face să devină puternic şi eficace un ansamblu de forţe.

3. Un element mediu care leagă primul element de cel de al doilea,le pune în contact "nu numai din punct de vedere fizic", ci şi moral şi intelectual.In realitate,spune Gramsci,pentru fie-

1 Programul P.C.R.,p.111.
2 V.I.Lenin,Opere complete,vol.12,Ed.pol.,1966,p.132.

care partid există "raporturi definite" între aceste trei elemente[1].

Aceste elemente necesare constituirii partidelor politice ce subliniază caracterul lor de organizaţii,nu sînt suficiente pentru definirea lor. Trebuie să adăugăm faptul că A.Gramsci nu se rezumă la cele spuse mai sus privind rolul şi esenţa partidelor politice.

In concepţia marxist-leninistă,conceptul de partid politic desemnează organizaţii sociale ce unesc reprezentanţii cei mai activi şi înaintaţi ai unei clase,grupări de clasă sau ai mai multor clase,care exprimă interese ale acestora,ideologic formulate şi a căror înfăptuire o urmăresc prin lupta pentru cucerirea puterii de stat şi folosirea ei.

Partidul politic este o componentă a suprastructurii politice a societăţii. Orice partid politic exprimă şi promovează interesele unui grup social determinat. Elementul definitoriu pentru orice partid politic îl constituie faptul că exprimă interesele clasei sau grupării sociale căreia îi aparţine şi în raport cu care îndeplineşte o funcţie conducătoare. In acest sens Lenin arăta că "pentru ca masa unei anumite clase să poată învăţa să-şi înţeleagă interesele ei,situaţia ei,să înveţe să ducă o politică proprie este necesară organizarea imediată şi cu orice preţ a elementelor înaintate ale clasei,chiar dacă la început aceste elemente ar reprezenta o parte infimă a clasei"[1]. Partidele politice sînt "expresia mai mult sau mai puţin adecvată",spunea Engels, a unor clase sau fracţiuni de clasă. In lumina concepţiei marxiste partidul politic este organizaţia politică a clasei.El nu este deci identic cu clasa,ci o parte a ei şi anume cea mai înaintată şi activă politiceşte[2].Raportul dintre clase şi partide

1 V.I.Lenin,Opere complete,vol.24,Ed.pol.,1966,p.42.
2 Această poziţie o exprimă Lenin în analiza pe care o face raportului dintre clase,partide şi conducători.Vezi Stîngismul boala copilăriei comunismului,Opere complete,vol.41,cap.V,Buc. 1966.

a cunoscut schimbări importante în evoluţia social-istorică. In zilele noastre, spre deosebire de trecut, aceste raporturi sînt deosebit de complexe fapt care înlesneşte unor cercetători nemarxişti să escamoteze relaţia reală dintre clase şi partide. Chiar în condiţiile în care partidele politice, prin titulatura lor exprimă o apartenenţă religioasă (ex. partidele catolice, social-creştine, democrat-creştine etc.) ele apără în realitate interesele social-economice şi spirituale de clasă.

O altă trăsătură a partidului politic este caracterul său organizat. "Nici un partid politic nu poate exista fără o organizaţie"[1].

Particularităţile istorice, cele ale relaţiilor sociale, ale clasei pe care le reprezintă, factorii specifici ai sistemului politic existent, particularităţi ale suprastructurii îşi pun amprenta asupra tipului de organizare a partidelor politice.

Orice partid politic înseamnă de aceea o asociere conştientă a reprezentanţilor activi ai unei clase în cadrul unei organizaţii şi separarea de alte organizaţii pe baza unui program, Partidul politic în calitate de organizaţie politică conducătoare de clasă dobîndeşte semnificaţie numai prin lupta pentru putere şi prin influenţarea conştientă a forţelor politice.

Orice partid politic dispune de un program stabilit pe baza unei ideologii proprii clasei căreia îi aparţine, care cuprinde obiectivele urmărite în activitate. Ideologia şi programele partidelor sînt mijloace de conştientizare a intereselor claselor sau fracţiunilor de clasă. In acelaşi timp ele servesc drept arme în lupta politică. Propaganda partidelor claselor reacţionare are un caracter demagogic menit să ascundă obiectivele reale care nu se bucură de adeziunea maselor.

1 K.Marx, Fr.Engels, Opere, vol.8, p.422.

Lenin arăta că "pentru a te orienta în lupta dintre partide, nu trebuie să crezi pe nimeni pe cuvînt, ci să studiezi adevărata istorie a partidelor, să cercetezi nu atît ce spun partidele despre ele, ci ce fac ele, cum înţeleg ele să rezolve diferite probleme (...)"[1].

Esenţa partidului politic ca fenomen social specific se exprimă în funcţiile sale. Funcţia esenţială a partidelor politice constă în integrarea conştientă a unui grup social (clasă sau fracţiune de clasă). Ele formulează interesele fundamentale ale grupului social pe care-l reprezintă şi contribuie la înţelegerea acestora de către membrii grupului în vederea desfăşurării de către ei a unei acţiuni politice în concordanţă cu ele. Partidele politice acţionează direct asupra membrilor lor prin mijloace organizatorice şi ideologice precum şi asupra restului populaţiei prin mijloace propagandistice. De aceea ele exercită o influenţă activă asupra opiniei publice, manifestîndu-se ca factori de activizare şi mobilizare la activitatea politică. Activitatea pe care o desfăşoară partidele în acest sens depinde de natura şi rolul concret istoric al partidului politic şi de sistemul politic în care acesta îşi desfăşoară activitatea.

In societăţile împărţite în clase antagoniste partidele politice conduc lupta claselor pentru cucerirea puterii în stat sau pentru a participa la exercitarea puterii. Ca partide de guvernămînt partidele politice elaborează şi stabilesc principiile politicii interne şi externe ale statului în conformitate cu interesele de clasă pe care le exprimă.

---

1 V.I.Lenin, Opere complete, vol.21, Buc., Ed.pol., 1963, p.289.

11.1. PARTIDELE COMUNISTE

Apariţia partidului comunist este rezultatul unirii mişcării muncitoreşti spontane cu ideologia ştiinţifică marxist-leninistă. El s-a născut "odată cu dezvoltarea proletariatului ca clasă, cu asumarea conştientă de către acesta a rolului istoric ce-i revine în realizarea progresului social"[1], manifestîndu-se drept factorul politic conştient al acestei clase. Partidul comunist este considerat în legătură cu misiunea istorică a proletariatului de gropar al capitalismului şi constructor conştient al comunismului. Lui îi revine rolul de a organiza şi conduce lupta clasei muncitoare pentru transformarea revoluţionară a societăţii. In realizarea acestui proces de o amploare şi complexitate fără precedent în istorie el desfăşoară o activitate de conştientizare a intereselor şi căilor îndeplinirii lor, ale clasei muncitoare şi ale celorlalte categorii sociale.

Partidul comunist este primul partid de masă al cărui program este fundamentat pe o concepţie ştiinţifică despre societate şi istorie. Linia politică de acţiune a partidului comunist este stabilită pe baza analizei ştiinţifice a istoriei, a tendinţelor legice, obiective ale dezvoltării sociale.

Constituirea partidelor comuniste, ca detaşamente de avangardă ale clasei muncitoare, marchează o treaptă superioară în afirmarea rolului maselor populare în făurirea istoriei. O contribuţie remarcabilă în rezolvarea ştiinţifică a problemei rolului maselor în istorie şi necesitatea organizării lor de către partid aduce V.I.Lenin prin fundamentarea concepţiei despre partidul marxist-leninist şi principiile organizării şi activităţii sale.

---

1 Programul P.C.R., p.111.

După cum se știe Lenin înțelege revoluția socialistă ca schimbare calitativă a sistemului social,drept expresie a "inițiativei istorice a maselor".Masa,capabilă de inițiativă istorică,nu este amorfă,ci are o structură de clasă determinată.Această masă structurată este agentul transformării sociale pe calea revoluției.Teoria leninistă despre partid,ca formă organizată și de organizare a inițiativeă istorice a maselor are o deosebită semnificație socială,filosofică în condițiile societății contemporane, în care orice activitate socială tinde să se scientizeze. Scientizarea activității politice revoluționare se realizează prin conducerea ei în conformitate cu teoria marxist-leninistă a dezvoltării sociale. Eficiența acțiunii politice revoluționare se asigură prin organizarea unitară de către partid a acțiunii politice prin centralizarea deciziei și controlului pe baze noi democratice menite să garanteze și să stimuleze inițiativa istorică a maselor,capacitățile creatoare ale individului.Mecanismul democrației interne de partid este acela care asigură manifestarea libertății de opinie și acțiune a membrilor de partid,care la rîndul lor stimulează și organizează inițiativa istorică a maselor.

In lumina teoriei leniniste problema centrală a relației dintre partid - ca nucleu organizat și capabil să-și însușească o conștiință științifică - și masă este aceea a găsirii modalităților care să garanteze manifestarea necontenită și nestingherită a capacității creatoare a întregului popor.

O contribuție teoretică remarcabilă în această privință aduce tovarășul Nicolae Ceaușescu prin analiza relației dintre partid și organizațiile de masă. Partidul comunist "ca forță politică a întregii națiuni" nu funcționează ca un organ de dispoziție față de masă. Conducerea de către partid nu duce la substituirea

de către organele de partid a organelor obşteşti,ci are un caracter politic,"asigură o orientare generală a acestora şi nu tutelarea lor"[1].

P.C.R.realizează conducerea politică a întregului nostru sistem social,nu ca un organism situat deasupra societăţii,ci integrat activ în toate acţiunile colectivităţii,participînd nemijlocit dinlăuntrul tuturor organelor economice,sociale şi de stat ale ţării în strînsă legătură cu masele[2].

Această simbioză dintre partid şi mase se manifestă în faptul că "partidul reprezintă centrul vital al întregului nostru sistem social" reprezentînd "nucleul în jurul căruia gravitează întreaga societate şi de la care radiază energia şi lumina ce pun în mişcare şi asigură funcţionarea întregului angrenaj al orînduirii socialiste"[3].

Congresul al XI-lea al P.C.R. a adoptat Programul partidului care trasează linia strategică generală şi orientările tactice ale procesului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a înaintării spre comunism. El ne oferă o analiză magistrală a rolului istoric al P.C.R. în conducerea procesului revoluţionar din ţara noastră,a rolului său în etapa actuală şi cea de viitor.

Ca formaţiune politică cu caracter istoriceşte determinat,a cărei apariţie,dezvoltare şi rol decurg din legile obiective ale dezvoltării sociale "partidul,spune Programul P.C.R., va exista atîta timp cît îşi va exercita misiunea de a conduce transformarea revoluţionară a societăţii,edificarea socialismului şi comu-

1 N.Ceauşescu,Cuvîntare la Plenara C.C.al P.C.R.din 17-19 februarie 1970,în România pe drumul desăvîrşirii construcţiei societăţii socialiste multilateral dezvoltate,vol.V,p.498.
2 Programul P.C.R.,p.111.
3 N.Ceauşescu,Raport la cel de al X-lea Congres al P.C.R.,Ed.pol. 1969,p.83.

nismului. Partidul va dispărea treptat, odată cu dispariţia claselor, cu omogenizarea deplină a societăţii comuniste. Procesul de dispariţie a partidului se va realiza în mod evolutiv, prin integrarea sa în viaţa societăţii prin participarea tot mai organică a membrilor de partid la întreaga viaţă socială în strînsă legătură cu masele populare. Acest proces care se va încheia în societatea comunistă deplină, trece în mod obligatoriu prin întărirea şi dezvoltarea la cel mai înalt nivel a rolului conducător al partidului în societate"[1]. Prin aceasta Partidul Comunist Român îşi defineşte rolul şi sensul dezvoltării sale în perspectiva dezvoltării societăţii. Creşterea rolului conducător al partidului în etapa actuală şi de viitor a dezvpltării societăţii noastre ca o cerinţă logică, se realizează prin integrarea organică în viaţa societăţii în scopul ridicării tuturor membrilor ei la nivelul de conştiinţă şi conduită în acţiune a membrilor de partid. Acest proces, se arată în Programul P.C.R., va duce "la contopirea partidului cu masele. Aceasta va însemna un salt calitativ, uriaş în dezvoltarea societăţii. In vederea realizării acestei perspective îşi stabileşte partidul rolul şi răspunderile sale actuale şi de viitor"[2].

Fundamentarea ştiinţifică de către Program a concepţiei despre rolul conducător al partidului în construirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintarea spre comunism, a modalităţilor întăririi rolului conducător al partidului şi finalitatea acestui proces constituie un răspuns argumentat opiniilor care pretind o diminuare a rolului partidului pe măsura avansării edificării socialismului pe motivul că stinghereşte acţiunea liberă a legilor obiective. Asemenea opinii fac abstracţie de caracterul atotcuprinzător al prefacerilor care au loc de

1 Programul P.C.R., p.111-112.
2 Idem, p.112.

profunzimea şi complexitatea sarcinilor edificării socialismului şi comunismului, de posibilitatea oferită de dezvoltarea societăţii contemporane de conducere conştientă a tuturor laturilor activităţii sociale.

12. CONCEPTUL DE SOCIETATE SOCIALISTĂ MULTILATERAL DEZVOLTATĂ

Concepţia despre formaţiunea social-economică constituie baza teoretică şi metodologică pentru dezvăluirea şi caracterizarea tendinţelor devenirii social-istorice contemporane. Un loc important în cadrul unor astfel de preocupări îl deţine interesul pentru explicarea succesiunii concrete a diverselor formaţiuni social-economice a diferitelor etape pe care le parcurg în dezvoltarea lor formaţiunile sociale contemporane.

Fundamentarea conceptului de societate socialistă multilateral dezvoltată în documentele P.C.R. şi lucrările secretarului general, Nicolae Ceauşescu, reprezintă un model de creativitate ştiinţifică şi filosofică de îmbogăţire a sistemului categorial privitor la dezvoltarea socială contemporană. In elaborarea acestui concept îşi găsesc aplicare tezele de bază ale concepţiei materialist-istorice despre societate, principiile de analiză concret-istorică a societăţii, de prospecţiune ştiinţifică a evoluţiei noilor structuri şi relaţii sociale pe baza stadiului de dezvoltare atins şi a posibilităţilor pe care le oferă socialismul.

In elaborarea programului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, P.C.R. porneşte nemijlocit de la realităţile concrete ale României, de la interesele vitale şi aspiraţiile milenare ale poporului, de la aprecierea şi valorificarea raţională a resurselor materiale şi umane de care dispunem.

Socialismul este, în concepţia partidului nostru, un proces complex, contradictoriu care se edifică în etape distincte calitativ, cu conţinuturi şi sarcini proprii în cadrul cărora se realizează în modalităţi specifice, naţionale trăsăturile generale ale structurii şi dinamicii noii societăţi. V.I.Lenin considera o iluzie ideea că socialismul s-ar putea naşte dintr-o dată, într-o formă desăvîrşită. "Noi n-am putea pretinde şi nici un specialist nu judecată care a scris despre perspectivele viitorului nu s-a gîndit vreodată că noi am putea, după vreo reţetă dată dinainte, să făurim dintr-o dată, dintr-o singură lovitură formele de organizare ale noii societăţi"[1].

Experienţa construcţiei socialismului din ţara noastră şi din alte state demonstrează că edificarea acestuia pe propria bază şi dezvăluirea integrală a superiorităţii sale în raport cu realizările de vîrf atinse de capitalismul contemporan constituie un proces de durată care se desfăşoară pe mai multe etape. Prima etapă a socialismului de trecere de la capitalism la socialism şi cea de a doua etapă a consolidării socialismului nu poate epuiza procesul formării şi afirmării plenare a noii orînduiri. Rezultatul principal al acestor etape este "asigurarea victoriei depline a socialismului în patria noastră"[2].

Preluarea puterii politice de către clasa muncitoare şi aliaţii săi, înlăturarea exploatării şi a proprietăţii private,

1 V.I.Lenin, Opere complete, vol.36, Ed.pol., Buc., 1963, p.4o1.
2 N.Ceauşescu, România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, vol.7, Ed.pol., Buc., 1973, p.96o.

realizarea economiei socialiste unitare,nu epuizează transpunerea în viaţă a idealurilor socialismului."Noi am considerat şi considerăm,arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu, că menirea istorică a socialismului este nu numai de a elibera omul de asuprire şi exploatare, de a asigura bunăstarea lui materială,ci de a făuri o civilizaţie spirituală superioară,care nu se poate realiza decît prin formarea unui om nou,cu o înaltă conştiinţă şi pregătire culturală şi profesională,cu un profil moral-politic înaintat"[1].

Deplina punere în valoare a tuturor valenţelor orînduirii socialiste, afirmarea integrală a superiorităţii sale este un proces obiectiv care exprimă problema cardinală a dezvoltării socialismului în zilele noastre. Acestei probleme îi răspunde etapa actuală pe care o parcurgem,aceea a socialismului multilateral dezvoltat. Trecerea la noua etapă a fost hotărîtă de Congresul al X-lea al partidului pe baza analizei stadiului evoluţiei economico-sociale,politico-ideologice şi culturale a României.

Societatea socialistă multilateral dezvoltată constituie o etapă distinctă,obiectivă şi necesară în construirea socialismului în România care urmează după crearea bazei tehnico-materiale şi a bazei economice a socialismului,după schimbări profunde în viaţa socială,politică şi spirituală a societăţii româneşti.

Sensul autentic al conceptului de societate socialistă multilateral dezvoltată a fost dezvăluit cu claritate de tovarăşul Nicolae Ceauşescu,atunci cînd sublinia că "dacă am fi spus că obiectivul de viitor este pur şi simplu dezvoltarea socialismului,nu am fi dat o orientare clară pentru activitatea partidului

1 N.Ceauşescu,Expunere cu privire la Programul P.C.R.pentru îmbunătăţirea activităţii ideologice,ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educaţia socialistă a maselor,pentru aşezarea relaţiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echităţii socialiste şi comuniste,3 noiembrie 1971,p.14.

şi statului; aceasta s-ar fi putut înţelege în sensul că este suficientă realizarea unei puternice dezvoltări economice a ţării,ceea ce cred că nu corespunde pe deplin obiectivului nostru fundamental. Noi ne propunem să asigurăm o dezvoltare multilaterală a societăţii,înflorirea tuturor laturilor vieţii sociale,atît a economiei cît şi a ştiinţei şi culturii,perfecţionarea conducerii,formarea omului nou,promovarea eticii şi echităţii socialiste. De aceea considerăm pe deplin corespunzătoare etapei istorice actuale formularea ca obiectiv fundamental al partidului făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Aceasta dă o orientare precisă activităţii partidului,muncii întregului popor"[1].

Rezultă că multilateralitatea dezvoltării socialismului,în concepţia partidului nostru,nu este o simplă antiteză la unilateralitate. Ideea de multilateralitate presupune că cele trei componente fundamentale ale universului social - infrastructura, structura şi suprastructura - între care există corelaţii complexe legice, cunosc în diferite etape,în funcţie de condiţiile concret-istorice, o dezvoltare inegală.Cu alte cuvinte transformările lor nu se realizează simultan şi nici în aceeaşi măsură, în mod armonios. In aceste condiţii echilibrarea dinamică a sistemului nostru social global cere cu stringenţă dezvoltarea armonioasă a tuturor subsistemelor sale şi accentuarea în acest mod a ritmului progresului socialist. Nota definitorie a acestei etape o constituie construirea societăţii socialiste ca sistem global, ale cărei componente - economice,politice,spirituale - să formeze ansambluri capabile să asigure funcţionarea adecvată a socialismului,autoperfecţionarea lui continuă. Aceasta înseamnă dezvoltarea fiecărui subsistem social în ponderea cerută de determinismul social concret, de funcţionare echilibrată a orîndu-

1 N.Ceauşescu,Raport la Conferinţa Naţională a P.C.R. din 1972, Ed.pol.,Buc.,p.86.

irii,de asigurarea progresului ei general şi totodată înzestrarea sistemului cu o mare capacitate de adaptare anticipativă. Ideea dezvoltării multilaterale a socialismului exprimă într-un mod sintetic aspectele calitative şi cantitative,unitatea indestructibilă şi armonioasă a evoluţiei ascendente a subsistemelor societăţii fără a anula însă diferenţele dintre acestea.

Dezvoltarea multilaterală exprimă în prezent,atît pe plan social-colectiv cît şi pe plan uman-individual obiectivul strategic fundamental al politicii partidului. Ea va înceta să aibă acest caracter de obiectiv strategic,în comunism. Atunci va deveni o caracteristică firească a universului social şi uman.

Deosebirea calitativă a noii etape faţă de aceea de început a socialismului constă în faptul că în cadrul ei societatea socialistă trebuie să-şi afirme superioritatea din toate punctele de vedere faţă de capitalism prin depăşirea tuturor limitărilor impuse manifestărilor trasăturilor noii orînduiri în faza iniţială.

Conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată relevă astfel caracterul dinamic al orînduirii noastre,poziţia activă faţă de obiectivele dezvoltării ce stau în faţa poporului. Prin aceasta el îndeplineşte o funcţie analitică,prospectivă şi o funcţie proiectivă. Prin valoarea sa analitică,el permite precizarea determinărilor calitative ale noii etape şi a locului său în procesul complex,unitar de construire a socialismului şi comunismului. Prin funcţia sa proiectivă indică se presupune făurirea socialismului multilateral şi cum trebuie acţionat în fiecare domeniu pentru edificarea lui.

Problema strategică principală a edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate o constituie lichidarea decalajului consecinţelor subdezvoltării,făurirea unei societăţi socialiste plenare. Astfel Programul P.C.R. relevă faptul că

făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate implică "egalizarea nivelului de dezvoltare a ţării noastre cu cel al ţărilor socialiste avansate din punct de vedere economic, apropierea României de ţările industriale avansate ale lumii. Pînă în 199o acest proces de apropiere şi egalizare va fi în linii generale realizat"[1]. Pentru cincinalele cuprinse în perioada de pînă la 199o obiectivul strategic fundamental îl constituie făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintarea României spre comunism.

Pe baza realizărilor obţinute de poporul nostru în cele două cincinale ale etapei strategice de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, Directivele Congresului al XII-lea pentru cincinalul 1981-85 şi orientările de perspectivă pînă în 199o, cele privind dezvoltarea unor domenii cum sînt cercetarea ştiinţifică, nivelul de trai şi calitatea vieţii, dezvoltarea economico-socială în profil teritorial sînt menite să asigure condiţiile necesare pentru înfăptuirea în continuare a prevederilor Programului partidului de edificare a socialismului multilateral. Directivele Congresului al XII-lea, subliniind această continuitate a dezvoltării, arată totodată că cincinalul 1981-85 va marca "intrarea societăţii româneşti într-o fază nouă superioară a dezvoltării sale, în care vor avea loc afirmarea cu putere a revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane în toate domeniile, accelerarea trecerii, pe baza acumulărilor cantitative obţinute în cincinalele precedente, la o nouă calitate a activităţii economico-sociale, ridicarea pe o treaptă şi mai înaltă a gradului de bunăstare şi civilizaţie al întregului popor, întărirea independenţei şi suveranităţii patriei noastre"[2].

1 Programul P.C.R., p.7o
2 Directivele Congresului al XII-lea al P.C.R. cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1981-85 şi orientările de perspectivă pînă în 199o, Ed.pol., Buc., 1979, p.14.

Potrivit unor asemenea orientări,se vor asigura,în continuare,dezvoltarea armonioasă a întregii societăţi, creşterea în ritm înalt a economiei naţionale, dezvoltarea industriei şi asigurarea unei structuri industriale moderne, de eficienţă ridicată,asigurarea procesului de dezvoltare intensivă,modernă a agriculturii, realizarea unui echilibru corespunzător între diferite ramuri şi sectoare de activitate,amplasarea mai judicioasă a forţelor de producţie pe teritoriu,înflorirea puternică a ştiinţei,învăţămîntului şi culturii,perfecţionarea tuturor raporturilor sociale,adîncirea democraţiei socialiste.

Trecerea la o nouă calitate în toate domeniile - obiectiv de importanţă cardinală pentru mersul înainte al societăţii noastre - constituie o preocupare dominantă prezentă şi în programele directivă privind dezvoltarea diferitelor domenii ale activităţii sociale. O semnificaţie majoră pentru înfăptuirea acestui obiectiv o are programul directivă pentru cercetarea ştiinţifică şi dezvoltarea tehnologică ce stabileşte liniile de acţiune în vederea promovării susţinute a ştiinţei şi tehnologiei în întreaga operă de construcţie socialistă, transformarea lor într-un factor hotărîtor al dezvoltării economico-sociale a ţării[1].

O valoare deosebită prin implicaţiile sale multiple o are Programul-directivă de cercetare şi dezvoltare în domeniul energiei ce stabileşte sarcinile de bază privind dezvoltarea potenţialului energetic al ţării,precum şi gospodărirea cu maximă eficienţă a resurselor,raţionalizarea şi reducerea continuă a consumatorilor de energie,urmărind ca în viitorul deceniu România să devină independentă din punct de vedere al combustibilului şi energiei.

1 Programul-directivă de cercetare ştiinţifică,dezvoltare tehnologică şi de introducere a prograsului tehnic în perioada 1981-85 şi direcţiile principale pînă în anul 2000.

Prin înfăptuirea consecventă în viaţă a politicii de industrializare socialistă a ţării în cursul cincinalelor din etapa strategică de edificare a societăţii socialiste multilateral dezvoltate s-au obţinut rezultate pozitive în domeniul dezvoltării teritoriale a forţelor de producţie prin elaborarea şi aplicarea unei strategii unitare şi de lungă perspectivă nu numai în profil de ramură şi departamental, ci şi teritorial.

Înfăptuirea politicii de dezvoltare armonioasă a întregului teritoriu în cincinalul 1976-1980 a determinat mutaţii în geografia economică a României asigurîndu-se ca în anul 1980 fiecare judeţ să dispună de capacităţi industriale pentru o producţie de cel puţin 10 miliarde de lei. Noul indice de dezvoltare - producţia globală în valoare de cel puţin 70.000 lei pe locuitor în fiecare judeţ în 1985 - orientează eforturile spre dezvoltarea în ritm susţinut a zonelor şi localităţilor rămase în urmă, valorificarea mai intensă a resurselor de care dispune fiecare judeţ - baze temeinice pentru reducerea deosebirilor esenţiale dintre sat şi oraş, dintre activitatea din industrie şi agricultură, dintre munca fizică şi intelectuală, a omogenizării crescînde a societăţii noastre, a adîncirii egalităţii în drepturi de care se bucură toţi cetăţenii patriei noastre[1]. Programul directivă de creştere a nivelului de trai al populaţiei în perioada 1981-85 şi de ridicare continuă a calităţii vieţii, este primul program ce ansamblează într-un tot unitar înscriind soluţii şi direcţii de acţiune pentru toate problemele care privesc nivelul de trai al populaţiei atît latura materială (venituri, cheltuieli, consum) cît şi cea spirituală (educaţie, cultură, artă, calificare) cele ale protejării mediului în care trăiesc şi muncesc oamenii. Acest program relevă puternic finalitatea

1 Programul-directivă de dezvoltare economico-socială a României în profil teritorial în perioada 1981-85.

umanistă a politicii social-economice a partidului nostru faptul că ridicarea nivelului de trai material şi spiritual al poporului, îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi viaţă, formarea, dezvoltarea şi afirmarea plenară a personalităţii constituie ţelul suprem al politicii partidului şi statului nostru de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, raţiunea însăşi de a fi a noii orînduiri sociale.

Dezvoltarea armonioasă, unitară a sistemului global socialist, nu se realizează de la sine printr-o armonie prestabilită, ci prin intervenţia permanentă a partidului şi statului prin potenţarea şi amplificarea rolului reglator al unor subsisteme cum sînt cel politic şi spiritual. Programul P.C.R., documentele Congresului al XII-lea al partidului dezvăluie astfel dialectica specifică a edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate împletirea acţiunii factorilor economici şi neeconomici, ai celor suprastructurali şi de conştiinţă. Astfel pe fondul menţinerii rolului determinant al factorilor economici creşte rolul celor subiectivi, rolul maselor populare şi al individului ca element activ al procesului istoric.

Posibilitatea şi realitatea afirmării crescînde a rolului suprastructurilor politice, morale, a conştiinţei şi a individului în edificarea socialismului multilateral este asigurată de procesul de perfecţionare - corespunzător noilor schimbări ce se vor produce în structura socială a ţării - a conducerii ştiinţifice a societăţii, a funcţiilor statului socialist, a relaţiilor de producţie şi sociale de dezvoltarea largă a democraţiei şi autoconducerii muncitoreşti, de întărirea conducerii colective - obiective majore ale dezvoltării sociale viitoare.

Societatea socialistă multilateral dezvoltată constituie o nouă etapă de progres atît în planul vieţii materiale cît şi

în cel al vieţii spirituale ale poporului nostru.Modelului de creştere propriu capitalismului contemporan, România,sub conducerea partidului comunist, îi opune un model cutezător de dezvoltare socială şi umană pe baza evaluării realiste a resurselor noastre materiale şi umane,a contextului istoric în care ne dezvoltăm care asigură tuturor activităţilor sociale finalitatea lor firească umanistă.

Scanned with OKEN Scanner

V . DETERMINISMUL

1. CATEGORIILE DETERMINISMULUI

1.1. POSIBILITATEA SI REALITATEA

Concepţia materialist-dialectică cercetează şi explică atît determinările care produc stabilitatea sistemelor,cît şi pe acelea care exprimă aspectele şi mecanismele devenirii lor; realitatea obiectivă este deci caracterizată atît din punct de vedere sincronic cît şi din punct de vedere diacronic. Conexiunea universală a fenomenelor are loc pe temeiul manifestării şi acţiunii obiective a legilor dialecticii materialiste,existenţa şi devenirea lucrurilor realizîndu-se ca unitate şi luptă a laturilor contrarii,ca trecere de la o calitate la alta prin acumulări cantitative şi salturi calitative şi prin negaţii succesive. In general,toate categoriile determinismului dialectic relevă mecanismele obiective care reglează atît stabilitatea existenţială cît şi procesualitatea sistemelor reale. Pentru surprinderea acestor modalităţi ale existenţei obiective,teoria determinismului posedă categorii specifice acestui scop,cum sînt posibilitatea şi realitatea.

In procesul schimbării sale,orice sistem este supus concomitent continuităţii şi discontinuităţii.Fiecare formă de existenţă se naşte ca urmare a modificării alteia care a precedat-o; fiecare nouă stare a unui sistem a rezultat prin transformarea celei anterioare.Apariţia unei noi calităţi are loc drept urmare a preluării unor însuşiri conţinute în vechea calitate,cărora li se adaugă însă şi alte însuşiri noi şi împreună configurează noua formă existenţială.Noul sistem sau noua stare se conturează mai întîi ca virtualitate,ca tendinţă sau ansamblu de tendinţe,în vechiul sistem sau în vechea stare; cînd condiţiile interne şi externe se maturizează,aceste tendinţe evoluează spre existenţă,devenind în cele din urmă o nouă formă existenţială,un nou

sistem,capabil a se menţine stabil,adică a exista prin sine însuşi,într-o relativă autonomie faţă de mediul său.Deci noua calitate sau nouă stare,mai întîi a fost o posibilitate,o tendinţă de schimbare a vechii calităţi sau stări,pentru ca,în condiţii favorabile,să devină realitate.

Posibilitatea este acea categorie a teoriei determinismului care desemnează ansamblul tendinţelor de schimbare a formelor existenţiale,rezultînd din contradicţiile şi condiţiile interne şi externe ale acestora.

Realitatea este acea categorie a teoriei determinismului care desemnează obiectele,procesele,evenimentele,stările şi relaţiile care au avut sau au loc,care s-au constituit ca forme existenţiale depline,stabile şi relativ autonome.

Filosofia marxistă concepe posibilul şi realul ca aspecte,trăsături,determinări ale oricărei forme de existenţă. Nu există realitate pură,aşa cum nu există nici posibilitate pură. In cadrul aceluiaşi lucru se împletesc şi se întrepătrund aspecte,trăsături,tendinţe posibile cu însuşiri,constituenţii şi relaţiile care deja există,adică sînt realităţi constituite. Distincţia dintre posibil şi real vizează distincţia dintre <u>ce este</u> un lucru şi <u>ce poate deveni</u> el prin schimbare. Dar orice obiect este şi devine în acelaşi timp,în fiinţa sa au loc în permanenţă modificări,mişcări care dacă nu-i afectează stabilitatea de ansamblu,îl modifică zonal,la nivelul constituenţilor şi substructurile sale. Aceasta înseamnă că dacă obiectul se menţine identic cu sine ca totalitate,ca urmare a luptei laturilor contrarii interne,ca urmare a acumulărilor cantitative pe care le realizează şi ca urmare a microsalturilor de la nivelul subsistemelor sale el se află într-o permanentă modificare.Aceste modificări discrete configurează treptat clasa tendinţelor,direc-

ţiilor şi sensurilor modificării sale globale. Deci fiecare sistem,întrucît este o realitate constituită,conţine în sine şi posibilităţile schimbării sale viitoare.Se poate conclude că realul şi posibilul au aceeaşi obiectivitate.Posibilităţile devenirii lucrurilor se nasc pe temeiul structurii şi dinamicii obiectelor însele dintre aceste posibilităţi,în funcţie de condiţii,unele se vor selecta treptat şi vor configura în cele din urmă o nouă obiectualitate, o noup realitate. Existenţa obiectivă conţine ambele tipuri de determinare; transformarea posibilului real,naşterea noilor posibilităţi în această realitate nouă are loc prin acţiunea mecanismelor interne lucrurilor.De aceea este fals a presupune,aşa cum a procedat G.W.Leibniz (1646-1716), că lumea a fost mai întîi o posibilitate în interiorul intelectului divin, apoi a devenit realitate prin voinţa şi creaţia divină,Contrar acestei poziţii eronate,determinismul materialist dialectic dovedeşte că orice posibilitate de schimbare a sistemelor se naşte în acestea şi că prin mecanisme proprii lucrurilor,posibilităţile devin realităţi noi în condiţii favorabile. Desigur,fiinţa umană poate cunoaşte lucrurile existînd obiectiv, poate deci stabili posibilităţile transformării lor şi în funcţie de interesele sale,poate acţiona pentru menţinerea sau schimbarea lor.

O importantă deosebire între posibil şi real apare dacă sînt corelate factorului timp. Cum s-a văzut,realitatea,surprinde formele existenţiale în configuraţia lor constituită,în stabilitatea lor relativă,în sincronismul lor. De aceea categoria de realitate permite a face abstracţie de factorul timp. Aceasta nu înseamnă că sistemele realizate deja,sînt scoase în afara timpului,ci numai că într-un anumit interval de timp ele se menţin relativ invariabile.Posibilitatea se naşte,evoluează spre realizare în cursul mişcării permanente a obiectelor.Pro-

cesul mişcării sale spre realizare este însăşi devenirea lucrurilor de la ceea ce sînt, la altceva nou, diferit; cu alte cuvinte procesul transformării posibilului în real este însăşi diacronia sistemelor. De aceea, în cazul posibilului nu se poate face abstracţie de factorul timp.

In caracterizarea general-filosofică a realului şi posibilului ca relaţii din şi dintre fenomene, trebuie luat în considerare faptul că aceste determinări sînt supuse dialecticii general-particular. In acest sens, determinismul dialectic argumentează faptul că orice sistem, proces, eveniment real evidenţiază permanent şi concomitent ambele tipuri de legături, aflate în strînsă corelaţie dialectică. Orice fenomen constituit, este o realitate; datorită dialecticii sale imanente, datorită naturii, structurii, însuşirilor şi condiţiilor sale interne şi externe orice realitate are caracter procesual, căci s-a constituit ca atare în urma unor schimbări care au afectat o calitate anterioară din care a provenit şi, la rîndul său, prin schimbări proprii, care se selectează din clasa posibilităţilor sale, va constitui o nouă realitate. Deci, ca tipuri de determinare posibilul şi realul sînt forme generale ale manifestării relaţiilor din şi dintre fenomene. Totodată trebuie observat că dialectica realului şi posibilului nu este aceeaşi în toate sistemele; existenţa nu conţine obiecte, procese identice unele cu altele; aceasta înseamnă că fiecare obiect se constituie ca o realitate diferită de altele, dar şi asemănătoare altora, şi în cadrul fiecăruia se nasc unele posibilităţi asemănătoare altora dar şi posibilităţi strict specifice. Rezultă că manifestarea realului şi posibilului are forme diferite de la un domeniu al realităţii la altul, de la o clasă de obiecte la alta şi chiar de la un obiect la altul, adică se manifestă concret-specific.

Pentru o înţelegere mai adecvată, profundă şi cuprinzătoare

a posibilului şi realului,este important a le corela celorlalte determinări ale existenţei.Astfel,este de relevat faptul că dialectica posibil-real se desfăşoară pe baza şi prin acţiunea relaţiilor cauzale. Intr-adevăr,ceea ce există ca realitate constituită a fost mai întîi unul din efectele posibile ale cauzelor interne şi externe care au acţionat în cadrul unei realităţi anterioare în anumite condiţii determinate. Posibilităţile schimbării se nasc şi se manifestă ca urmare a acţiunii raporturilor cauzale în interiorul unei realităţi deja constituite; selecţia posibilităţilor ce se vor realiza este dependentă de acele cauze care domină procesul schimbării şi de clasa condiţiilor în care acţiunea acestora are loc; în sfîrşit,evoluţia şi realizarea efectivă a posibilităţilor astfel selectate are loc tot prin intermediul mecanismelor cauzale.

De asemenea,dialectica posibil-real trebuie corelată dialecticii necesar-întîmplător. O anumită subclasă a posibilităţilor unui sistem izvorăşte din însăşi esenţa sa.In acelaşi timp, între condiţiile existenţei şi schimbării unui anumit lucru, există unele cu caracter permanent şi relativ stabil.Ca urmare, realizarea unor posibilităţi ale schimbării sistemului considerat vor avea caracter de obligativitate,adică o anumită necesitate.Pe de altă parte,anumite tendinţe ale schimbării izvorăsc din trăsăturile neesenţiale ale lucrurilor şi prin conjugarea lor cu anumite condiţii variabile,fluctuante. Din acest motiv, ele se vor realiza sau nu,se vor realiza într-un fel sau altul, fără a modifica decisiv cursul principal al procesului apariţiei noii realităţi; adică vor avea un caracter întîmplător în ceea ce priveşte naşterea şi realizarea lor.Firesţe,fiecare formă existenţială realizată,deci fiecare realitate,conţine determinări necesare şi întîmplătoare în acelaşi timp.

Întreaga analiză de pînă acum,relevă rolul important ce revine condiţiilor în care se instituie şi acţionează posibilitatea şi realitatea.In primul rînd,felul posibilităţilor schimbării oricărui sistem precum şi direcţia manifestării lor depinde şi de textura condiţiilor interne şi externe în care acesta este cuprins. In al doilea rînd,condiţiile participă la selectarea din ansamblul posibilităţilor unui sistem de acelea care vor deveni realitate. In sfîrşit, dinamica condiţiilor maturizării lor imprimă un sistem corespunzător evoluţiei posibilului spre realizare.Avînd în vedere toate acestea,este evident că pentru ca fiinţa umană să dirijeze diferitele procese reale spre efectul,rezultatul dorit,este necesar ca să cunoască realităţile constituite precum şi posibilităţile modificării lor. De asemenea,este necesar să fie cunoscute condiţiile care pot facilita sau frîna realizarea acelor posibilităţi care sînt avantajoase. In strategia activităţii sale practice,pentru a obţine realizarea scopurilor propuse,fiinţa umană trebuie să ia în considerare toate aceste aspecte.

Trecerea posibilului în real are un caracter procesual.In clasa posibilităţilor devenirii unui anumit sistem,în funcţie de condiţiile existente,are loc un proces de selecţie,unele şanse de schimbare ale acestuia fiind treptat excluse.Pe măsura maturizării condiţiilor, ca urmare a dialecticii imanente sistemului considerat,posibilităţile astfel selectate prind un tot mai pronunţat contur şi,în cele din urmă,modifică obiectul în totalitate,transformîndu-l într-o formă nouă de existenţă în cadrul căreia aceste posibilităţi capătă deplină realitate.

Corelativă categoriilor de posibil şi real este categoria de imposibil. Intr-un sens absolut,imposibilul desemnează acele direcţii ale schimbării unui sistem care sînt contrare naturii, dinamicii şi legilor sale,şi deci nu pot avea loc. In acest sens,

putem spune că es posibil pentru orice sistem să se sustragă acţiunii celui de al doilea principiu al termodinamicii,generalizat şi la sisteme deschise.Există însă şi un sens relativ al imposibilului; în acest înţeles,imposibilul desemnează acele tendinţe de schimbare care,relative la un anumit sistem real aflat în anumite condiţii date,nu pot să se realizeze,să se actualizeze. In acest caz,opoziţia posibil-imposibil nu mai are caracter exclusiv,pentru că ceea ce în anumite condiţii de timp şi loc este imposibil,în alte condiţii de timp şi loc poate fi posibil şi deci realizabil.

Determinările posibile şi reale ale fenomenelor sînt într-o strînsă corelaţie dialectică,deoarece fiecare formă de existenţă le presupune,le relevă concomitent. Orice fenomen înainte de a se constitui,a existat,ca o posibilitate în cadrul altuia; iar odată realizat,el conţine premisele,posibilităţile propriei schimbări spre o altă existenţă,diferită.Posibilitatea trece deci în realitate,realitatea naşte noi posibilităţi,cele două determinări ale mişcării lucrurilor trecînd una în cealaltă.

Ca toate domeniile existenţei,viaţa socială este supusă dialecticii posibilităţii şi realităţii.Dar în elucidarea specificului acţiunii lor în acest domeniu trebuie ţinut seama de intervenţia factorilor subiectivi. In cazul sistemelor naturale manifestarea tendinţelor de schimbare şi evoluţia lor spre realizare nu impune intervenţia activă a omului,acest proces desfăşurîndu-se prin mecanismele imanente lor şi care sînt suficiente pentru a le transforma. Orice proces sau eveniment social se produce ca urmare a interpătrunderii factorilor obiectivi şi subiectivi.In acest domeniu naşterea,manifestarea şi realizarea posibilităţilor presupune întotdeauna intervenţia activă a omului. De aceea,pentru ca acţiunea umană să fie conştient condusă în procesul practic de transformare a posibilului în real

este necesară,în primul rînd,cunoaşterea existenţei sociale constituite,a posibilităţilor concrete de schimbare pe care aceasta le conţine,a condiţiilor obiective şi subiective care permit sau se opun realizării lor. De asemenea,este necesar ca fintre aceste posibilităţi să se opteze în funcţie de valoarea lor socială generală, posibilităţile de transformare a unor sectoare ale vieţii sociale sau a societăţii în ansamblu astfel cunoscute,selectate şi conştientizate,devin scopuri ale acţiunii sociale. In vederea atingerii acestor scopuri,fiinţa umană pune în lucru mecanisme cauzale obiective.Aşadar,pentru transformarea posibilităţilor în realitate,pentru înfăptuirea acestor scopuri trebuiesc alese cele mai avantajoase mijloace de acţiune.

Intervenţia conştientă a oamenilor în transformarea posibilului în real în planul existenţei sociale este o componentă importantă a progresului social.Cu cît creşte complexitatea sistemului social,cu cît este mai alert ritmul schimbărilor sale zonale sau de ansamblu,cu cît creşte gradul de cunoaştere a societăţii şi cu cît cresc capacităţile,mijloacele de acţiune a omului, cu atît creşte şi rolul factorului subiectiv.Societatea socialistă,fiind orînduirea socială conştient constituită,oferă cîmp larg de afirmare creativităţii subiectivităţii umane,atît în formele sale instituţionalizate, cît şi în forme neinstituţionalizate. In procesul construirii noii orînduiri,în dirijarea acţiunii sociale spre realizarea progresului social,rolul central revine partidului comunist şi statului socialist.Asumîndu-şi în mod responsabil această sarcină,P.C.R.şi statul nostru acţionează permanent în vederea cunoaşterii posibilităţilor obiective ce se manifestă în fiecare etapă istorică,conducînd şi organizînd acţiunea socială în direcţia realizării lor.Lărgind şi adîncind democraţia socialistă,partidul şi statul nostru creează cadrul social de instruire şi formare a omului nou,capabil de acţiune creatoare,conştientă şi responsabilă.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. PROBABILITATEA

Necesitatea şi întîmplarea,posibilitatea şi realitatea reprezintă categorii modale ale teoriei determinismului materialist-dialectic. Prin intermediul acestor categorii se desemnează anumite tipuri de determinare a fenomenelor,atît sub aspectul stabilităţii cît şi sub aspectul mişcării,devenirii lor. Cercetarea materialist-dialectică a acestor moduri de a fi şi de a se schimba proprii tuturor sistemelor reale presupune nu numai considerarea lor dintr-o perspectivă calitativistă,ci şi din perspectivă cantitativă. Această sarcină a cercetării ştiinţifice şi filosofice a lucrurilor este realizabilă prin utilizarea categoriei de probabilitate.

Mai întîi vom constata că prin conceptul de probabilitate are loc evaluarea şanselor de realizare a diferitelor schimbări care pot afecta diferitele sisteme şi procese reale.Ca urmare, acest concept nu operează asupra realităţii constituite,devenite,ci asupra posibilităţilor devenirii ei.Observăm deci că probabilitatea este o expresie cantitativă a şanselor de realizare, în condiţii date,a posibilităţilor modificării formelor existenţiale constitutite. Prin intermediul acestei categorii se estimează care sînt tendinţele principale ale schimbării lucrurilor, precum şi gradul de apropiere a acestora de realitate. In acest sens al său,probabilitatea surprinde deci procesualitatea formelor existenţiale precum şi aspectele dominante ale devenirii lor,direcţiile principale ale transformării acestora.

Pe de altă parte,categoria de probabilitate serveşte studierii fenomenelor aleatoare,adică cercetării acelor evenimente care nu se reproduc niciodată identic,încît rezultatele lor nu sînt niciodată aceleaşi. Constatăm deci că prin acest concept se aproximează acel tip de necesitate internă a sistemelor ce

se exprimă prin mase mari de fenomene întîmplătoare,prin variaţii care nu rezultă din condiţiile principale,esenţiale ale procesului considerat,ci din acţiunea unor factori secundari, de mare variabilitate de la caz la caz. Desigur, realitatea nu conţine efecte libere de orice hazard,fiecare eveniment sau proces fiind însoţit de abateri întîmplătoare de la direcţia sa principală,de la legile sale necesare. In anumite cazuri este posibil a se face abstracţie de aceşti factori întîmplători,dintre condiţiile producerii unui fenomen reţinîndu-se acelea principale şi decisive. Odată cu dezvoltarea cunoaşterii se impune însă luarea în considerare a tot mai mulţi factori ce intervin în procesele schimbării lucrurilor.Dar există situaţii cînd este imposibil a înregistra şi a ţine seamă de toţi factorii ce intervin; mai mult, pe parcursul desfăşurării unor procese intervin factori noi,de neprevăzut iniţial. Tocmai pentru surprinderea legităţilor ce se manifestă în astfel de cazuri este util conceptul de probabilitate.

Se poate deci conclude că probabilitatea este acea categorie a teoriei determinismului care desemnează gradul întemeierii şi a apropierii de realizarea a posibilităţilor sistemelor reale,care exprimă necesitatea internă a sistemelor manifestată printr-o mare masă de fenomene întîmplătoare.

Conceptul de probabilitate deşi introdus destul de recent în teoria determinismului,are o carieră ştiinţifică destul de îndelungată.Incă Galilei considera erorile de măsură în fizică drept aleatoare şi încerca să le estimeze probabilitatea. La dezvoltarea teoriei probabilităţilor,au adus contribuţii importante Fermat (1601-1665), Pascal (1623-1662) şi Huygens (1629-1695), preocupaţi de teoria jocurilor de noroc. Un pas înainte realizează J.Bernoulli care demonstrează legea fundamentală a teoriei

probabilităţii,numită şi legea numerelor mari.Treptat s-a constituit teoria matematică a probabilităţilor prin contribuţia altor savanţi ca Laplace,Poisson,Gauss în secolul trecut, a lui A.Markov, A.Kolmagosov, N.Wiener, W.Feller, J.Doob în secolul nostru.Dezvoltarea fizicii,matematicii,biologiei,sociologiei etc. a impus conceptul de probabilitate printre categoriile principale ale teoriei determinismului materialist-dialectic.

In general,probabilitatea unui eveniment se exprimă cantitativ printr-o fracţie raţională ce ia valori în intervalul 0 şi 1, unde valoarea 0 desemnează evenimentul imposibil,care deci nu poate avea loc,iar valoarea 1 desemnează evenimentul cert,adică realizat. Expresia matematică a probabilităţilor unui eveniment oarecare A este: $0 \leq P(A) \leq 1$

Există situaţii cînd un anumit proces poate conduce la rezultate diferite,dar toate echiprobabile,fiecare dintre aceste rezultate fiind simetrice şi incompatibile,cum este cazul jocurilor de noroc. Aruncarea unui zar bine echilibrat poate duce la apariţia oricărei feţe şi numai a uneia dintre ele. In aceste cazuri,probabilitatea unui anumit rezultat poate fi obţinută printr-un calcul direct,ca raport dintre numărul cazurilor favorabile şi numărul cazurilor posibile,conform expresiei: $P(A) = \frac{m}{n}$

In exemplul considerat,probabilitatea apariţiei unei anumite feţe a zarului este de 1/6. Generalizarea acestei situaţii asupra fenomenelor aleatoare a condus la constituirea teoriei "clasice" a probabilităţilor.

Există însă procese ale căror rezultate nu au caracter echiprobabil.De fapt,cazurile care conduc la rezultate echiprobabile au caracter artificial,echiprobabilitatea rezultatelor fiind asigurată dinainte,ca în cazul jocurilor de noroc,prin condiţiile în care se petrece respectivul proces. Pentru a se putea face faţă acestei situaţii complexe,s-a constituit aşa numita

teoria frecvenţială a probabilităţilor. In cadrul acesteia,probabilitatea unui anumit eveniment,a unui anumit rezultat se exprimă ca frecvenţă a apariţiei sale în masa totală a rezultatelor posibile,calculîndu-se după expresia: $P(A) = \frac{m}{n}$, în care "m" desemnează numărul apariţiilor evenimentului, iar "n" exprimă numărul total al rezultatelor posibile. Această metodă de dalcul a probabilităţii unui eveniment este cu mult mai eficientă în estimarea posibilităţii evenimentelor ce nu sînt echiprobabile,cum este cel mai adesea situaţia sistemelor obiective,precum şi în estimarea necesităţii statistice a marilor ansambluri de fenomene întîmplătoare.

Intre probabilitatea şi frecvenţa evenimentelor este o strînsă legătură. Cum a demonstrat J.Bernouili,în cazul luării în considerare a unor mase mari de evenimente întîmplătoare, frecvenţa tinde a se stabiliza tinzînd către probabilitate. Cu cît mai mare este masa evenimentelor întîmplătoare cu atît frecvenţa unui anumit eveniment este mai stabilă. In acest fel, probabilitatea care caracterizează fenomenele întîmplătoare,la nivelul ansamblului ia forma unei frecvenţe relativ stabile,exprimînd în acest fel necesitatea ansamblului sub forma unei legităţi statistice.

Limitele scării probabilităţilor este evenimentul imposibil şi evenimentul cert. Dar practica nu oferă niciodată astfel de evenimente ci numai "evenimente aproape imposibile" a căror probabilitate este vecină lui zero, dar niciodată zero, şi "evenimente aproape certe",cu o probabilitate vecină cu unitatea,dar niciodată egală cu unitatea. Această distincţie joacă un rol deosebit de important în evoluarea evenimentelor posibile sau fenomenelor aleatoare,căci,în acest caz,producerea sau neproducerea lor devine uşor previzibilă. Această previziune se întemeiază pe aşa numitul principiu de certitudine practică,conform

căruia dacă probabilitatea unui eveniment A este suficient de mică (sau de mare),este aproape cert că într-o anumită situaţie dată el nu se va produce (sau se va produce). Pe această bază în activitatea practică,se poate să nu se ţină seama de pluralitatea posibilităţilor producerii evenimentului considerat.

Conceptul de probabilitate evidenţiază cantitativ posibilităţile schimbării sistemelor şi exprimă necesitatea statistică a sistemelor compuse din mase mari de componente cu comportament întîmplător. De aceea probabilitatea trebuie să fie considerată ca exprimînd situaţii <u>obiective</u> ale existenţei şi devenirii realităţii,întemeindu-se pe dialectica naşterii şi evoluţiei posibilului către realizare,pe dialectica raporturilor necesare şi întîmplătoare,pe variabilitatea contextului condiţional în care au loc aceste determinări obiective,imanente sistemelor,proceselor şi evenimentelor reale.

Conceptul de probabilitate este aplicabil şi cunoştinţelor noastre despre realitatea obiectivă. Cunoaşterea este un proces complex şi contradictoriu; ea nu se realizează dintr-o dată,deplin şi definitiv.Cunoştinţele noastre sînt permanent susceptibile de completări şi aprofundări ulterioare.Cunoaşterea pleacă iniţial de la o gamă redusă,de observaţii şi experimente, de la rezultate disparate şi descrieri incomplete a obiectelor cercetate. In vederea explicării acestora,cercetătorul construieşte ipoteze al căror adevăr este numai probabil şi pe care le supune ulterior verificărilor,confruntărilor teoretice şi experimentale.In general,probabilitatea adevărului unei ipoteze explicative este determinată de ansamblul cunoştinţelor anterioare relative la domenii conexe celui cercetat,la obiecte analogice obiectului investigat,de adevărul teoriilor ştiinţifice deja testate relativ la clasa de fenomene din care se presupune a

face parte şi cel studiat,de ansamblul datelor empirice de care dispune deja privitor la obiectul sau fenomenul considerat. Pe măsura testării ipotezei explicative avansate,probabilitatea sa poate creşte atingînd în cele dăn urmă certitudinea şi devenind astfel teorie,sau poate diminua pînă la infirmare,fiind astfel abandonată.

Conceptul de probabilitate se dovedeşte de o importanţă vitală pentru înţelegerea dialectică a determinismului.Prin intermediul său se surprind atît aspectele existenţiale cît şi cele procesuale ale realităţii obiective. El este util în explicarea existenţei nu pentru că cunoştinţele noastre despre lume au caracter incomplet şi relativ,ci pentru că între determinările existenţei există evenimente a căror producere este întîmplătoare,ale căror condiţii iniţiale sau care intervin pe parcurs sînt complexe şi variabile,şi pentru că procesul trecerii posibilului în realitate constituită nu are caracter liniar,ci un caracter complex şi contradictoriu,adeseori ducînd la rezultate nedeductibile din condiţiile iniţiale.

Ştiinţele contemporane,în tentativele lor de a surprinde necesitatea sistemelor constituite din elemente cu comportament aleatoriu,din exigenţa surprinderii rolului condiţiilor concret-specifice ale producerii evenimentelor şi din nevoia luării în considerare a unei mulţimi tot mai vaste de parametri ce determină procesele obiective,utilizează larg conceptul de probabilitate.Prin utilizarea calculului probabilităţilor,ştiinţa stabileşte legi statistice,de mare importanţă teoretică şi de mare valoare practică.

1.3. NECESITATE SI INTIMPLARE

Analiza materialist dialectică a determinărilor reciproce dintre obiecte relevă existenţa unor relaţii complexe între acestea.Unele raporturi au o stabilitate mai mare,o anumită invarianţă şi repetabilitate,altele sînt supuse variaţiei şi fluctuaţiilor; unele configurează esenţialul,altele configurează aspectele fenomenal-concrete ale lucrurilor.In cadrul reflecţiei filosofice,pentru surprinderea acestor legături dintre lucruri,s-au impus categoriile de necesitate şi întîmplare.

In cadrul concepţiei materialist diaectice prin categoria de necesitate se desemnează acele raporturi,proprietăţi şi stări ale formelor existenţiale care se produc într-o modalitate obligatorie,invariant,fără abatere,ca urmare a determinărilor lor cauzale interne şi esenţiale. Prin categoria de întîmplare se desemnează acele raporturi,proprietăţi şi stări ale formelor existenţiale care pot fluctua,care se pot produce sau nu fără a le afecta esenţa.avîndu-şi suportul în cauze neesenţiale şi/sau externe.

Necesarul şi întîmplătorul au acelaşi statut ontic,aceeaşi obiectivitate.Determinările necesare şi întîmplătoare coexistă în unitate dialectică în fiecare obiect,proces sau eveniment în care noi le distingem şi le analizăm separat numai din scopuri cognitive şi explicative.

Necesarul îşi are suportul în cauzele esenţiale şi interne ale lucrurilor.Fiind corelată esenţei, adică acelor aspecte, relaţii şi proprietăţi care fac ca sistemele reale să fie ceea ce sînt,necesitate apare ca o determinare fundamentală a oricărui sistem real. Caracterul invariabil al legăturilor necesare este deci determinat de stabilitatea calitativă a sistemelor în ceea ce priveşte trăsăturile lor esenţiale,precum şi de constanţa

diţiilor lor interne şi externe de existenţă.Din acest motiv necesitatea determină,la rîndul său coerenţa şi stabilitatea relativă a lucrurilor,echilibrul relativ, precum şi direcţiile principale ale schimbării acestora.Producîndu-se în acelaşi mod în cadrul sistemelor asemănătoare aflate în condiţii asemănătoare, acelaşi tip de legături necesare caracterizează clase,colecţii întregi de obiecte. Cunoaşterea necesităţii interne a obiectivelor permite deci gruparea obiectelor în mulţimi distincte.Desigur, trăsăturile necesare ale sistemelor îşi au suportul în primul rînd în cauzele interne şi esenţiale ale acestora.Trebuie totuşi avut în vedere că şi cauzele externe pot avea rol esenţial în menţinerea sau modificarea unui anumit obiect.In plus, distincţia intern-extern este relativă,căci ea este operată în funcţie de un anumit sistem de referinţă. Si dacă sistemul de referinţă se schimbă,ceea ce este intern în planul unui anumit nivel de structurare a lucrurilor,la un alt nivel devine extern. De aceea se poate spune că necesitatea îşi are temeiul întotdeauna în cauzele esenţiale,interne şi externe lucrurilor,rolul principal revenind cauzalităţii interne.Trăsăturile necesare ale lucrurilor au o oarecare independenţă faţă de condiţiile imediate ale existenţei lor. Ele se menţin relativ constante chiar în cazul cînd aceste condiţii fluctuează.Dacă aceste fluctuaţii depăşesc însă anumite limite,esenţa obiectelor este afectată profund şi,ca urmare, necesitatea lor este modificată.

Intîmplarea este determinată de cauzele şi condiţiile neesenţiale interne şi exterioare sistemelor reale.Relaţiile şi evenimentele întîmplătoare se pot produce într-un fel sau altul, se pot produce sau nu fără a atrage dezechilibrarea şi deci schimbarea decisivă a sistemului în care se manifestă.Pe linia trăsăturilor lor întîmplătoare,de o mare variabilitate,obiectele se

singularizează unele în raport cu altele, chiar în cazul cînd sînt asemănătoare sub raportul esenţei lor. Intîmplătorul este deci expresia fenomenală şi externă a esenţialului şi necesităţii interne. De asemenea, întîmplătorul este într-un strîns raport de dependenţă faţă de condiţiile imediate ale existenţei lucrurilor. De aceea,aceeaşi esenţă,aceleaşi trăsături necesare se pot manifesta printr-o mare diversitate de aspecte,caracteristici întîmplătoare.Spre exemplu,esenţa şi necesitatea obiectivă a realizării homeostazei hidrice a organismului uman este aceeaşi în toate cazurile. Dar,în funcţie de condiţiile specifice în care se află un anumit organism,realizarea ei poate avea loc fie prin arcul osmoneurohormonal,fie prin arcul tensoneurohormonal,fie prin arcul osmoneuropsihic. In plus în fiecare caz dezechilibrul hidric determină un comportament corespunzător nevoii de apă.Dacă avem în vedere diversitatea de situaţii interne şi externe în care se pot afla diferiţi indivizi,vom constata că acelaşi proces intern se exprimă printr-o mare varietate de comportamente individuale întîmplătoare.

Unii gînditori au identificat necesarul cu cauzalitatea, negînd caracterul cauzal al întîmplătorului şi, pe această bază,contestîndu-i existenţa. Determinismul materialist dialectic arată că întîmplarea nu se sustrage cauzalităţii,ci îşi are temeiul obiectiv în cauzele neesenţiale ale lucrurilor.Pe de altă parte, în anumite condiţii,lanţuri cauzale de obicei independente ajung să interfereze accidental,ceea ce are ca efect apariţia unor evenimente întîmplătoare.De exemplu,acumularea unui agent chimic într-o anumită cantitate într-o zonă geografică face parte dintr-o serie cauzală determinată. La rîndul ei,transmiterea codului genetic la descendenţi în cadrul unei anumite specii de animale face parte dintr-o altă serie cauzală.Impactul dintre agentul chimic şi mecanismele transmiterii codului genetic determină erori în tran-

scrierea lui,adică apariţia unei noutăţi,ca fenomen întîmplător.

Dezvoltarea ştiinţelor a evidenţiat faptul că există sisteme care au forma unor ansambluri mari de componente cu comportament individual întîmplător. Intre aceste componente legăturile sînt extrem de labile, iar schimbările lor se petrec în ritmuri înalte şi ca urmare a intervenţiei unei mari mase de parametri determinaţi. In acest caz necesitatea de ansamblu a sistemului se exprimă ca medie statistică a evenimentelor individuale întîmplătoare de la nivelul constituenţilor.

Determinismul dialectic argumentează caracterul obiectiv al necesităţii şi întîmplării. Obiectele şi procesele reale conţin sau întreţin între ele legături necesare şi întîmplătoare ce se datorează naturii, structurii,însuşirilor şi dinamismului lor imanent. Necesitatea şi întîmplarea nu se datorează deci liberului arbitru uman sau intervenţiei unui misterios principiu transcendent realităţii materiale.Fiinţa umană reflectă şi cunoaşte aspectele necesare şi întîmplătoare ale sistemelor existente în mod obiectiv şi,prin activitatea sa practică,poate utiliza în folosul său aceste legături,dirijîndu-le în sensul satisfacerii trebuinţelor sale.

Atît necesitatea cît şi întîmplarea sînt supuse dialecticii intern-extern,esenţial-neesenţial. După cum s-a văzut mai sus, necesitatea este strîns corelată esenţialului şi îl exprimă mai direct,întîmplarea este corelată neesenţialului şi exprimă indirect esenţa,fiind ea însăşi o formă de manifestare a necesităţii.

Ambele tipuri de determinare sînt supuse dialecticii general-particular. Aspectul general constă în aceea că nu există obiect,proces sau eveniment care să nu fie caracterizat de trăsături necesare şi întîmplătoare concomitent şi de-a lungul întregii sale existenţe. Aspectul particular surprinde concreteţea manifestării acestor determinări,care îmbracă forme,modalităţi de

modificările variabile de la o clasă de obiecte la alta. Trebuie precizat însă că necesarul este o determinare mai generală manifestîndu-se în forme relativ identice în toate obiectele aceleiaşi clase. Întîmplarea se diferenţiază pînă la nivel individual, diferenţiind unele faţă de altele obiectele aceleiaşi clase; mai mult,aspectele întîmplătoare sînt variabile chiar pentru acelaşi obiect,aflat în diferite momente de timp.

Deşi necesarul şi întîmplătorul sînt aspecte diferite ale determinării sistemelor reale,ele sînt într-o strînsă dependenţă dialectică.Fiecare formă existenţială conţine în acelaşi timp trăsături necesare şi întîmplătoare care îi caracterizează existenţa şi modificarea. În unitatea lor dialectică necesarul se exprimă prin întîmplător,întîmplătorul îşi are temeiul în necesar. Fr.Engels reproşa metafizicii înţelegerea defectuoasă a corelaţiei necesarului şi întîmplătorului,căci se considera necesitatea şi întîmplarea drept determinaţii care se exclud reciproc odată pentru totdeauna [1].

În funcţie de condiţiile în care se produc,determinările necesare şi întîmplătoare îşi schimbă locul,adică trec una în alta.Ceea ce în anumite condiţii de timp şi loc este necesar(sau întîmplător) în alte condiţii poate deveni întîmplător (sau necesar). Spre exemplu, mutaţia genetică este un eveniment întîmplător. Dar odată înscrisă în cod,ea se transmite la urmaşi în chip necesar,ca urmare a transcrierii fidele a acestuia de către mecanismele celulare. Sau dacă proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie în orînduirile presocialiste are un caracter întîmplător (de exemplu existenţa obştii săteşti în feudalism),forţele de producţie putîndu-se dezvolta în cadrul relaţiilor de proprietate privată,în socialism proprietatea comună devine necesară

---

1 Fr.Engels,Dialectica naturii, Ed.pol.,Buc.,1966,p.195.

căci forţele de producţie au atins un astfel de nivel de dezvoltare istorică încît cadrul configurat de proprietatea privată nu poate oferi condiţii pentru dezvoltarea lor pe mai departe.

Cunoaşterea determinărilor necesare şi întîmplătoare ale obiectelor şi proceselor reale, are o mare importanţă teoretică şi practică.Cunoaşterea tinde în mod permanent a surprinde esenţialul şi necesarul, deoarece cunoscînd aceste aspecte ale lucrurilor, omul devine capabil a le modifica în mod decisiv. In acelaşi timp, este necesară cunoaşterea laturilor, trăsăturilor întîmplătoare ale realităţii. Căci uneori, necesitatea nu poate fi surprinsă în mod nemijlocit,cunoaşterea ei urmînd o cale indirectă şi realizîndu-se prin prelucrarea cantitativă a masei de evenimente şi caracter întîmplătoare ce caracterizează obiectul cercetat. Observăm deci că aceste două categorii sînt de o deosebită utilitate în ceea ce priveşte prioritătile cognitive cărora trebuie să le facă faţă cercetarea ştiinţifică într-un caz sau altul. Cunoaşterea determinărilor necesare şi întîmplătoare,permite omului ca agent al acţiunii sociale să stabilească priorităţi de acţiune în raport cu aceste caracteristici obiective ale obiectelor acţiunii sale transformatoare.

De înţelegerea corectă a raportului necesitate întîmplare depinde soluţionarea justă a problemei libertăţii umane,adică soluţionarea complexelor probleme pe care le ridică determinismul social.

1.4. FINALITATE SI SCOP

In istoria filosofiei conceptul de finalitate a făcut o îndelungată carieră,adeseori problemele aferente lui fiind terenul înfruntării dintre materialism şi idealism,determinism şi indeterminism.

Atitudinea antropomorfistă şi providenţialistă asupra finalităţii pe de o parte şi respingerea finalităţii de către unii savanţi şi filosofi au condus la compromiterea conceptului de finalitate. Dezvoltarea ştiinţelor contemporane,apariţia şi dezvoltarea teoriei sistemelor,dezvoltarea cibernetici,teoriei informaţiei,sociologiei şi psihologiei comportamentului au impus eliberarea finalităţii de spiritualism şi antropomorfism, înscriind-o între categoriile teoriei determinismului.Materialismul dialectic şi istoric respinge interpretările idealiste ale finalităţii,considerînd totodată că anumite forme de existenţă evidenţiază şi acest gen de trăsături. In cadrul determinismului dialectic finalitatea este înţeleasă ca fiind o caracteristică imanentă şi obiectivă a unor clase de fenomene. Existenţa finalităţii,cum vom vedea,nu înseamnă negarea cauzalităţii,aşa cum au crezut o seamă de gînditori premarxişti.

Categoria de finalitate desemnează acele raporturi dintre constituenţii unui sistem sau dintre stările succesive ale acestuia în care menţiunea invariantă a totalităţii sau atingerea unei stări ulterioare determinate condiţionează relaţiile şi modificările prezente din sisteme. Cu alte cuvinte, sînt finalizate acele relaţii cauzale care sînt orientate spre un rezultat determinat. Aceasta înseamnă că finalitatea se întemeiază atît pe cauzalitate prezentă la nivelul constituenţilor unui sistem,cît şi pe cauzalitatea ce-l regizează

ca tot,atît pe cauzalitatea şi condiţionarea internă cît şi pe cauzele şi condiţiile externe.

Finalitatea nu se reduce la cauzalitate.In cadrul relaţiilor cauzale,efectul este determinat de cauze şi condiţii antecedente şi de aceea ordinea temporală naturală este menţinută. In cadrul relaţiilor de finalitate are loc corelarea stărilor şi condiţiilor trecute şi prezente la o stare şi la condiţii viitoare pe care trebuie să le realizeze sistemul considerat.In acest caz,comportamentul sistemului de-a lungul seriei de cauze şi efecte pe care le străbate pentru a ajunge la o stare finalizată apare ca bideterminată: de condiţiile şi starea sa iniţială şi de condiţiile şi starea sa finală. Seria evenimentelor ce duce la realizarea stării finale este ordonată cauzal şi deci succesiunea lor naturală în timp nu este pusă în discuţie; iar condiţiile impuse sistemului de starea finală pe care el trebuie să o atingă,orientează seria evenimentelor ce o premerg.

Finalitatea presupune în primul rînd o anumită constanţă a condiţiilor interne şi externe iniţiale; în al doilea rînd, presupune o anumită constanţă a condiţiilor de realizare a stării finale pe care sistemele tind să le realizeze; în al treilea rînd,finalitatea presupune ca sistemul să fie în stare a selecta între diferitele secvenţe cauzale pe acelea care sînt capabile a-l conduce la realizarea stării finale,ceea ce înseamnă că sistemul trebuie să fie puternic integrativ,cu un mare grad de deschidere şi capabil de autoreglare.

Observăm deci că finalitatea se corelează necesităţii, fiind o expresie a acesteia,dar nu exclude întîmplătorul care, cînd apare ca perturbare,este supus corecţiei prin capacitatea de comportament plastic al sistemului.De aceea finalitatea nu este modelată de relaţiile feedback descrise de cibernetică; relaţiile de acest tip sînt o reprezentare dialectică a raportu-

lui de la cauză la efect şi a reacţiunii efectului faţă de propria cauză; autoreglarea este mecanismul cauzal prin care se dobîndeşte starea finală şi se înscrie în seria mijloacelor de realizare a unor stări de acest tip. Dacă nu se poate confunda autoreglarea cu finalitatea, înseamnă că sînt capabile a atinge stări finalizate numai sistemele cu o mare complexitate arhitecturală şi funcţională, cu capacitate autoreglatorie şi care realizează schimburi energetice, substanţiale şi mai ales informaţionale cu mediul exterior. In acelaşi timp este nevoie să luăm în considerare specificul obiectelor la care se manifestă relaţiile de finalitate.

Există deci relaţii de finalitate caracteristice sistemelor vii, unde nici intenţia şi nici scopul nu pot fi presupuse fără a atrage riscurile tradiţionale: sau antropomorfism, sau presupunerea unei conştiinţe transcendente lumii care instituie astfel de relaţii. Semnul finalităţii fenomenelor vii este invariaţia organizaţional—funcţională, invarianţa reproductivă şi comportamentul orientat. Prima se manifestă în armonia sistemului viu în care subansamblurile sînt controlate de la nivelul ansamblului în tendinţa lui homeostatică. A doua se exprimă ca tendinţă de conservare a codului genetic, de menţinere şi extindere prin reproducţie a avantajelor. Iar comportamentul prientat se caracterizează ca activitate inconştient realizată de sistemul viu în vederea atingerii unui ţel în condiţii interne şi externe variabile.

Există relaţii de finalitate prezente în tendinţa spre invarianţă internă şi în comportamentul orientat al simulatorilor cibernetici. În analizarea acestor relaţii de finalitate trebuie să se ţină seama că aceşti simulatori sînt artefacte, adică produse umane şi deci înmagazinează şi realizează un proiect uman. In acelaşi timp, întrucît asemenea sisteme posedă

plasti... compor ...ntală şi tendinţă homeostatică realizabil... prin mecanisme şi alegeri proprii,evidenţiază aspecte de finalitate neintenţională analogă sistemelor vii.

In sfîrşit,putem considera acele relaţii de finalitate specifice actelor umane intenţionate,al căror semn este prezenţa scopului,dorinţei şi voinţei agentului acţiunii.

O clasă de dificultăţi legate de relaţiile de finalitate este generată de faptul că acestea nu pot fi surprinse sub forma unor legi. Legăturile cauzale,întrucît corelează şi condiţionează prezentul de trecut,pot fi generalizate sub forma uncr legi, legăturile de finalitate corelează prezentul la viitor şi,ca urmare,astfel de legături nu sînt direct testabile empiric,putînd produce numai generalizări de finalitate de un anumit grad de probabilitate.

Din cele de mai sus rezultă că relaţiile de finalitate cunosc o anumită specificare,dependentă de natura,complexitatea şi structura sistemelor în sau între care ele au loc. Dar relaţiile de finalitate nu cunosc aceeaşi generalitate ca alte relaţii descrise de teoria determinismului,cum sînt cele cauzale, necesare,întîmplătoare,legice etc.

Respingînd interpretările idealist-providenţialiste,dar şi pe acelea mecanicist-reducţioniste,teoria materialist-dialectică a determinismului îşi încorporează conceptul de finalitate,surprinzînd astfel caracterul orientat al unor secvenţe cauzale.

SCOPUL

După cum se ştie,evenimentele sociale se realizează prin intermediul acţiunii practice umane,ceea ce înseamnă că la determinarea lor participă atît factori de natură obiectivă în raport cu conştiinţa umană cît şi elemente ce ţin de domeniul subiectivităţii umane,cum sînt intenţiile,scopurile,ţelurile

pe care oamenii şi le construiesc şi îşi propun să le rea
Cu alte cuvinte determinismul social integrează şi relaţii de finalitate,al căror semn,cum s-a văzut mai sus,este prezenţa intenţiei şi scopului conştient construit şi urmărit de om.

Pe baza cunoştinţelor sale despre lucrurile asupra cărora acţionează,în funcţie de interesele şi intenţiile sale,fiinţa umană îşi fixează scopuri şi îşi alege mijloacele necesare pentru atingerea lor. Procesul conceperii şi punerii unui rezultat al acţiunii umane ca scop constituie planul relaţiilor de finalitate prezente în comportamentul social uman. Scopul,este un mod specific uman de transfigurare conceptual-proiectivă a realului constituit operată în vederea depăşirii acestui real într-o ordine nouă,care nu există încă dar poate fi realizată.

Prin intermediul scopului omul nu numai că foloseşte în mod proiectiv cunoştinţele şi experienţa de acţiune de care dispune,dar se proiectează în viitor ca voinţă de valoare.

K.Marx arăta că cel mai elementar act de practică umană exprimă p "activitate îndreptată spre scop"[1]. Se poate spune că, deoarece omul este făuritor şi realizator de scopuri,viaţa socială este supusă deopotrivă relaţiilor cauzale şi relaţiilor de finalitate.

Relaţiile de finalitate,în viaţa socială, presupun interacţiunea a doi termeni: mijlocul şi scopul. Scopul îşi are originea în activitatea constructivă şi proiectivă a conştiinţei omeneşti,dar nu este o creaţie exclusivă a subiectivităţii absolut libere. Producerea scopului are loc în urma contactului cognitiv şi practic al subiectului cu obiectul acţiunii sale, instituirea scopului presupune utilizarea întregii experienţe de cunoaştere şi de acţiune de care dispune subiectul,de asemenea, este necesar a se ţine seama de contextul condiţional în care scopul propus urmează a fi realizat. Deci însăşi produce-

1. Marx-Engels,Opere,vol.23,Buc.,Ed.pol.,1966,p.191.

...scopului are loc prin cooperarea factorilor obiectivi (informație despre obiectul acțiunii și deprindere practică de acțiune) și subiectivi (ca intenție, voință a subiectului uman exprimată în scop).

In analiza și explicarea fenomenelor sociale trebuie luat în considerare nu scopul în sens psihologic, de motivație emoțional-afectivă a comportamentului uman individual, ci scopul în sens sociologic de proiect conceptual de comportament social, propriu unor grupuri mari de indivizi, care, prin acțiunea lor, sînt capabili ca, prin realizarea scopului propus, să producă transformări sesizabile ale realității sociale constituite.

Pe de altă parte, cercetarea evenimentelor sociale trebuie să ia în considerare pluralitatea scopurilor prin realizarea cărora se naște fenomenul considerat. De aceea, relativ la un anume fapt social trebuie să se ia în considerare un întreg sistem de scopuri pe care și le pun și le urmăresc diferiți indivizi, în cadrul căruia scopurile se pot afla în relații de coordonare, subordonare, indiferență, incompatibilitate sau concurență. In funcție de raporturile dintre diversele scopuri aparținînd aceluiași sistem, de valoarea pe care o reprezintă pentru agentul acțiunii dar și în dependență de exigențele de eficiență a acțiunii, intervine atitudinea electivă a omului între scopuri, opțiunea și decizia sa între una sau alta din subclasele sistemului. In acest proces de selecție, valoarea este mecanismul opțiunii umane între scopuri.

Deci scopul, construit de om și ales în funcție de valoarea sa, reprezintă modul prin care omul umanizează realitatea externă, umanizîndu-se concomitent și pe sine. El construiește realități viitoare mai întîi la nivelul inteligibil, iar apoi prin acțiune practică le înfăptuiește, iar în acest proces el ține seama nu numai de trebuințele sale materiale, ci și de

acelea morale şi spirituale.

Odată construit scopul presupune găsirea mijloacelor necesare realizării lui. Dacă scopul este construcţie subiectivă în sensul arătat mai sus,clasa mijloacelor prin a căror corelare el se înfăptuieşte este cu totul exterioară şi deci obiectivă în raport cu subiectul.Prin crearea scopului subiectivitatea se sustrage deci parţial constrîngerilor obiective,cînd se pune problema înfăptuirii practice a scopului,subiectivitatea cade din nou în dependenţă faţă de cauzele,condiţiile şi legile obiective,căci mijloacele realizării lui există deja, şi sînt supuse acestor determinări obiective.Pe de altă parte,odată pus, scopul realizează o constrîngere proprie asupra clasei mijloacelor,în sensul că dacă trebuie să le utilizeze pe acestea conform naturii şi esenţei lor,le reorganizează într-o ordine cu totul nouă, în care mijloacele nu sînt capabile să se aranja prin ele însele. Neordonate de un scop,sistemele de obiecte sau seriile de evenimente ce au rol de mijloc,rămîn existenţe indiferente una alteia şi sînt supuse exclusiv cauzalităţii. Dar odată alese ca mijloace pentru atingerea unui scop,cauzalitatea lor anterioară este modificată şi orientată într-un chip nou; iar această nouă corelare a lor se datorează rezultatului pe care ele trebuie să-l producă. Iată deci că şi producerea fenomenelor sociale cauzalitatea şi finalitatea nu se exclud,ci se presupun. Prin orientarea lor spre realizarea unui scop,mijloacele sînt supuse unei cauzalităţi noi,instituite de către om[1].

Pentru atingerea unui scop dat,subiectul poate decide între multiple serii de mijloace.Iar acestea,prin natura lor, pot conduce fie la atingerea deplină a scopului,fie la realizarea lui doar parţială,fie la ratarea lui. Se poate deci afirma

1 O analiză complexă a conceptului de cauzalitate instituită oferă G.Lukacs în Ontologia existenţei sociale, Ed.pol.,Buc., 1975, Cap.Munca.

între scop şi mijloace există [illegible] o adecvare parţială şi relativă. Iar dacă se are în vedere faptul că cu privire la acelaşi scop diferiţi subiecţi pot opta pentru mijloace diferite,se obţine încă una din cauzele pentru care uneori între scopuri şi rezultate apar neconcordanţe şi contradicţii.

Prin capacitatea sa de a construi şi alege scopuri,prin capacitatea de a selecta şi pune în lucru mijloace obiective pentru producerea acestor scopuri,fiinţa umană se manifestă deci activ faţă de mediul său social şi extrasocial,dovedindu-se singura fiinţă care prin reflectare şi acţiune conştientă,prin voinţa sa se piate manifesta liber. Aceasta înseamnă că pentru explicarea determinismului social şi libertăţii umane, categoria de scop este indispensabilă.

Scanned with OKEN Scanner

1.5. L E G E A

Studiul relaţiilor de determinare dintre sistemele lumii reale dovedeşte caracterul ordonat al acesteia,existenţa unor regularităţi care se repetă la sisteme asemănătoare aflate în condiţii asemănătoare.Cunoaşterea şi explicarea realităţii ar fi incompletă dacă s-ar reduce la înşerierea şi analiza însuşirilor diferitelor obiecte,fără a se surprinde şi acele relaţii care le ordonează,conferindu-se astfel o relativă stabilitate. Surprinderea acestor legături din şi dintre sisteme conduce la cunoaşterea legilor în virtutea cărora ele există şi se transformă şi pe care le exprimă prin dinamismul lor.

Vom constata că structura unui sistem real oarecare, ca totalitate a relaţiilor sale interne,conţine atît raporturi esenţiale cît şi raporturi neesenţiale între constituenţi.Relaţiile esenţiale sînt acelea fără care sistemul respectiv nu poate exista şi care îi conferă acestuia stabilitate,coerenţă şi autonomie faţă de ambianţa sa.

Acest gen de relaţii cunosc o variabilitate relativ redusă menţinîndu-se relativ stabile,de-a lungul întregii existenţe a respectivului sistem şi se manifestă relativ identic în sisteme relativ identice. Relaţiile neesenţiale, fenomenele conferă obiectelor particularităţi şi pot fluctua între anumite limite fără ca prin aceasta să fie ameninţată existenţa sistemului ca tot coerent. Raporturile legice nu exprimă orice tip de legături din sau dintre sisteme, ci numai pe acelea esenţiale. Observăm deci că legea nu epuizează complet structura unui sistem sau ansamblul relaţiilor lui cu mediul,prin ea surprinzîndu-se numai relaţiile interne şi externe fără de care respectivul sistem n-ar putea exista. Şi dacă se are în vedere că sistemele nu se reduc la an-

samblul relaţiilor ce le structurează se va înţelege că legea nu exprimă complet esenţa ci numai o parte a acesteia. De aici decurge o importantă exigenţă metodologică privitoare la cunoaşterea sistemelor reale şi a determinismului lor: pentru a surprinde legile este necesar a orienta cercetarea spre esenţial, spre ceea ce face stabilitatea şi coerenţa obiectelor în existenţa şi devenirea lor. Dar,în acelaşi timp,se impune a se cerceta şi relaţiile fenomenale ale obiectelor,căci numai în acest fel se poate constata modul în care se exprimă relaţiile esenţiale în situaţii concrete şi deci se poate constata modul în care are loc acţiunea legilor la nivelul obiectelor individuale, posesoare de condiţii interne şi externe specifice.

Fiind expresia legăturilor interne şi esenţiale,legea exprimă totodată acele relaţii din şi dintre sisteme ce se produc fără abatere, invariabil,atîta vreme cît acestea îşi păstrează calitatea iar condiţiile interne şi externe ale existenţei lor nu se schimbă decisiv. Urmează că raporturile legice au întotdeauna şi un caracter necesar. Aceasta înseamnă că în cazul unor sisteme cu o relativă identitate sub raportul esenţei lor,legea acţionează relativ-identic. Dar necesitatea se exprimă prin intermediul întîmplătorului, cu care coexistă într-o strînsă dependenţă dialectică. De aceea cunoaşterea legilor deşi în principal trebuie să urmărească surprinderea necesităţii, nu poate abandona cercetarea fenomenelor, relaţiilor, aspectelor întîmplătoare. Uneori esenţa şi necesitatea sînt mult mai greu abordabile, aceste trăsături surprinzîndu-se prin investigarea întîmplătorului şi fenomenalului ce le exprimă.

Relaţiile esenţiale şi necesare din şi dintre sisteme nu au caracter singular. Prin însuşirile şi relaţiile lor esenţiale şi necesare obiectele se aseamănă,fără a fi absolut identice. Pe baza acestor asemănări, sistemele se grupează în clase distincte,

în cadrul cărora legile lor specifice capătă aceeaşi expresie. Deşi legile funcţionează în cadrul unor sisteme individuale, atunci cînd acestea sînt asemănătoare sub aspectul esenţei, necesităţii şi condiţiilor lor interne şi externe se supun aceloraşi legi. Aceasta înseamnă că legăturile legice au caracter general, adică exprimă ceea ce este comun mai multor obiecte în care ele se manifestă relativ identic. Dacă luăm în considerare mărimea clasei de obiecte în care funcţionează legile obiective, putem realiza o anumită departajare între ele. Desigur că gruparea legilor (cum vom vedea mai jos) după generalitatea lor, este relativă. Acţionînd în acelaşi mod şi prin aceleaşi mecanisme într-o anume clasă de obiecte, legea se realizează însă numai prin obiecte individuale, care diferă în însuşirile şi relaţiile lor de detaliu (fenomenele şi întîmplătoare). Din acest motiv, în fiecare caz în parte legea capătă aspecte noi. De exemplu, o specie de organisme se caracterizează prin acelaşi cod genetic; în interiorul ei legea segregării caracterelor acţionează cu aceeaşi necesitate. Dar în funcţie de factorii perturbatori ce intervin în transmiterea codului genetic, aceasta se manifestă de fiecare dată prin indivizi cu caractere strict individuale; în funcţie de condiţiile efectuării hibridării, legea segregării caracterelor poate înregistra abateri întîmplătoare de la media statistică. Desigur, cunoaşterea legilor trebuie să tindă permanent spre general, căci altfel ar însemna că pentru o anumită caracteristică, legătură etc., să trebuiască stabilite atîtea legi cîţi indivizi sînt, deşi în interiorul acestora, legile specifice lor se manifestă asemănător.

Fiind un raport esenţial, necesar şi general, legea are şi caracter repetabil, deşi repetabilitatea ei este relativă. Întotdeauna repetabilitatea raporturilor legice presupune relativa constanţă calitativă a sistemelor în care acţionează, precum şi relativa constanţă a condiţiilor interne şi externe în care există

şi acţionează aceste sisteme . Variaţiile ce afectează condiţiile de acţiune a legilor au ca efect modificarea acestei acţiuni şi deci şi modificarea rezultatului. Desigur,repetabilitatea raporturilor legice nu are aceleaşi trăsături în toate domeniile realităţii. Ea este mai pregnantă şi mai uşor de constatat în cazul fenomenelor naturii, şi mai puţin evidentă în cazul fenomenelor sociale. Dar aceasta nu este suficient pentru a concluda că viaţa socială nu se supune unor legi obiective.După cum se ştie,materialismul istoric,prin conceptele structural-funcţionale de formaţiune social-economică, mod de producţie,bază economică şi suprastructură socială,comunităţi umane,etc. a dovedit clar că viaţa socială posedă legităţi de funcţionare şi devenire proprii,a căror cunoaştere este cu atît mai necesară omului cu cît acesta tinde să transforme societatea în mod conştient şi în acord cu aspiraţiile sale de egalitate şi dreptate socială.

Raporturile legice se caracterizează prin <u>relativa lor stabilitate</u>. Atîta vreme cît sistemele în care acţionează o lege îşi menţin calitatea şi atîta timp cît condiţiile interne şi externe ale acţiunii legii se menţin relativ constante,legea acţionează la fel şi cu aceleaşi consecinţe.Dar între sensurile dinamicii sistemelor reale se înregistrează şi acela pregresiv,adică de trecere de la inferior la superior,de la simplu la complex. In cazul în care avem de a face cu sisteme aflate în transformări pregresive,se poate releva caracterul <u>istoric</u> al legilor[1]. Acest aspect al acţiunii legilor nu contravine afirmării relativei stabilităţi de care s-a vprbit anterior,ci o completează,creind astfel o înţelegere mai elastică,dialectică a legilor obiective.

Putem acum formula definiţia raporturilor legile. <u>Legea</u>

---

1 Fr.Engels a surprins acest aspect al acţiunii legilor într-o manieră de o limpezime clasică. A se vedea Fr.Engels,<u>Dialectica naturii</u>,p.535.

este acea categorie a teoriei determinismului care desemnează totalitatea legăturilor esențiale,necesare,repetabile și relativ stabile care se instituie în mod obiectiv între componentele,aspectele sau stările succesive ale aceluiași sistem sau între sisteme diferite.

Din întreaga analiză anterioară și din definiția de mai sus rezultă faptul că în judecarea unui anumit raport obiectiv din perspectiva categoriei de lege trebuie să se țină seama deodată de toate aceste trăsături,căci deși fiecare trăsătură în parte este necesară pentru a califica o relație ca logică,nu este și suficientă pentru acest scop. Deci numai atunci cînd un raport obiectiv este caracterizabil concomitent prin toate aceste trăsături,el este o lege.

Teoria materialist dialectică a determinismului,întemeindu-se pe rezultatele cunoașterii și practicii umane demonstrează caracterul obiectiv al legilor. In această viziune,relațiile logice iau naștere și se manifestă în și prin obiectele însele, în dependență de natura,structura și proprietățile lor.Conștiința omenească reflectă realitatea obiectivă și surprinde legitățile sale interne pe care apoi le exprimă prin enunțuri tot mai adecvate. Desigur, enunțurile lingvistice care exprimă legile pot avea un oarecare caracter convențional. Dar niciodată nu trebuie scăpat din vedere faptul că aceste enunțuri,ca realitate lingvistică,exprimă o realitate extralingvistică,adică raporturile logice reale și obiective. Cu privire la caracterul obiectiv al legilor, V.I.Lenin nota:"Lumea este mișcarea materiei conformă cu anumite legi,iar cunoașterea noastră,ca cel mai înalt produs al naturii, nu poate decît să reflecte aceste legi"[1]. De asemenea, Fr.Engels arăta că viața socială,la rîndul ei,este supusă unor legi obiective deoarece "...acolo unde la suprafață

1 V.I.Lenin,Opere complete,vol.18,Buc.,Ed.pol.,1963,p.17o.

spare jocul hazardului,el se dovedeşte a fi dominat de legi interne ascunse,şi totul este să descoperim aceste legi"[1].

Admiterea caracterului obiectiv al legilor nu înseamnă admiterea caracterului lor fatal. Gîndirea filosofică premarxistă a cunoscut interpretări fataliste mai ales în ceea ce priveşte legile sociale,pe această bază argumentîndu-se neputinţa omului de a folosi legile pbiective în atingerea scopurilor sale. Pe baza cunoaşterii legilor obiective şi a condiţiilor lor de acţiune omul le poate folosi în activitatea sa practică,manifestîndu-se astfel ca fiinţă liberă. Fiinţa umană poate deci cunoaşte, folosi şi influenţa acţiunea obiectivă a legilor,dar nu poate să se sustragă acestora. Materialismul dialectic şi istoric combate acea orientare filosofică ce afirmă că viaţa socială nu este supusă acţiunii legilor obiective,orientarea cunoscută sub numele de voluntarism, ilustrată mai ales de către A.Schopenhauer. Determinismul marxist relevă specificitatea acţiunii legilor în viaţa socială,argumentînd în acelaşi timp obiectivitatea lor.

Atît fatalismul cît şi voluntarismul reprezintă două tendinţe absolutizante şi opuse în interpretarea legăilor sociale. Dacă fatalismul exagerează caracterul necesar al legilor sociale, neacordînd nici un rol subiectivităţii umane în producerea condiţiilor acţiunii lor,voluntarismul absolutizează rolul factorilor subiectivi în producerea fenomenelor sociale.In acest fel factorii obiectivi şi necesari sînt opuşi celor întîmplători şi subiectivi. Din perspectivă fatalistă determinismul social îşi pierde specificitatea,fiind redus la natură; iar voluntarismul,considerînd societatea drept domeniu de manifestare a activităţii constructive a subiectivităţii absolut liberem conduce la înţelegerea acestui domeniu al realităţii ca sustrăgîndu-se determinărilor legice obiective. Determinismul marxist demonstrează că la

1 Fr.Engels în K.Marx,Fr.Engels,Opere,vol.21,Ed.pol.,Buc.,1965, p.295.

fiecare nivel al existenţei sociale factorii obiectivi şi subiectivi sînt într-o strînsă corelare dialectică,ceea ce determină un mod specific de manifestare a legilor obiective în acest domeniu. In cadrul corelaţiei obiectiv-subiectiv,evenimentele sociale evidenţiază întotdeauna determinarea subiectivităţii de către obiectivitate. Intr-adevăr, ţelurile şi scopurile umane, valorile pe care fiinţa umană urmăreşte a le obiectiva prin activitatea sa sînt totdeauna fundamentate pe cunoaşterea realităţii obiective constituite. Iar procesul materializării lor presupune punerea în acţiune a unor corelaţii cauzale, necesare, întîmplătoare şi legice pe care această realitate,adică existenţa socială constituită,le conţine deja.

Trebuie adăugat că însăşi legile gîndirii,legile ce guvernează celelalte procese ale vieţii psihice a omului se manifestă în chip obiectiv.

Diversitatea calitativ-cantitativă a sistemelor reale, variabilitatea condiţiilor existenţei şi devenirii lor are ca consecinţă manifestarea concret specifică a legilor în fiecare caz ibdividual. De asemenea,diversitatea legăturilor ce se instituie între sisteme şi ambianţa lor,complexitatea comportamentală şi structurală a acestora determină apariţia şi acţiunea unor tipuri variate de legi.Astfel,acelaşi sistem este supus concomitent mai mult legii unele care caracterizează structura sa,altele ce-i determină devenirea; unele care îi relevă mai direct laturile,aspectele necesare,altele care surprind necesitatea internă a lucrurilor prin intermediul aspectelor lor întîmplătoare. Observăm deci că acelaşi sistem este sediul de acţiune al unei clase de legi care surprind existenţa şi devenirea sa din mai multe unghiuri de vedere.

Deşi legile pot avea o mare varietate de tipuri şi o multitudine de aspecte concrete de manifestare,dacă se utili-

zează anumite criterii obiective se poate realiza o clasificare a lor.

Avînd în vedere gradul lor de generalitate, adică mărimea clasei de obiecte în care sînt prezente, legile pot fi clasificate în universale și specifice. Sînt universale acele legi care caracterizează existența în totalitatea sa, sub un anumit aspect. De acest tip sînt legile dialecticii (legea unității și luptei contrariilor, legea trecerii de la o calitate la alta prin acumulări cantitative și salturi calitative, legea negării negației); de asemenea, în aceeași clasă intră principiul conexiunii universale, principiul universal al cauzalității etc. Aceste legi surprind anumite aspecte, trăsături, caracteristici ale oricărui sistem, indiferent de natura, structura și dinamismul său concret. Legile specifice sînt acelea care caracterizează numai anumite domenii ale existenței, o anumită formă de mișcare sau un anumit nivel de structurare a realității. Aceste legi specifice pot avea diferite grade de generalitate. Ele pot acționa în clase de obiecte mai vaste sau mai restrînse, pot caracteriza un singur domeniu al realității sau mai multe domenii deodată, pot fi prezente numai în cazul unei anumite forme de mișcare sau să caracterizeze mai multe forme ale mișcării în același timp. Din acest motiv legile specifice pot să se constituie drept criterii pe baza cărora o clasă de sisteme este delimitată de alte clase sau este inclusă într-o clasă mai vastă. De exemplu legea concordanței conținutului relațiilor de producție cu nivelul dezvoltării forțelor de producție este o lege specifică numai vieții sociale, caracterizînd numai structura și devenirea acestui domeniu al realității; legile traducerii și transcrierii codului genetic sînt specifice numai naturii vii; legile gîndirii corecte (cum sînt principiul identității, principiul noncontradicției, principiul terțiului exclus etc.) acționează

numai în domeniul gîndirii abstracte omeneşti.

Dacă se ia în considerare domeniul manifestării lor legăturile logice pot fi grupate în legi ale naturii şi legi ale societăţii. După cum s-a observat deja ambele grupe de mai sus se caracterizează prin toate acele trăsături generale proprii oricărui raport logic.Dar între legile naturii şi cele ale societăţii există şi unele deosebiri ce rezultă din specificul sistemelor în care acţionează.Între aceste deosebiri trebuie avut în vedere în primul rînd mecanismul acţiunii lor.Astfel,dacă legile naturii acţionează independent de om şi omenire,deci dacă legile naturii au un caracter absolut obiectiv faţă de conştiinţa şi practica umană,legile societăţii acţionează exclusiv prin intermediul activităţii sociale a omului. Fiinţa umană,cunoscînd realitatea naturală şi socială,acţionează în vederea producerii şi reproducerii condiţiilor sale de existenţă.Urmărind realizarea scopurilor sale,fiinţa umană creează un nou sector ontologic,anume existenţa socială.Fenomenele sociale sînt deci rezultatul îngemănării dialectice dintre factori de ordin obiectiv şi subiectiv.Dar odată produse,între aceste evenimente se instituie relaţii legice obiective,adică ele se corelează,cunosc o anumită structurare şi funcţii specifice pe care fiinţa umană ca agent al acţiunii sociale le poate cunoaşte sau nu,dar pe care nu le poate institui sau abroga după libera sa alegere. Deşi fiinţa umană participă la producerea acestor fenomene,ele se produc deci în mod obiectiv,după legi proprii.

O altă deosebire importantă între legile naturii şi legile sociale constă în aceea că legile naturii nu antrenează direct interese de grup şi clasă.Ele acţionează independent de om şi,ca urmare,oamenii au aceeaşi atitudine faţă de rezultatele acestei acţiuni,indiferent de apartenenţa lor de clasă. Legile sociale ating în mod direct interesele claselor şi grupurilor

sociale. Din acest motiv problemele existenţei,cunoaşterii şi acţiunii lor devine cîmp al înfruntării dintre clasele cu interese contradictorii.In vreme ce clasele sociale interesate în schimbarea ordinii existente tind să cunoască şi să se folosească de aceste legi,clasele dominante,interesate în menţinerea ordinii sociale constituite acţionează în sensul creării acelor condiţii ce se împiedice acţiunea legilor progresului social,iar în plan ideologico-teoretic neagă existenţa lor.

Dacă se ia în considerare tipul interacţiunilor pe care le exprimă,raporturile legice pot fi clasificate în dinamice şi statistice. Legile dinamice acţionează în acele sisteme în care starea sistemului dintr-un moment anumit de timp,depinde de starea sau stările sale anterioare în aşa fel că unei anumite stări iniţiale îi corespunde o stare sau un număr redus de stări finale determinate.Pe de altă parte,legile dinamice surprind acele raporturi în care intervenţia factorilor perturbatori în desfăşurarea procesului considerat nu are efecte importante în producerea rezultatelor,aşa că este posibil a se face abstracţie de aceşti factori. Cînd evidenţiază astfel de legi,sistemele se comportă ca totalităţi unitare; de aceea,pentru surprinderea acestor relaţii legile nu este necesar apelul la infrastructura lucrurilor. In general,ele sînt manifeste în acele cazuri cînd evenimentele sînt determinate de un număr restrîns de parametri şi se produc cu viteze relativ mici. Astfel de legi evidenţiază într-un mod mai direct necesitatea internă a sistemului ca tot unitar.

Legile statistice,caracterizează acele sisteme a căror necesitate se exprimă în mod indirect,ca medie statistică a evenimentelor întîmplătoare care se produc la nivelul constituenţilor.Surprinderea lor presupune deci considerarea sistemelor din perspectiva constituţiei lor,adică apelul la infrastructura aces-

tora.Aşadar,legile statistice se instituie şi acţionează în cadrul unor ansambluri de fenomene în care fiecare componentă are un comportament întîmplător şi cînd pe parcursul desfăşurării evenimentelor intervin factori aleatori,perturbatori a căror acţiune are consecinţe importante asupra stării ulterioare a ansamblului.In acest caz o anumită stare a sistemului nu este strict dependentă de cele anterioare. Unei stări iniţiale a sistemului îi corespunde mai multe stări finale care iau forma unei distribuţii statistice. Legăle statistice exprimă situaţiile în care producerea unui anumit eveniment este supusă unui număr mare de parametri care îl determină. Se observă că prin cunoaşterea legilor statistice se realizează acel deziderat al cunoaşterii care impune surprinderea concretă şi adecvată a proceselor şi evenimentelor ce afectează sistemele reale. Prezenţa unor astfel de legi în ştiinţa contemporană nu înseamnă renunţare la rigoare şi precizie. Dimpotrivă,prin relevarea legilor statistice se obţine o imagine mai adecvată asupra lucrurilor, acestea fiind surprinse în specificitatea lor şi în contextul obiectiv al condiţionărilor lor reciproce. Mai mult, vom observa că există cazuri în care legile dinamice nu sînt operante. De exemplu,atunci cînd se cercetează distribuţia statistică în ansamblul unei specii a unui anumit caracter transmis,legile după care are loc această transmitere nu pot avea decît un caracter statistic.Aşadar, dacă prin utilizarea legilor dinamice în ştiinţă,ca instrumente epistemologice,se idealizează oarecum obiectele cercetate,legile statistice corespund mai deplin cercetării concret-specifice a fenomenelor. Surprinzînd aspecte diferite ale realităţii legile dinamice şi legile statistice sînt la fel de necesare cunoaşterii ştiinţifice.O strategie epistemologică dialectică presupune utilizarea acestor instrumente de cunoaştere în cooperare,deoarece numai în acest fel

cunoaşterea omenească poate avansa spre aspectele tot mai intime ale obiectelor,proceselor şi evenimentelor studiate.

Teoria materialist dialectică a determinismului relevă permanent importanţa teoretică şi practică a contextului condiţional în care se manifestă raporturile legice.Realitatea nu este uniformă; formele sale existenţiale cunosc o mare diversitate cantitativ-calitativă; fiecare obiect,eveniment,proces este supus permanent dialecticii necesar-întîmplător,posibil-real; lanţurile cauzale în care el este cuprins interferează unele cu altele. Ca urmare,deşi au caracter general,deşi se produc relativ asemenea în cadrul aceleiaşi clase de obiecte, legile obiective acţionînd în condiţii diferite vor înregistra manifestări specifice.Din acest motiv,cunoaşterea nu poate face abstracţie de condiţiile în care funcţionează raporturile legice.Cunoscînd aceste legi,cunoscînd condiţiile concret-specifice în care se manifestă omul poate prevedea mai adecvat rezultatul acţiunii lor, poate modifica condiţiile acestei acţiuni astfel ca rezultatul să corespundă scopurilor şi trebuinţelor sale. Cu cît mai conştientă este acţiunea practică a omului, cu atît mai necesară devine respectarea acestor exigenţe ale cunoaşterii şi utilizării legilor obiective. Înţelegerea corectă a raportului general-specific în acţiunea legilor obiective prezintă o deosebită importanţă pentru înţelegerea şi explicarea justă a evenimentelor sociale,pentru creşterea eficienţei activităţii practice de transformare a societăţii. Viaţa socială,la fiecare nivel de structurare cunoaşte o strînsă împletire a factorilor subiectivi şi obiectivi; legile sociale acţionează numai prin intermediul activităţii oamenilor.Dialectica factorilor obiectivi,modificările înregistrate în perimetrul factorilor subiectivi ca urmare a creşterii gradului de cunoaştere a vieţii sociale de către om şi a amplificării posi-

bilităţiler sale de intervenţie activă în manifestarea legilor creează o mare diversitate de condiţii în care legile acţionează. Realizarea scopurilor urmărite de către oameni, obţinerea rezultatelor dorite de ei presupune nu numai cunoaşterea mecanismelor generale ale acţiunii legilor,ci şi cunoaşterea condiţiilor în care ele funcţionează.Acest lucru devine tot mai important pe măsura creşterii amplorii şi profunzimea proceselor de transformare a societăţii,pe măsura participării unor mase tot mai largi de oameni la creaţia istorică conştientă.

Este deci evident că succesul revoluţiei şi construcţiei socialismului depinde de capacitatea partidului marxist-leninist de a analiza în mod ştiinţific şi permanent condiţiile concrete în care acţionează legile generale ale acestui proces, pentru că numai pe această bază se pot stabili prioritătile acţiunii imediate şi de perspectivă,se pot adopta modalităţile cele mai adecvate de realizare a obiectivelor de înfăptuit. Spre exemplu,realizarea alianţei proletariatului în revoluţie cu toate clasele,păturile şi grupările sociale interesate a o înfăptui,este o lege obiectivă. Dar fiecare ţară posedă un nivel propriu de dezvoltare şi o structură economică specifică, deci şi o anumită structură socială şi de clasă. Partidul clasei muncitoare trebuie să ţină seama de această realitate în stabilirea modalităţilor şi formelor de realizare a sistemului de alianţe. Deşi revoluţia şi construcţia societăţii socialiste este un proces cu un sens unic pentru toate ţările,el se realizează într-o diversitate de forme concrete,pe căi şi cu mijloace diferite de la ţară la ţară. Desigur,este utilă cunoaşterea şi cînd este posibil şi folosirea experienţei altor partide şi ţări în construirea noii orînduiri,dar fiecare partid al clasei muncitoare trebuie să-şi elaboreze o linie politică proprie,adecvată condiţiilor specifice ţării sale,în acord cu aspiraţiile propriului popor.

Cunoaşterea legilor obiective ale societăţii şi a condiţiilor concrete ale manifestării lor este o cerinţă permanentă a vieţii noastre sociale. "Partidul porneşte de la faptul că în orînduirea socialistă oamenii nu mai sînt obiectul acţiunii oarbe a legităţilor sociale obiective; ei sînt chemaţi să folosească în mod conştient aceste legităţi,să acţioneze în concordanţă cu ele,să le dirijeze în scopul dezvoltării societăţii omeneşti,corespunzător concepţiei noi,materialist-dialectice, despre lume şi viaţă"[1]. In acest fel fiinţa umană se poate manifesta liber, poate dirija cursul evenimentelor sociale în acord cu scopurile sale. Determinismul dialectic explică deci ce sînt şi cum acţionează legile obiective,precum şi calea pe care omul poate să intervină activ în manifestarea lor,folosindu-le în vederea atingerii ţeluriler sale,transformînd lumea în acord cu propriile sale valori, umanizînd-o.

---

1 x x x Programul P.C.R. de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism, Ed.pol.,Buc.,1975,p.167.

1.6. Cauzalitatea

Intr-o definiţie de largă circulaţie, avînd ca punct iniţial filosofia aristotelică, noţiunea de cauză desemnează un fenomen care în anumite condiţii precede şi produce un alt fenomen denumit efect. Subliniem că la Aristotel, şi în genere pînă la începuturile filosofiei moderne, termenul cauză avea o semnificaţie mult mai generală faţă de cea actuală. La gînditorul Greciei antice nu-i suficient numai un singur aspect al cauzei pentru explicarea fenomenelor şi proceselor din realitate. El va lua, astfel, în consideraţie următoarele patru tipuri de cauze: cauza formală, care în esenţă participă ca idee asupra obiectului dat; cauza materială, înţeleasă ca un fel de rezervor pasiv, adică materia (în sens de substanţă) din care este făcut un lucrŭ; cauza finală, reprezentînd scopul pentru care efectuăm un lucruŭ ceea ce urmărim în acţiunea noastră; cauza eficientă, forţa motrice sau cauza care acţionează; cu alte cuvinte constrîngerea din exterior la care este supus obiectul. Numai acest din urmă tip de cauză, cauza eficientă, are o semnificaţie apropiată de înţelegerea şi definirea actuală a noţiunii de cauză.

Ca formă a conexiunii universale, categorie fundamentală a determinismului, cauzalitatea exprimă legătura de la cauză la efect. Valorificînd spiritul autentic dialectic al tezelor hegeliene despre caracterul activ şi pasiv al elementelor relaţiei cauzale, filosofia marxistă are în vedere interdependenţa reciprocă a cauzei şi efectului, în sensul că orice fenomen se dovedeşte a fi simultan cauză şi efect. "Reprezentările de cauză şi efect sînt valabile ca atare, numai cînd sînt aplicate la un caz

particular,dar de îndată ce privim cazul particular în conexiunea sa generală cu lumea în întregul ei,ele se contopesc,se dizolvă în reprezentarea interacţiunii universale,în care cauzele şi efectele îşi schimbă mereu locul,ceea ce este acum sau aici efect devine dincolo sau apoi cauză, şi invers"[1].

In analiza conceptului de cauzalitate trebuie avut în vedere,în primul rînd,între ce fel de entităţi are loc raportul cauză-efect. Constatăm,astfel,că un eveniment nu este cauzat de un lucru ci de un proces. De regulă vorbim de anumite lucruri care cauzează evenimente,dar de fapt prin aceasta înţelegem că anumite procese sau evenimente cauzează alte procese sau evenimente.Cînd spunem,de exemplu, că soarele cauzează creşterea plantelor considerăm,în fond, că radiaţia soarelui,un proces deci, este cauza.

Totodată nu este posibilă stabilirea unei relaţii cauzale pe baza observării unui caz singular.Raportul cauzal nu poate fi evidenţiat numai prin investigarea unui caz concret,ci pe baza unei legi generale care la rîndul său se întemeiază pe observaţie şi experiment.

Pe de altă parte folosirea conceptului de cauzalitate are mai multe sensuri.Termenul de cauzalitate - subliniază un cunoscut filosof contemporan, Mario Bunge - desemnează legătura cauzală în general dar şi dependenţa cauzală în particular. De asemenea este utilizat în sens de principiu al cauzalităţii,adică exprimă caracterul legic al derivării cauzelor una din alta.In sfîrşit îl mai întîlnim folosit în sens de doctrină,teorie ce atestă semnificaţia universală a principiului cauzalităţii[2].

---

1 Fr.Engels,Anti-Dühring,în Marx-Engels,Opere,vol.2o,Bucureşti, Ed.pol.,1964,p.23-24.

2 Cf.M.Bunge,Causality.The Place of the Causal Principle in Modern Science. Cambridge,Massachussetts,Horvard University Press,1959 (ed.rusă,Moskva,1962,pp.15-16).

Înţeleasă în acest din urmă sens,cauzalitatea se identifică,conform unor opinii,cu determinismul. Dar,celor două concepte - cauzalitate şi determinism - nu le putem acorda acelaşi înţeles.Relaţia cauzală are un domeniu de aplicare limitat,subsumîndu-se determinismului general. Acest fapt nu se răsfrînge, însă,asupra universalităţii principiului cauzalităţii,el desemnează că în structura şi dinamica fenomenelor relaţiile cauzale se află în corelaţie cu multitudinea tipurilor de legături din cadrul conexiunii universale. V.I.Lenin definea,astfel cauzalitatea drept o mică părticică a legăturii universale a fenomenelor din realitatea obiectivă[1].

In filosofia premarxistă determinismul a fost definit ca teorie a cauzalităţii, pe temeiul identificării cauzalităţii cu necesitatea.Identitatea respectivă nu poate fi valabilă întrucît ignoră faptul că nu orice relaţie necesară este şi cauzală. Există relaţii necesare de alte tipuri cum ar fi condiţionarea,legătura structurală,spaţio-temporală ş.a. Pe de altă parte, în acest caz nu se ia în consideraţie existenţa factorilor întîmplători şi,în general, varietatea calitativă a conexiunilor din univers.

In esenţă categoria de cauzalitate exprimă automişcarea materiei,capacitatea lucrurilor şi fenomenelor materiale de a produce alte lucruri şi fenomene. Cauza este elementul activ,care generează lucrul sau fenomenul dat, Ea poate fi de natura unei acţiuni externe,mediată de natura internă a lucrului care suferă acţiunea sau de natura unei interacţiuni a părţilor prin care se realizează o schimbare generală în interiorul lucrului.Raportul dintre cauză şi efect este deopotrivă,tranzitiv şi imanent. Imanenţa nu constituie substratul ultim al fenomenului ci sinteza

1 V.I.Lenin,Caiete filosofice,în Opere complete,vol.29,Bucureşti, Ed.pol.,1966,p.136.

dintre activ şi pasiv în structura raportului cauzal. Reducerea cauzalităţii la aspectul său tranzitiv a condus de-a lungul istoriei filosofiei la inconsecvenţe,în abordarea acestei probleme de pe poziţii materialiste,invocîndu-se existenţa unei cauze primordiale a unui impuls iniţial în explicarea procesului mişcării şi dezvoltării[1]. Realizîndu-se şi ca autoraport în procesul intern al structurilor,numai prin împletirea unitar dialectică a imanenţei cu tranzitivitatea raportul cauzal dobîndeşte o formulare exhaustivă.Corelaţia cauzalităţii interne cu cea externă este surprinsă edificator prin ceea ce numim "cauzalitate integrală".

Relaţia dialectică dintre cauzele interne şi cele externe,dintre imanenţă şi tranzitivitate,reprezintă un aspect al corelaţiei dintre cauzalitate şi interacţiune.Dezvoltarea contemporană a ştiinţei,îndeosebi dezvoltarea fizicii microcosmosului,a făcut ca noţiunea de interacţiune să dobîndească o tot mai mare importanţă pentru dezvăluirea structurii raportului cauzal. In conformitate cu datele pe care ni le oferă fizica modernă,interacţiunea dintre factorii interni şi cei externi constituie cauza schimbărilor atît în condiţiile în care factorul declanşator al modificărilor se află în exterior cît şi în interior. De exemplu, dezintegrarea naturală a elementelor radioactive este cauzată de instabilitatea nucleelor cu un număr mai mare de neutroni decît cel de protoni. In cazul radioactivităţii artificiale cauza este de ordin exterior,fiind constituită din bombardamentul neutronilor asupra nucleelor de uraniu.In ambele cazuri,însă,cauza schimbărilor respective are un caracter cu mult mai complex,ca urmare a interacţiunii dintre factorii interni şi cei externi în procesul dezintegrării[2].

1 Vezi I.Tudosescu,Imanenţă şi tranzitivitate în definirea cauzalităţii, Rev.de filosofie,nr.8/1971.
2 Cf.C.Mare,Determinismul,în Materialismul dialectic,Ed.pol.,Buc. 1973,p.254.

Ca relaţie între fenomene distincte,unde un fenomen este dat iar celălalt se află în devenire,cauzalitatea nu se identifică cu interacţiunea,întrucît aici sînt corelate fenomene deja existente. Nu orice interacţiune are caracter cauzal,ci numai interacţiunea genetică care implică derivarea unui fenomen din altul. Cauzalitatea apare,deci,ca un gen de interacţiune numai cînd se dezvăluie dintr-o perspectivă relaţionistă.Totodată,nu orice relaţie cauzală este o interacţiune.Dizolvarea cauzelor în efecte sau succesiunea cauzelor cu efectele nu reprezintă interacţiuni.

Parte componentă a determinismului,cauzalitatea nu exclude existenţa celorlalte forme de legătură din realitate.Alături de raportul cauzal se impun şi alte raporturi obiective. Printre acestea menţionăm legăturile de stare si de condiţionare, al căror conţinut are o semnificaţie deosebită pentru definirea conceptului de cauzalitate.

Legătura de stare exprimă evoluţia stării obiectului pe parcursul dezvoltării sale în timp,spre deosebire de cauzalitate care reflectă schimbarea rezultată din sistemul interacţiunii obiectelor.Mai exact legătura de stare se referă la unitatea dintre starea obiectului la un moment dat şi starea acestuia într-un moment următor. Prin starea obiectului la un moment dat înţelegem totalitatea determinărilor cantitative şi calitative ale acestuia.Legătura cauzală şi legătura de stare se află în interdependenţă.Interacţiunea dintre cele două tipuri de legături se caracterizează prin rolul primordial al cauzalităţii de care depinde însuşi caracterul legăturii de stare proprie obiectului. Dealtfel,acest lucru este valabil nu numai pentru legăturile de stare,ci pentru toate tipurile de legături necauzale dintre obiecte,fenomene,procese,cum ar fi de exemplu,legăturile funcţionale,corelative ş.a.

Baza ontologică a distincţiei dintre condiţii şi cauze o constituie diversitatea calitativă a interacţiunilor din univers.Distincţia constă în faptul că în ansamblul condiţiilor se manifestă relaţiile de generare,care sînt relaţii cauzale totodată.Din punct de vedere logic relaţia de condiţionare apare diferenţiată de relaţia de cauzalitate aşa cum este deosebită condiţionarea necesară de condiţionarea suficientă[1]. De exemplu, "dacă A are loc sub aceleaşi condiţii,atunci şi numai atunci B se produce întotdeauna odată cu A". Dacă condiţiile în care se desfăşoară A alcătuiesc un complex unic cauzal A',atunci cauza este compusă. Ilustrăm cele arătate printr-o propoziţie care se referă la un fenomen concret şi anume:"dacă frecăm chibriturile ele se aprind". Aprinderea chibriturilor prin frecare presupune o serie de condiţii. In primul rînd ele trebuie să fie uscate şi în al doilea rînd este necesar să existe oxigen suficient. Dar aceste condiţii accesorii cauzei pot fi privite ca secundare, paralele,faţă de cauza fundamentală care produce aprinderea chibriturilor,anume frecarea acestora. Prin urmare,dacă ansamblul condiţiilor este legat de cauză,atunci A poate fi socotit drept cauză esenţială sau fundamentală necesară şi suficientă,iar condiţiile pot fi socotite cauze secundare. Numai cauza necesară şi suficientă formează întregul complex cauzal. Un aspect complex şi dificil în legătură cu delimitarea cauzalităţii îl constituie cunoaşterea cadrului de manifestare al acesteia, a multitudinii particularităţilor,influenţelor şi condiţiilor în care se realizează.

O cauză anumită produce în mod necesar,în orice condiţii de loc şi de timp,acelaşi efect,numai dacă sînt prezente aceleaşi condiţii. Deci raportul de necesitate dintre cauză şi efect este

1 Vezi P.Botezatu,Schiţă a unei logici naturale,Ed.şt.,Buc.,1969 p.245.

mijlocit de condiţii,de fluctuaţia factorilor aleatori.Urmare a acestui fapt,în noţiunea de cauzalitate,înţeleasă într-un cadru complex,se integrează noţiunea de coapariţie cu un anumit grad de frecvenţă a fenomenelor şi proceselor.Acest lucru este surprins în filosofia şi ştiinţa contemporană prin conceptul de cauzalitate probabilistă, care reflectă relativitatea frecvenţei coapariţiei cauzei şi efectului,caracterul probabil al succesiunii constante a relaţiilor cauzale.Este vorba,cu alte cuvinte,de existenţa unei nesuprapuneri totale între cele două componente definitorii ale relaţiei cauzale: succesiunea şi generarea. Pe de altă parte nesuprapunerea are loc între nota de necesitate şi cea de generare din cadrul raportului cauzal.In acest context s-a impus ideea proprie spiritului ştiinţific contemporan, potrivit căreia concepţia tradiţională asupra cauzalităţii trebuie privită ca un caz limită al unei analize probabiliste.

O asemenea concluzie,în esenţă justă şi întemeiată ştiinţific,poate conduce la o optică eronată asupra cauzalităţii, dacă este exagerată sau unilateralizată.

Concepţia tradiţională asupra cauzalităţii postulează în mod abstract relaţia necesară între două evenimente succesive ale unui sistem material,atribuind tuturor evenimentelor aceeaşi necesitate.Orice cauză are cu necesitate un efect,orice efect are în mod necesar o cauză,iar efecte identice sînt produse de cauze identice. Ideea necesităţii absolute a evenimentelor din univers,conţinută în aceste formulări ale principiului cauzalităţii,nu mai corespunde gîndirii ştiinţifice şi filosofice contemporane.Totodată,ea intră în contradicţie cu experienţa concretă,care confirmă existenţa evenimentelor contingente,lipsite de necesitate,care pot sau nu să se producă.

In mod inevitabil apare,pe de altă parte,problema dacă necesitatea se mai menţine acolo unde acţionează probabilitatea

Clarificarea acestui lucru presupune o delimitare şi definire precisă,în spiritul dialecticii materialiste,a noţiunilor de cauzalitate,necesitate,întîmplare,probabilitate.

Constatăm,astfel,că identificarea cauzalităţii cu necesitatea face inoperant principiul cauzalităţii şi pe un plan mai general al determinismului, la scara întregului univers. Indeterminismul va apare pe terenul unei asemenea identificări metafizice. Nu rezultă de aici,însă,că relaţia cauzală nu are un caracter necesar.

In raport cu necesitatea,care ţine de esenţa lucrurilor,conform unei cunoscute teze hegeliene întîmplarea are un temei extern, în sensul că elementele complexului cauzal care o generează sînt independente. Dar orice eveniment întîmplător are o determinare necesară întrucît atunci cînd cauzele şi condiţiile sale sînt realizate,el se produce inevitabil.După cum afirmă Hegel întîmplarea este necesară pentru că are un temei şi nu este necesară pentru că are un temei extern. Fr.Engels analizează manifestarea întîmplării în natură în lumina acestei teze hegeliene[1]. Intemeierea conceptului de întîmplare pe ideea independenţei cauzelor în producerea unui efect conduce la conceptul de probabilitate. Probabilitatea exprimă din punct de vedere cantitativ posibilitatea producerii unui anumit eveniment faţă de alte evenimente întîmplătoare,posibile.

Rezultă că noţiunile de <u>întîmplare</u> şi <u>probabilitate</u> se întemeiază pe <u>necesitate</u> şi <u>cauzalitate</u>. Complexitatea realităţii impune prezenţa întîmplării,a cărei producere se realizează în mod probabilist, în unitate cu necesitatea,în cadrul raporturilor cauzale.Unilateralizarea cauzalităţii,reduce-

1 Vezi Fr.Engels,<u>Dialectica naturii</u>,Ed.pol.,Buc.,1966,p.197-198.

rea sa la necesitate absolută,se dovedeşte a fi la fel de neîntemeiată ca şi teza indeterministă despre substituirea cauzalităţii prin probabilitate sau întîmplare. Necesitatea este un element esenţial al cauzalităţii,dar trebuie subliniat că ea are un caracter neomogen şi un rol diferit în funcţie de nivelul de organizare a materiei unde se desfăşoară procesele cauzale.

Toate aceste precizări conduc la concluzia că probabilitatea nu a înlocuit cauzalitatea,ci dimpotrivă a completat şi adîncit acest concept,devenit,astfel,obiectul celor mai dispute discuţii în filosofia contemporană a ştiinţei.Datele ştiinţei contemporane evidenţiază,alături de determinismul fundamental pe relaţiile de cauzalitate dintre fenomene,prezenţa unui nou tip de determinism,statistic,bazat pe relaţiile de probabilitate.

2. Determinismul ca teorie şi metodă.

2.1. Definirea materialist dialectică a determinismului în lumina datelor ştiinţei contemporane.

Dezvoltarea gîndirii filosofice şi ştiinţifice evidenţiază că există diferite forme de determinism,care sînt cazuri particulare ale teoriei determinismului în general.Varietatea calitativă a determinării obiectelor,fenomenelor şi proceselor din univers conduce la distincţia între tipurile parţiale de determinism şi determinismul global[1]. Definirea şi explicarea conceptului de determinism global sau general permite o argumentare temeinică cu privire la universalitatea determinismului.

Din cele mai vechi timpuri ideea determinismului a fost exprimată prin intermediul categoriilor de ordine,necesi-

1 Vezi C.Mare,Determinismul şi fizica modernă,Ed.pol.,Buc., 1966,cap.I.

tate,legitate,cauzalitate.Mai exact,conform teoriei determinismului,dezvoltarea lumii înconjurătoare se subordonează unei ordini naturale,obiective,care se manifestă la rîndul său prin intermediul necesităţii,legităţii,cauzalităţii ş.a. Dificultăţile în interpretarea deterministă a lumii au apărut atunci, cînd de la constatarea ordinii din realitatea înconjurătoare s-a trecut la explicarea mecanismelor acesteia.Dacă în filosofia şi ştiinţa modernă dificultăţile "au apărut în legătură cu punerea de acord a concepţiei deterministe cu noţiunea de întîmplare,respectiv în momentul conjugării raporturilor necesare cu cele întîmplătoare,în filosofia şi ştiinţa contemporană controversele apar în primul rînd în legătură cu analiza conceptelor de probabilitate şi finalitate"[1]. Coexistenţa dintre ordine şi dezordine,destructurare şi restructurare,în alcătuirea sistemelor lumii materiale a impus ca dificultăţile în interpretarea deterministă a acestora să fie înlăturate printr-o viziune materialist-dialectică,multilaterală şi cuprinzătoare,asupra teoriei determinismului,în cadrul căreia ordinea universală este văzută în unitate cu dezordinea prin coroborarea şi întrepătrunderea legităţii,necesităţii,cauzalităţii cu întîmplarea,probabilitatea,finalitatea,libertatea ş.a. Definit ca "teoria corelaţiei dintre categoriile conexiunii universale,care constată şi explică ordinea din univers (privită,în ultimă analiză,ca unitate a ordinii şi dezordinii)"[2], determinismul trebuie delimitat,totodată,de conceptul de conexiune.

Termenul de conexiune desemnează totalitatea raporturilor,legăturilor,interacţiunilor în care se află obiectele, fenomenele,procesele în mişcare.In cadrul teoriei materialist-

1 I.Tudosescu,Determinismul şi ştiinţa,Ed.şt.,Buc.,1971,p.5.
2 C.Mare,Determinismul şi fizica modernă,Ed.pol.,Buc.,1966, p.2o.

dialectice a conexiunii universale,teoria determinismului reprezintă nucleul principal,prin faptul că include în primul rînd ideea de ordine, de structură,expresie a cercetării corelaţiilor legăturilor şi interacţiunilor din lumea materială. Esenţial,pentru teoria determinismului,este faptul că "se fundamentează pe admiterea caracterului obiectiv al conexiunii şi interacţiunii în general"[1].

Intr-o lucrare relativ recentă[2] G.H.von Wright subliniază că ideea de cauzalitate se întemeiază pe interferenţa activităţii oamenilor cu mersul "normal" al evenimentelor.Cauza şi acţiunea sînt asociate,apoi,cu temporalitatea,din perspectiva căreia trecutul este liniar şi închis,iar viitorul este deschis şi ramificat. De aici pare să urmeze credinţa că determinismuk este compatibil doar cu acţiunea umană liberă şi eficientă,fapt pentru care valabilitatea lui poate fi stabilită numai pentru fragmente ale lumii. Astfel,autorul menţionat afirmă că problema valabilităţii determinismului pentru întregul univers rămîne deschisă.Totodată,însă,G.H.von Wright arată că acţiunea umană liberă şi eficientă are la bază o certitudine epistemică,fapt pentru care raza indeterminismului devine tot mai limitată.Autorul subordonează,deci,conceptul de cauzalitate celui de acţiune umană.Această viziune subiectivistă asupra cauzalităţii îl va pune apoi în dificultate atunci cînd tratează problema universalităţii determinismului. Sub aspect ontic există un <u>determinism unic</u>, după cum lumea materială este <u>unică</u> şi <u>unitară</u>. In acelaşi timp,caracterul unitar al lumii materiale face ca în reţeaua legăturilor dintre lucruri şi fenomene să apară o infinitate cantitativă şi calitativă de interacţiuni,iar dinamica acestora conduce la o multitudine de

1 I.Tudosescu,<u>Stiinţa contemporană şi determinismul</u>,în <u>Determinism şi cunoaştere</u>,Ed.pol.,Buc.,1967,p.43.
2 G.H.von Wright,<u>Causality and Determinism</u>,Columbia University Press,New York and London,1974.

raporturi de determinare. Cunoaştem, de exemplu, că tabloul fizic asupra lumii impus de revoluţia înfăptuită în această ştiinţă la începutul secolului - tabloul cuantic - a condus la disjuncţia dintre determinismul cauzal şi determinismul statistic, acesta din urmă fiind consecinţa corelării dintre cauzalitate şi probabilitate în cadrul proceselor din microcosmos. Dinamicul, deşi ireductibil statisticului, nu se opune acestuia. Determinismul statistic, care reflectă stări neunivoce, aleatorii, ale proceselor, nu este, în fond, decît generalizarea şi aprofundarea determinismului dinamic. Prin urmare, determinismul cauzal sau dinamic şi cel statistic sînt forme ale determinismului general. In acelaşi context al unui determinism unic, general, global, vorbim de un determinism biologic, social, psihic etc.

Rezultă, de aici, inconsistenţa "argumentărilor" indeterministe asupra lumii, care, nereuşind să depăşească limitele determinismului clasic în explicarea fenomenelor din microcosmos, identifică termenul de determinism statistic cu cel de indeterminism. Netemeinicia unei astfel de similitudini o vom evidenţia prin referirile, în cele ce urmează, la principalele probleme pe care le implică teoria determinismului în fizică.

Deşi principiul determinismului este, în esenţă, acelaşi în toate fenomenele şi procesele, el poate fi formulat, totuşi, în modul cel mai concret în fizică. In această ştiinţă se folosesc în descrierea evenimentelor proprietăţi şi relaţii speciale caracterizate prin măsuri susceptibile de a fi măsurate. Datorită acestui fapt se asociază fiecărei proprietăţi sau relaţii cîte o mărime matematică, numită valoare sau măsura ei, şi-n acest fel relaţiile dintre aceste proprietăţi se pot exprima cu ajutorul relaţiilor matematice exacte, creindu-le posibilitatea determinării prin calcul[1].

1Cf. R. Rădulet, Principiul cauzalităţii în fizică, în Dialectica cunoaşterii ştiinţifice, Ed. pol., Buc., 1962.

Triumful strălucit al legilor şi al principiilor mecanicii clasice, în perioada de la începutul secolului al XVII-lea pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, a condus la concluzia că toate fenomenele naturii, indiferent de domeniul şi modul lor de manifestare, pot fi explicate cu ajutorul legilor mecanicii lui Galilei şi Newton. In secolele XVIII şi XIX dezvoltarea fizicii s-a caracterizat îndeosebi prin reducerea întregii varietăţi a fenomenelor naturii la simpla deplasare mecanică a unor obiecte identice cu sine. Asemenea entităţi calitativ invariabile, care nu-şi schimbă decît viteza de mişcare mecanică şi poziţia în spaţiu, erau considerate punctul material şi corpul absolut rigid. Se admitea astfel că "starea obiectelor mecanice este definită univoc şi complet prin poziţia lor în spaţiu şi prin componentele corespunzătoare ale vitezelor"[1]. Determinismul era identificat cu posibilitatea de a determina univoc starea viitoare a unui sistem mecanic, după forţele şi starea iniţială cunoscute.

Concepţia că "pentru fizician există determinism atunci cînd cunoaşterea unui anumit număr de fapte observate în momentul prezent sau în momentele anterioare, adăugată cunoaşterii anumitor legi ale naturii, îi permite să prevadă în mod riguros că un fenomen observabil sau altul va avea loc la o anumită epocă posterioară"[2], a continuat să domine încă mult timp şi în secolul nostru chiar dacă tablpul mecanic asupra lumii îşi afirmase caracterul limitat. Neajunsul principal al unei asemenea concepţii îl constituie faptul că determinismul ca realitate obiectivă este condiţionat de un factor subiectiv, cum ar fi prevederea. Dificultatea în prevederea unui fenomen sau eveniment nu poate fi tot una cu absenţa determinismu-

1 I.V.Kuznețov, N.F.Ovcinikov, E.E.Omelianovski, Problema cauzalităţii în fizica modernă, Ed.şt., Buc., 1963, p.273.
2 E.Stere, Conştiinţă şi determinism, în "Analele ştiinţifice ale Univ."Al.I.Cuza" din Iaşi"(ştiinţe filosofice), 1973, p.108.

lui din desfăşurarea acestora[1].

Pentru macrocorpuri,asupra mişcării cărora influenţa factorilor aleatori este neglijabilă,legile mecanicii clasice au o deplină valabilitate.In sistemele mecanice din stări iniţiale identice rezultă întotdeauna acelaşi şir de stări ulterioare,fapt pentru care după starea iniţială a unui sistem izolat,caracterizat prin coordonate şi prin viteze corespunzătoare,putem determina întotdeauna întreaga lui istorie ulterioară.Laplace a sintetizat acest tip de determinism şi arată că o inteligenţă care ar cunoaşte toate forţele naturii în starea universului la un moment dat,ar putea cuprinde în formule mişcările tuturor corpurilor,şi viitorul şi trecutul ar fi prezente în ochii ei[2]. Contrar aparenţelor,prezenţa unei asemenea afirmaţii într-o lucrare despre probabilitate ne conduce la credinţa că Laplace nu a optat,totuşi,pentru ideea că tot ce ne înconjoară în lume se supune aceluiaşi tip de determinism cu care avem de-a face în mecanica clasică.Incercările de a extinde noţiunile şi reprezentările mecanicii clasice la întreaga natură au fost infirmate de evoluţia ulterioară a fizicii,care a pus în evidenţă fenomene ce nu se încadrau în mecanica clasică şi în determinismul mecanic stabilit de ea.

In faţa acestei situaţii are loc o adevărată expansiune a indeterminismului,"creată de faptul că nu toţi fizicienii acceptau că există legi cu caracter general,universal, valabile în orice domeniu al mişcării şi legi specifice pentru mişcarea corespunzătoare nivelelor de organizare structurală a materiei"[3].Un exemplu în acest sens îl reprezintă confuzia care se făcea între noţiunile punct material şi parti-

1 Ibidem.
2 P.S.Laplace,Essai philosophique sur les probabilites,Paris, 1814.
3 M.Florescu,Materia sau realitatea obiectivă,Buc.,1972,p.70.

culă materială.

Noţiunea de punct material,fundamentală în mecanică, se referă la un corp ale cărui dimensiuni pot fi neglijate atunci cînd se descrie mişcarea sa.Posibilitatea unei asemenea neglijări depinde de anumite condiţii. De exemplu,planetele pot fi considerate ca puncte materiale atunci cînd se studiază mişcarea lor în jurul Soarelui, dar nu şi atunci cînd se are în vedere rotaţia lor diurnă[1]. Punctul material,idealizare pentru studiul mişcării macrocorpurilor,are o anumită valabilitate şi în lumea microcosmosului.Dar,acest lucru nu trebuie absolutizat pînă la confundarea punctului material.cu particula materială,deoarece legile mecanice ale acestuia nu sînt valabile pentru particule în aceeaşi măsură ca la macroobiecte şi planete. Pe de altă parte punctul material este considerat,prin idealizare,fără dimensiuni.Conceptul de punct material este elaborat printr-o abstractăzare constructivă care constă în micşorarea,pe plan mintal,a masei şi dimensiunilor unui corp fizic la infinit.Or toate particulele materiale au dimensiuni spaţiale şi o structură complexă.

Vom menţiona,în continuare,alte cîteva aspecte proprii fizicii moderne,care nu se încadrau în reprezentările clasice,de o importanţă deosebită pentru dezvoltarea teoriei determinismului în sensul pe care l-am subliniat - de teoria a corelaţiei categoriilor conexiunii universale.

Descoperirea radioactivităţii,a electronului,a ansamblului de fapte referitoare la legile propagării luminii în medii mobile cît şi cercetarea structurii atomului,experimentele de interferenţă a unor particule atomice au evidenţiat limitarea noţiunilor şi legilor fizicii clasice.In mod deosebit,se afla în opoziţie cu principiile fizicii clasice,faptul

1 L.D.Landau şi E.M.Lifşiţ,Mecanica,Ed.tehnică,Buc.,1966, Cf. M.Florescu,op.cit.

că energia internă a atomului la emisie şi absorbţia luminii nu variază continuu ci în salt şi faptul că un fascicul de electroni care trece printr-o reţea cristalină prezintă caracteristica de a interfera la fel ca undele luminoase. În acest context experimentele de interferenţă a unor particule atomice au stabilit că microparticulele reprezintă o unitate corpuscular-ondulatorie, de continuu şi discret. Noţiunea de stare din mecanica clasică va fi reconsiderată de mecanica cuantică evidenţiindu-se, astfel, că noţiunile mecanice de cauzalitate şi determinism nu mai pot fi aplicate în descrierea conexiunilor cauzale din microcosmos[1].

Conform concepţiei determinismului mecanic, există - după cum am mai arătat - posibilitatea ca după valoarea coordonatelor şi a vitezei unui punct material la un moment dat să cunoaştem coordonatele şi viteza punctului la orice moment viitor. Pentru microparticule, însă, nu există stări în care ambele mărimi, coordonata şi viteza, să poată avea simultan o valoare precis determinată, după cum rezultă din relaţiile de incertitudine elaborate de W. Heisenberg în 1927.

Important şi cu implicaţii deosebite este faptul că această inexactitate face parte din legile de bază ale teoriei cuantice.

În fizica clasică s-a păstrat convingerea că odată cu progresul cercetării ştiinţifice cunoaşterea legilor va deveni tot mai exactă şi că nu există limite în precizia prin care pot fi obţinute predicţii asupra evenimentelor şi proceselor fizice. Dimpotrivă, limitarea stabilită de relaţiile de imprecizie nu trebuie înţeleasă ca datorîndu-se imperfecţiunii instrumentelor de măsurare; ea constituie o lege fundamentală ce nu poate fi înlăturată în condiţiile menţinerii actualei structuri a teoriei cuantice. Cu toate acestea, nu trebuie să

1 Cf. I.V. Kuznețov, N.F. Ovcinikov, M.E. Omelianovski

creder nici că legile mecanicii cuantice nu mai sînt susceptibile de schimbări şi aprofundări sau că relaţiile de imprecizie nu vor fi şi ele depăşite vreodată.

Apare,însă,cu toată claritatea faptul că sfera determinismului mecanic se dovedeşte prea îngustă pentru a reflecta legile fenomenelor şi proceselor la scară atomică. In soluţionarea contradicţiei dintre determinismul mecanic şi datele mecanicii cuantice s-a adoptat,pe de o parte, punctul de vedere indeterminist în explicarea proceselor din microcosmos,iar pe de altă parte s-a ajuns la convingerea că aceste date conduc la aprofundarea şi extinderea conceptului de determinism prin trecerea de la definirea unilaterală,reducţionistă,a determinismului la o dwfinire şi înţelegere multilaterală şi cuprinzătoare,aşa cum rezultă din viziunea materialist-dialectică.

Inţelegerea şi definirea modernă a determinismului este surprinsă în dialectica materialistă prin conceptul de "determinism neclasic" sau "determinism statistic". Cei ce nu admit ireductibilitatea statisticului la dinamic - adepţii "determinismului cauzal" - au formulat concluzia că determinismul "neclasic" despre care se discută astăzi în fizică exprimă mai degrabă nivelul de cunoaştere al microobiectului decît o stare fundamentală a acestuia,întrucît statisticitatea din microcosmos reprezintă o consecinţă a incompletitudinii cunoaşterii.In opoziţie cu această concepţie este afirmat punctul de vedere - incontestabil mai apropiat de adevăr - conform căruia determinismul statistic caracterizează natura internă a dezvoltării materiei situată la un anumit nivel de organizare şi structurare.

In mecanica cuantică starea unui sistem poate fi reprezentată printr-o funcţie specifică,numită "funcţie de undă",care repartizează valoarea numerică a punctelor dintr-un spaţiu.Deşi bazată pe mărimi care din punctul de vedere al fizicii clasice

ar spărea incomplete,funcţia de undă are un rol analog cu cel al descrierilor de stare din mecanica clasică,unde cunoscîndu-se starea unui corp la momentul t_1 poate fi calculată starea acestuia la un moment viitor t_2. Astfel pe baza funcţiei de undă dată în t_1 se poate determina funcţia de undă pentru t_2. Acest lucru este realizat prin ecuaţia de undă a lui Schrödinger,care, într-o formă matematică,exprimă o lege deterministă. Trebuie subliniat,însă,că propunîndu-ne să efectuăm la momentul t_2 măsurătoarea unei mărimi particulare de stare,funcţia de undă nu mai prezice valoarea pe care o va afla măsurătoarea noastră; ea oferă numai o distribuţie la probabilitate pentru valorile posibile ale acestei mărimi.In general funcţia de undă va repartiza probabilităţile pozitive din mulţimea de valori posibile,sau din mulţimea sub-intervalelor de valori posibile.Deci,funcţia de undă calculată pentru momentul t_2 oferă o distribuţie de probabilitate pentru valoarea fiecărei mărimi de stare a sistemului fizic luat în consideraţie.

Ecuaţia lui Schrödinger a funcţiei de undă reflectă relaţia obiectivă dintre stările unei particule sau ale unui sistem de particule,care se influenţează reciproc într-o formă complexă şi exprimă conexiunile obiective cauzale,ce produc mişcarea acesteia. Probabilitatea realizării unui anumit comportament al particulei într_un mediu dat este determinată de proprietăţile ei intrinseci cît şi de condiţiile externe.Dacă apar schimbări în influenţele externe exercitate asupra unei particule sau în starea ei iniţială sau dacă ambele suferă concomitent o schimbare,acest fapt se reflectă prin schimbarea funcţiei de undă. Dacă în mecanica clasică conexiunea dintre cauză şi efect este exprimată în mod direct prin raporturile cantitative ce reflectă intensitatea cauzei şi efectului -

cum ar fi,de exemplu,raportul dintre forţă şi acceleraţie - în mecanica cuantică relaţiile cauzale obiective sînt reflectate într-o formă statistică,printr-o expresie de dependenţă a probabilităţii unui comportament dat al microparticulei faţă de proprietăţile ei intrinseci şi de influenţele externe.Metodele statistice folosite în mecanica cuantică admit şi exprimă,totodată,existenţa determinismului.

Noua formă a determinismului evidenţiată de fizica modernă a condus la schimbări fundamentale în limbajul fizicii. In acest context,logica tradiţională bivalentă este înlocuită printr-o logică cu trei valori posibile: adevărat,fals,indeterminat. Legea clasică a terţiului exclus este,astfel, înlocuită cu legea quatrului exclus,conform căreia fiecare propoziţie trebuie să fie adevărată,falsă sau indeterminată; nu există o a patra situaţie. De exemplu o propoziţie referitoare la mişcarea particulei dacă este adevărată,atunci cealaltă propoziţie,privind poziţia particulei,este indeterminată,deoarece nu avem posibilitatea să-i determinăm adevărul sau falsitatea în acelaşi moment în care s-a confirmat adevărul primei propoziţii. Dacă ar fi confirmat adevărul propoziţiei referitoare la coordonatele microparticulei în locul celei privitoare la mişcarea acesteia,atunci aceasta din urmă ar fi indeterminată.Prin urmare există situaţii în fizica modernă în care,dacă anumite propoziţii sînt adevărate,altele vor trebui să fie indeterminate,în sensul că la un moment dat nu sînt nici adevărate nici false. Evident că această stare de lucruri este implicată de principiul complementarităţii aflat la rîndul său în legătură cu relaţiile de imprecizie.

Deosebit de importante,pentru argumentarea valabilităţii determinismului şi cauzalităţii în microcosmos,sînt rezultatele cercetărilor asupra proceselor cu particule "supra-

luminoase", aparţinînd unor fizicieni contemporani ca G. Feinberg, P.L.Csonka, C.S.Sudarshan, E.Recami, N.B.Rolnik. Numărul mare de lucrări, referitoare la manifestarea cauzalităţii şi determinismului în cadrul proceselor cu particule ce s-ar mişca cu o viteză mai mare decît viteza luminii, nu a condus, totuşi la deplina clarificare a acestei probleme complexe[1].

S-a afirmat că în procesele unde participă tahionii - particule elementare prevăzute deocamdată numai teoretic, avînd viteze mai mari ca viteza luminii în vid - principiul cauzalităţii ar fi în mod incontestabil încălcat, deoarece tahionii nu mai pot interacţiona cu fotonii şi în general cu substanţa "subluminoasă". De aici s-ar desprinde concluzia că trebuie renunţat chiar la cercetarea particulelor "supraluminoase", deoarece sînt principial încognoscibile întrucît nu pot fi delimitate, fixate, cu ajutorul aparatelor[2].

O asemenea interpretare agnostică neglijează faptul că în contextul dezvoltării ştiinţelor naturii forma legăturii cauzale dintre procese, evenimente, se schimbă şi devine, totodată, mai generală.

Este cunoscut că atunci cînd tahionul posedă o energie negativă, se poate întîmpla ca succesiunea în timp a unui proces cu aceste particule să se inverseze. De exemplu, în locul succesiunii cauzale normale - mai întîi emise şi apoi absorbţie - prima dată tahionul să fie absorbit şi după aceea emis. Se creează, astfel, o simetrie între procesul cauzal în care cauza premerge efectului şi situaţia în care efectul apare ca fiind anterior cauzei. Intr-o asemenea situaţie ordinea cauzală se restabileşte prin aşa numitul "principiu de reinterpre-

1 Vezi V.S.Baraşenkov, Tàhionî ceastiţî dvijusciesea so skorosteami bolise skorosti sveta, în "Uspehi fiziceskih nauk", tom. 114, 1, 1974, pp.133-149.
2 Ibidem, p.139.

tare" formulat de G.Sudarshan.

Principiul se referă la faptul că particule,în cazul nostru tahionii,cu energie negativă,care,întrucît mai întîi sînt absorbite şi apoi emise se caracterizează prin succesiune temporală inversată,nu sînt altceva decît particule (tahioni) cu energie pozitivă,emise întîi şi absorbite după aceea[1]. Succesiunea în timp va fi acum normală,ceea ce confirmă şi faptul că,pînă la urmă,cauzalitatea nu poate fi despărţită de ireversibilitatea timpului.

Observăm cum pe baza admiterii concepţiei după care din punct de vedere ontic există un determinism unic,general, global,care exprimă corelaţia categoriilor conexiunii universale,încercarea de a susţine indeterminismul în microcosmos devine vulnerabilă.Această consecinţă metodologică a conceptului modern de determinism se răsfrînge,cu acelaşi succes, asupra tuturor celorlalte domenii ale ştiinţei unde au încercat să pătrundă ideile indeterministe.

2.2. Funcţia cognitivă a categoriilor determinismului.

Rolul pe care categoriile determinismului - în principal cauzalitatea,legea,probabilitatea - îl au în cunoaştere a preocupat filosofia din cele mai îndepărtate timpuri.

Incă din antichitate unii filosofi,printre care Aristotel mai ales, s-au întrebat dacă ideea cauzalităţii poate conduce la rezultate utile în descoperirea adevărului obiectiv[2]. Pentru el lucrurile devin ceea ce sînt datorită coacţiunii celor patru cauze: materială,formală,eficientă şi finală.Ideea conform căreia cauzele sînt identice cu lucrurile,formulată de

1 Cf.T.Tóró,Fizică modernă şi filosofie,Ed.Facla,Timişoara, 1973,p.141.
2 Cf.P.P.Negulescu,Scrieri inedite,II,E.A.Bucureşti,1971,p. 49.

Aristotel,o r[illegible]ilnim astăzi în concepţia materialist dialectică despre natura internă a cauzelor,a existenţei acestora în structura lucrurilor.

Sub influenţa utilizării pe scară largă a experimentului şi analizei în ştiinţele naturii, ce se aflau într-un progres impresionant, în epoca modernă problema cauzalităţii ca factor de cunoaştere s-a pus mai clar şi mai categoric. Fr.Bacon,cugetătorul englez prin care a început filosofia modernă,constata că puterea omului se află numai în ştiinţă, iar cunoaşterea adevărată este aceea a cauzelor[1]. Principiul cauzalităţii se impune,pentru prima oară în metodologia ştiinţei prin intermediul logicii,odată cu introducerea de către Leibniz a principiului raţiunii suficiente în tabelul axiomelor tradiţionale ale cunoaşterii. Mai tîrziu Kant a iniţiat întemeierea discursului ştiinţific şi filosofic pe principiul cauzalităţii postulat ca regulă universală de cunoaştere.Existenţa posibilităţii ştiinţei are la bază cauzalitatea concepută în manieră idealist subiectivă ca formă aprioricâ a intelectului.

Referitor la rolul principiului cauzalităţii în cunoaştere V.I.Lenin notează în Caiete filosofice pe marginea afirmaţiei lui Hegel că "substanţa posedă realitatea numai sub formă de cauză" că...trebuie să adîncim cunoaşterea materiei pînă la cunoaşterea (pînă la conceptul) substanţei pentru a găsi cauzele fenomenelor...Adevărata cunoaştere a cauzei este adîncirea cunoaşterii de la exteriorul fenomenelor la substanţă"[2]. In notele pe care le face pe marginea filosofiei lui Heraclit,Lenin evidenţiază,de asemenea,că "au trecut milenii de cînd s-a născut ideea de "legătură a tuturor lucrurilor",

1 Fr.Bacon,Noul Organon,Ed.şt.,Buc.,1956,II,2.
2 V.I.Lenin,Caiete filosofice,Ed.pol.,Bucureşti,1955,p.128.

de lanţ al cauzelor". Comportarea modurilor cum au fost înţelese aceste cauze în istoria gîndirii omeneşti ar da o teorie a cunoaşterii incontestabil probantă"[1].

Ideea că principiul determinismului se află la baza cunoaşterii şi descoperirilor ştiinţifice este confirmată tot mai pregnant de rolul pe care-l are cunoaşterea prin cauze, analiza cauzală şi logică în mecanismul explicaţiei ştiinţifice. Filosofia tradiţională a studiat explicaţia ştiinţifică în exclusivitate ca o explicaţie cauzală,identificare ce avea la bază,în ultimă instanţă,identitatea dintre fundament şi cauză. Refuzul de a accepta orice fel de interpretare cauzală a determinat,apoi,pozitivismul să nu accepte considerarea explicaţiei ştiinţifice ca o explicaţie cauzală. In concepţia sa ştiinţa este redusă la descrierea faptelor.Atît punctul de vedere al filosofiei tradiţionale cît şi cel pozitivist s-au dovedit limitate; explicaţia cauzală este o parte componentă a explicaţiei ştiinţifice,dar nu o epuizează. Pe măsura progresului ştiinţei funcţia sa explicativă a devenit tot mai clară şi mai evidentă,fapt ce a generat ample şi interesante preocupări,referitoare la definirea,rolul şi structura explicaţiei ştiinţifice.

Modelul pe care epistemologia contemporană îl dă structurii explicaţiei ştiinţifice evidenţiază alături de raportul cauzal,rolul pe care-l îndeplinesc legile în cunoaştere. Propoziţiile explicative cuprind atît o analiză cauzală cît şi o analiză logică. O importanţă la fel de mare,ca legitatea şi cauzalitatea,prezintă studierea factorilor aleatori pentru cunoaşterea şi explicarea esenţei fenomenelor.Faptul că principiul cauzalităţii îşi exprimă funcţia epistemologică în strînsă unitate cu legitatea cît şi cu celelalte categorii

1 Ibidem,p.286.

ale conexiunii universale,printre care în primul rînd cu probabilitatea,este demonstrat şi de procesul elaborării previziunilor ştiinţifice. In structura oricărei explicaţii şi previziuni ştiinţifice corelarea dialectică dintre cauzalitate,legitate, probabilitate se impun ca urmare a caracterului simultan "deductiv nomologic" şi "inductiv probabilist", propriu demersurilor cunoaşterii.

Importanţa,pe care conceptele de cauzalitate,legitate, probabilitate o prezintă în demersul cunoaşterii ştiinţifice, devine mai puternic conturată prin analiza fundamentului inducţiei.Intrebarea,aflată în strînsă legătură cu această problemă este: pe ce se întemeiază faptul că în concluzia raţionamentului inductiv stabilim adevăruri cu o sferă mai generală faţă de ceea ce s-a observat în premise?

După cum am arătat întrepătrunderea dialectică dintre necesar şi întîmplător în plan existenţial este surprinsă în teoria actuală a determinismului prin conceptele de cauzalitate probabilistă şi determinism neunivoc,statistic. Probabilitatea nu se manifestă în afara determinismului şi cauzalităţii;dimpotrivă este organic implicată de acestea. Pe fondul osmozei determinismului şi probabilităţii se edifică succesul practic al inferenţelor inductive. Intemeierea inducţiei nu poate fi explicată prin invocarea principiului cauzalităţii în accepţia conferită de determinismul clasic,laplacean,dar nici prin invocarea unei probabilităţi care exclude cauzalitatea şi legitatea, determinismul în general,ci numai pornind de la corelaţia lor dialectică,cum am văzut că stipulează definirea şi înţelegerea actuală a determinismului.

3. DETERMINISMUL SOCIAL

Problema determinismului social,adică a existenţei unor factori hotărîtori,a unei cauzalităţi,necesităţi şi legităţi în dezvoltarea socială constituie una din problemele fundamentale ale sociologiei. Ea a apărut în gîndirea modernă din necesitatea pe care o resimţeau reprezentanţii filosofiei burgheze din secolul al XVIII-lea de a determina o direcţie a dezvoltării istorice şi, pe această bază,de a găsi căile cele mai potrivite de instaurare a altei societăţi decît cea feudală,mai conformă "naturii umane".

Acelaşi scop,exprimat explicit de către Marx în teza a XI-a despre Feuerbach,stă şi la baza concepţiei social-deterministe formulată în cadrul materialismului istoric,singura teorie care explică în mod ştiinţific structura şi evoluţia societăţii umane. Estenecesară aici o precizare: în sociologie conceptul de determinism poate îmbrăca două accepţii (sensuri): a) determinism în sens larg, subsumînd toate concepţiile care consideră că fenomenele sociale se transformă în conformitate cu o anumită necesitate,că au anumite cauze şi că tot procesul istorico-social este reglat de anumite legi obiective; b) determinism social marxist care,din punctul nostru de vedere este determinismul propriu-zis pentru că este singura concepţie care descoperă adevăratele cauze profunde ale dezvoltării sociale,legile obiective reale ale lumii omului.

Plecînd de la înţelegerea determinismului social în sens larg se poate aprecia că,în genere,nu există,azi, curente propriu-zis indeterministe. Concepţia deterministă,însă,fiind o platformă teoretică foarte largă,poate subsuma curente opuse din punct de vedere general filosofic. De exemplu,curente sociologice idealiste

pot accepta existenţa determinării,chiar a unei determinări obiective,în desfăşurarea vieţii sociale; neotomistul Roger Lacombe scrie că "acordul sau dezacordul dintre actele noastre şi determinism sau destin este cel care explică sentimentul de libertate sau de lipsă de libertate....Un determinism universal nu poate fi conceput decît din partea divinităţii"[1].

Iată deci că necesitatea, legitatea etc. pot fi acceptate ca forme de existenţă a fenomenelor sociale dar sînt puse pe seama unei forţe spirituale supranaturale fără a încălca prin aceasta, principiul determinismului în sens larg.

Au existat şi există numeroase curente sociologice idealiste care nu sînt propriu-zis indeterministe dar care caută cauzele dezvoltării istorice în factori spirituali,în general subiectivi: spiritul universal (Hegel), spiritul de imitaţie al omului (Tarde), conştiinţa colectivă (E.Durkheim),structurile subconştientului (V.Pareto),sistemele de valori (Parsons T.) etc.

De aceea,lupta în sociologia contemporană nu se dă atît între determinism şi indeterminism cît între <u>determinismul</u> (marxist) şi <u>subiectivism</u>. Cunoaşterea concepţiei marxiste a determinismului social este absolut necesară teoretic şi practic. Teoretic ea constituie baza de plecare în aprecierea oricărei poziţii sociologice iar practic, ea apare ca principal instrument ştiinţific în realizarea prognozei sociale şi a conducerii societăţii.

3.1. <u>Legile naturii şi legile societăţii.Cauzalitate,necesitate şi legitate în viaţa socială</u>.

Crearea materialismului istoric constituie aspectul cel mai important al revoluţiei săvîrşite de marxism în filosofie. El a

1 Cf.I.Tudosescu,<u>Determinism şi stiinţă.</u> Ed.şt.,Buc.,1971,p.223.

oferit pentru prima oară în istoria gîndirii filosofice o explicaţie materialistă,profund ştiinţifică a structurii şi evoluţiei vieţii sociale. Acest lucru a fost posibil prin descoperirea factorilor profunzi, determinanţi ai dezvoltării istorice,prin evidenţierea caracterului legic,necesar şi cauzal al interacţiunii fenomenelor sociale.

Dincolo de acţiunile individuale sau colective ale oamenilor,determinate întotdeauna de interese şi îndreptate spre satisfacerea unor scopuri se află infrastructura economică a societăţii cu elementul său central - modul de producţie - care determină,în ultimă instanţă, direcţia fundamentală a evoluţiei istorice. Prin descoperirea acestui factor obiectiv, fundamental al dezvoltării sociale a fost posibilă transformarea sociologiei în ştiinţă. Lenin a pus în evidenţă acest lucru arătînd că prin descoperirea relaţiilor de producţie ca structură profundă a societăţii cărora li se poate aplica criteriul ştiinţific al repetabilităţii ("a cărui explicare în sociologie era negată de subiectivişti") materialismul istoric a oferit un criteriu cu adevărat obiectiv de explicare a societăţii. Plecînd de la această descoperire Marx a elaborat conceptul de formaţiune socială,concept fundamental pentru înţelegerea determinismului social. S-au pus,astfel,bazele pentru întemeierea unei concepţii deterministe ştiinţifice asupra societăţii prin prisma căreia succesiunea formaţiunilor sociale este înţeleasă ca un proces istoric natural reglat de legi obiective. Marx a făcut acest lucru "desprinzînd din diferitele domenii ale vieţii sociale domeniul economic,desprinzînd din totalitatea relaţiilor sociale relaţiile de producţie, ca fiind relaţiile fundamentale,primordiale,care determină toate celelalte relaţii"[1].

---

1 V.I.Lenin,Ce sînt prietenii poporului,în Opere complete,vol.I, Ed.pol.,Buc.,1960,p.134.

Aşadar,materialismul istoric a demonstrat,pentru prima oară, că viaţa socială nu este o îngrămădire haotică de evenimente absolut izolate unele de altele în care ar domni hazardul pur,arbitrarul ci un sistem a. cărui existenţă şi evoluţie are la bază unele relaţii necesare,esenţiale,generale,unele tendinţe obiective care se manifestă înafară şi independent de voinţa oamenilor.Aceste trăsături fac ca viaţa socială să apară ca un proces determinat cauzal,necesar şi legic, ca o parte specifică a lumii materiale supusă unui determinism specific,parte a determinismului universal. Înţelegerea profundă a determinismului social reclamă tocmai evidenţierea trăsăturilor sale specifice în raport cu determinismul natural-universal a caracterului particular al legităţii,cauzalităţii şi necesităţii sociale.

Sociologia,încă de la întemeierea sa ca disciplină autonomă a încercat să descopere în societate fenomene repetabile şi constante,supuse,în desfăşurarea lor unor legi; numai materialismul istoric însă a reuşit să demonstreze caracterul legic al dezvoltării sociale punînd în evidenţă legile fundamentale ale procesului istoric. Analiza legilor sociale demonstrează atît unitatea cît şi deosebirea dintre natură şi societate. Unitatea lor rezultă din caracterul obiectiv al legilor sociale,trăsătură comună cu a legilor naturii.

Oamenii nu pot crea noi legi sociale dar nici nu le pot distruge după bunul lor plac deşi cerinţele legilor se realizează prin activitatea oamenilor indiferent dacă ei le cunosc sau nu le recunosc existenţa sau o neagă. Orice nouă generaţie găseşte un mod de producţie deja constituit,anumite relaţii de producţie existente independent de voinţa indivizilor şi în care aceştia trebuie să se integreze. De asemenea,oamenii nu pot distruge forţele de producţie moştenite de la generaţiile anterioare ci pornesc în

mod necesar de la ele dezvoltîndu-le pe o treaptă superioară.Forţele de producţie sînt cele care determină,în ultimă instanţă,trăsăturile generale ale unei formaţiuni sociale, în primul rînd tipul de relaţii de producţie. Nivelul lor de dezvoltare impune o anumită orînduire social-politică şi aşa se explică de ce, de exemplu, intenţiile de a crea o societate fără clase şi exploatare în condiţiile sclavagismului sau feudalismului au rămas simple utopii.

In al doilea rînd obiectivitatea legilor sociale mai decurge şi din caracterul statistic al ansamblului acţiunilor umane individuale care se compun, se opun, se împletesc în cele mai diferite moduri dînd naştere la rezultate care,adesea,diferă total de scopurile urmărite aşa cum în fizică,rezultanta (compunerii a două forţe) se deosebeşte de forţele componente. Rezultanta îmbinării acţiunilor umane este independentă în raport cu voinţa şi conştiinţa oamenilor,ea constituind tocmai direcţia fundamentală a evoluţiei istorice guvernată de legi obiective. Dar legile sociale se şi deosebesc,sub un anumit aspect de legile naturii şi această deosebire,între altele, imprimă un caracter specific determinării sociale. Anume,în timp ce în natură acţionează forţe oarbe,legile lor determinînd nemijlocit fenomenele în cauză,în societate acţiunea legilor se realizează exclusiv prin intermediul acţiunii oamenilor înzestraţi cu conştiinţă şi voinţă,care,plecînd de la anumite interese urmăresc scopuri determinate.Acest fapt conferă un caracter cu totul specific determinismului social,care acţionează într-un domeniu puternic marcat de existenţa factorului subiectiv, fără a înceta,prin aceasta,să fie determinism.

Intervenţia masivă a factorului subiectiv în viaţa socială, existenţa evenimentelor individuale,singulare au determinat pe unii sociologi să considere societatea şi istoria umană ca o suc-

cesiune haotică de evenimente absolut irepetabile în care ar fi imposibil să găsim o regularitate, un sens. Pedalînd pe ideea acestei imposibilităţi Fischer A.S. pretinde că "nu putem să desluşim în istorie nici un plan, ritm sau sistem, putem vedea doar evenimente care se succedă unele după altele aşa cum un val urmează după altul. De aceea trebuie să excludem orice încercare de generalizare şi să admitem doar jocul neîntreruptului şi al previzibilului"[1].

Însuşi G.Gurvitch, cunoscut sociolog francez, creator al unei teorii "plurideterministe" asupra societăţii acordă puţin credit legilor cauzale, funcţionale şi de evoluţie ca instrumente operatorii în cercetarea sociologică; el se îndoieşte de eficacitatea legilor statistice şi a calculului probabilităţilor considerîndu-le valabile doar pentru "palierele de profunzime"(astructurale) ale vieţii sociale şi scoate în afara sferei conceptului de lege regularităţile tendenţiale care par a fi forma principială de manifestare a legilor sociale[2].

In general, voluntarismul, exagerînd latura subiectivă, volitivă a fenomenelor sociale neagă existenţa legităţii obiective, în societate. Situîndu-se la extrema opusă fatalismul exagerează la rîndul lui valoarea factorului obiectiv, negînd complet rolul factorului subiectiv, oamenii fiind reduşi la rolul de simpli pioni ai forţelor sociale oarbe care îşi se impun cu forţa unei necesităţi absolute; oamenii sînt complet neputincioşi în faţa legilor obiective ale istoriei aşa cum nu se pot opune nici legilor naturii. Intre aceste curente se situează cei care nu resping existenţa legilor obiective în societate dar care consideră că acestea sînt legi ale naturii a căror valabilitate s-ar extinde

1 cf.J.Lewis, Filosofia occidentală contemporană şi marxismul, în Voprosi Filosofii, nr.6/1966, p.80-81.
2 G.Gurvitch, Determinismes sociaux et liberté humaine, PUF, Paris, p.51-75.

şi asupra societăţii, negînd astfel specificul legilor sociale.

Filosofia marxistă şi practica social-istorică, însă, demonstrează ştiinţific că societatea, istoria nu este un domeniu al întîmplării pure, un haos lipsit de orice structură ci un ansamblu de acţiuni umane determinate multiplu, obiectiv şi subiectiv, material şi spiritual, în care se constată anumite regularităţi, anumite tendinţe fundamentale reglate de legi obiective. Succesiunea necesară a formaţiunilor sociale care se exprimă azi prin trecerea inevitabilă de la capitalism la socialism este o expresie a legităţii istorice. Posibilitatea oferită de metodele şi tehnicile moderne de cercetare de a studia cît mai exact fenomenele sociale, mai vaste sau mai restrînse, îmbinarea judicioasă a aprecierii cantitative cu analiza cantitativă au adus mari servicii evidenţierii acţiunii legilor sociale.

Conştiinţa şi voinţa umană nu pot crea sau distruge legile sociale, aşa cum susţin voluntariştii, dar nici nu sînt complet anihilate de ele; dimpotrivă, acţiunile umane conştiente constituie tocmai calea de realizare a acţiunii legităţii obiective în desfăşurarea evenimentelor istorice a vieţii sociale în general.

Existenţa factorului subiectiv, intervenţia masivă a factorilor aleatori în evoluţia istorică conferă legilor sociale obiective un caracter prin excelenţă statistic. Ele apar ca tendinţe fundamentale rezultate dintr-o mare masă de evenimente şi acţiuni întîmplătoare; în societate nu există legi dinamice, probabilitatea fiind o caracteristică fundamentală a evoluţiei fenomenelor umane.

Legile sociale se deosebesc între ele prin gradul de generalitate, prin mărimea domeniului în care acţionează (ca şi legile naturii). Astfel, există legi generale, legi comune mai multor orînduiri şi legi specifice pentru fiecare orînduire socială. Acţiunea lor însă, indiferent de gradul de generalitate, are un caracter în-

toric-concret,depinde de condiţiile specifice în care se manifestă. Plecînd de la acest adevăr P.C.R. aplică cu succes legile generale ale edificării socialismului şi comunismului la condiţiile concrete ale ţării noastre,condiţii care ţin de tradiţiile naţionale,de nivelul cultural,de gradul de dezvoltare economică.

Înţelegerea societăţii în spiritul determinismului marxist cere cu necesitate studierea specificului cauzalităţii la nivel social,în calitatea ei de categorie fundamentală a determinismului.

In capitolul privind determinismul general s-au abordat principalele probleme privind cauzalitatea: definirea ei,formele principale de manifestare,dificultăţile pe care le ridică aplicarea principiului cauzalităţii în ştiinţa modernă (în special în mecanica cuantică),rezolvarea marxistă,dialectică a acestor dificultăţi etc.

Şi în sociologie s-a pus problema valorii principiului cauzalităţii,a specificului relaţiei cauză-efect în viaţa socială. Materialismul istoric,demonstrează în mod ştiinţific,plecînd de la premise reale,de la acţiunea oamenilor reali,vii,că evoluţia societăţii are loc pe baza relaţiei cauză-efect,relaţie deosebit de complexă datorită existenţei în societate,a unei mari mulţimi de factori aleatori şi a factorului subiectiv.

O serie de cercetători au încercat să nege existenţa cauzalităţii în viaţa socială plecînd de la o reducţie pe baza căreia cauzalitatea a fost negată şi în anumite domenii ale naturii.Se ştie că la nivelul macrocosmic acţionează o cauzalitate tranzitivă,liniară în care aceeaşi cauză, în aceleaşi condiţii dă naştere întotdeauna la acelaşi efect. Pe această bază,cunoscînd starea iniţială a unui sistem (funcţia de distribuţie a parametrilor stării iniţiale) se poate prevedea cu certitudine evoluţia ulte-

r

rioară a sistemului,adică parametrii stării finale care este unică. Relaţia cauză-efect,în acest caz,este univocă,liniară,nefiind perturbată de nici un factor aleator; previzibilitatea este certă,probabilitatea fiind exclusă. In viaţa socială,domeniu foarte complex în care întîmplarea şi irepetabilul sînt moduri de existenţă a fenomenelor, în care factorul subiectiv are un rol foarte important,nu există un astfel de tip de cauzalitate mecanică(laplaceană).

Identificînd cauzalitatea în general cu cauzalitatea mecanică (care este doar o specie a cauzalităţii) laplaceană care,într-adevăr nu există în societate,unii cercetători au negat existenţa cauzalităţii,în general,în viaţa socială (istorie).

In realitate - şi acest lucru reiese chiar din lucrările lui Marx - în societate avem de a face cu un alt tip de raporturi cauzale,mai complexe pe care ştiinţa contemporană le-a inclus în sfera aşa-numitei <u>cauzalităţi statistice</u>. Relaţia cauză-efect nu mai este univocă,liniară; unei stări iniţiale (a unui subsistem sau fenomen social oarecare) nu-i corespunde o singură stare viitoare ci mai multe stări posibile. In evoluţia sistemului de la o stare la alta intervin numeroşi factori aleatori determinînd realizarea unei stări posibile sau a alteia în funcţie de un anumit grad de probabilitate. Acest lucru însă nu anulează calitatea de cauză a stării iniţiale în raport cu cea realizată (finală) care apare drept efectul primeia. Factprii aleatori care introduc un anumit grad de probabilitate în evoluţia oricărui fenomen social nu anulează cauzalitatea ci o fac mai complexă,dialectică,anulînd deci cauzalitatea mecanică,liniară. Aşadar,cauzalitatea socială este,prin excelenţă,o cauzalitate statistică,în care raportul cauză-efect este mediat de o multitudine de factori aleatori şi subiectivi care conferă un caracter complex în care probabilitatea joacă rolul principal.

Dar raportul cauză-efect în societate mai are şi alte trăsături specifice.Se ştie că între cauză şi efect,în natură există o identitate cantitativă şi o neidentitate calitativă şi structurală. Aici acţionează legea conservării materiei şi energiei pentru că orice obiect sau fenomen-cauză îşi transmite fie total,fie parţial cantitatea de materie şi energie efectului, restul nedispărînd în neant ci este absorbit de mediu sau se transformă în alte forme de manifestare a materiei. Acest transfer de materie şi energie, în cadrul cauzalităţii sociale nu se realizează conform legii conservării. De exemplu,este imposibil să apreciezi echivalenţa sau neechivalenţa materială şi energetică a unei cauze materiale cu efectul ei spiritual (şi invers). Nu poate fi vorba,aşadar,de o identitate cantitativă a cauzei cu efectul,fiind evidentă,în schimb,neidentitatea calitativă şi de structură. De aceea,se apreciază că ar fi oportună o reconsiderare a tezei caracterului universal al legii conservării materiei şi energiei,care,după cum am văzut,este infirmată în cazul lanţurilor cauzale sociale.

La nivelul întregii societăţi cauzalitatea este,prin excelenţă imanentă pentru că a) "umanitatea se creează şi se emancipează pe sine prin mijlocirea activităţii ei practice şi teoretice (şi în acest sens omul este propriul său demiurg, este agent şi totodată pacient al acţiunii); b) autodeterminismul fenomenelor sociale include,pe temeiul imanenţei, nu numai raporturi de finalitate obiective ci şi scopuri"[1].

Dificultăţile întîmpinate în detectarea lanţurilor cauzale sociale-şi acest lucru se datorează în primul rînd complexităţii vieţii sociale ca şi unei înţelegeri mecaniciste a cauzalităţii - au determinat apariţia în sociologie a unor concepţii determinism-acauzale. Dintre acestea,cea mai cunoscută este struc-

1 I.Tudosescu,op.cit.,p.78-79.

turalismul - funcţionalist,teorie dezvoltată de doi sociologi americani,Talcott Parsons şi R.K.Merton.

Structuralismul-funcţionalist, în forma sa clasică,elaborat de Parsons,este o teorie a acţiunii sociale bazată pe noţiunea de "funcţie" în sensul de activitate susţinînd un sistem sau,în sensul,care apare la Merton, de consecinţe ale fenomenelor sociale pentru structurile mai vaste în care sînt implicate.Încă E.Durkheim în 1893, făcuse distincţia dintre cauza eficientă care produce un fenomen social şi funcţia pe care acesta o îndeplineşte în cadrul întregului,dînd prioritate analizei cauzale faţă de cea funcţională; un fenomen social nu apare în mod special pentru a îndeplini o anumită funcţie ci,pentru a exista funcţia trebuie ca mai întîi să existe fenomenul şi un anumit context care îl încadrează. Funcţionaliştii au preluat distincţia dintre cauză şi funcţie dar au negat necesitatea explicaţiei cauzale acordînd o atenţie exclusivă funcţiei fenomenului social în cadrul sistemului în care este implicat; ei descriu,nu explică. Orice fenomen social nu este studiat plecînd de la cauzele care l-au generat ci de la funcţia pe care o îndeplineşte în cadrul sistemului şi această funcţie trebuie să fie pozitivă,adică să contribuie la menţinerea integralităţii lui (sistemului). E adevărat că utilizarea conceptului de funcţie are o mare valoare pragmatic-operaţională, se pretează la o modelare matematică,însuşire foarte utilă în studierea societăţilor industriale contemporane. Dar absolutizarea valorii acestui concept,utilizarea lui abuzivă duce la un formalism exagerat în contradicţie cu faptele sociale vii. Funcţionaliştii nu se interesează de cauzele (de ce?) unui fenomen social ci de modul cum funcţionează,scopul final al cercetării funcţionale fiind descrierea modală şi nu explicaţia cauzală, accesul la esenţă,singura care poate întemeia raţionamente postdictice şi predictice.

Deşi declară că problema factorilor determinanţi ai vieţii sociale este lipsită de sens, ei afirmă,în ultimă instanţă că acţiunea individului,care este fundamentul societăţii,este determinată de factori de ordin spiritual subiectivi. Astfel,Parsons, analizînd structura acţiunii sociale,consideră că acţiunea individului este rezultatul raportului dintre acesta şi ceea ce există înafara lui; acţionînd,individul trebuie întotdeauna să facă mai întîi o alegere în sfera mijloacelor şi scopurilor.Care este factorul care determină această alegere? El este constituit din valorile sociale comune care,împreună cu factorii motivaţionali individuali constituie forţa motrice a acţiunii oamenilor. Aşa numitele "pattern-variables" nu sînt altceva decît scheme care exprimă extremele între care poate oscila acţiunea individului determinată de un ansamblu de valori cuprins între două limite. Aşadar structuralitatea acţiunilor umane este determinată de ansamblul de valori. Dar acţiunea omului se mai supune şi aşa-ziselor "cerinţe funcţionale" adică unor exigenţe care vin din partea unităţilor sociale superioare şi care exprimă necesitatea ca această acţiune să fie funcţională în raport cu menţinerea structurii sociale date.Racordarea cerinţelor funcţionale la schema valorilor ne dă Schema analizei structural-funcţionale a acţiunii umane. Aşadar,determinismul acţiunii umane,în viziunea lor este un determinism de natură subiectivă (valori,norme) şi teleologică(cerinţe funcţionale).

Normele generale nu sînt determinate de factori obiectivi,nu sînt un produs al unor relaţii sociale obiective ci apar ca urmare a unei acţiuni autoregulatoare a sistemului şi servesc la menţinerea integrităţii şi echilibrului acestuia. Structurile sociale nu se constituie în mod legic,obiectiv,ci în mod raţional,voluntar,în raport cu funcţia pe care o au de îndeplinit,funcţie care

trebuie să contribuie la menţinerea sistemului social existent. Se observă că, pe lîngă negarea factorilor obiectivi determinanţi ai dezvoltării sociale, funcţionalismul exclude schimbarea transformarea din societate şi eforturile tuturor reprezentanţilor lui merg în direcţia determinării mecanismelor din sistem care stă la baza dinamicii lui. Noţiunile de "devianţă"(Parsons) "anomie" şi "disfuncţie" (Merton) au scopul de a acorda teoria funcţionalistă cu necesitatea schimbării sociale dar schimbările pe care le acceptă ei sînt doar interne fără ca acesta să aibă de suferit; transformarea revoluţionară a societăţii nu este necesară.

Poziţia antiistoristă a funcţionalismului l-a dus la înlocuirea explicaţiei cauzale cu analiza funcţională. Desigur, analiza funcţională a sistemelor sociale este necesară şi se pretează la o bună formalizare matematică dar limitarea la ea înseamnă refuzul descoperirii cauzelor celor mai profunde ale fenomenelor sociale ca şi imposibilitatea realizării previziunii ştiinţifice în sociologie. De altfel, analiza funcţională nu este incompatibilă cu cea cauzală ci se completează reciproc, o cunoaştere cît mai completă a fenomenului social presupunînd atît cunoaşterea cauzelor care l-au produs şi a evoluţiei sale viitoare, cît şi a funcţiei pe care o îndeplineşte. în cadrul sistemului mai larg în care este integrat.

Numai materialismul istoric, prin abordarea structural-dialectică a vieţii sociale a reuşit să unească într-un tot unitar viziunea determinist-cauzală cu cea funcţională asupra societăţii.

Nu numai legitatea şi cauzalitatea au trăsături specifice în cadrul vieţii sociale, ci şi necesitatea, a treia categorie fundamentală a determinismului (social). Desigur, ele sînt despărţite în teorie din motive pedagogice pentru că în realitate există

între ele o strînsă interdependenţă; legicul putînd fi şi necesar şi cauzal în acelaşi timp,necesarul cauzal şi legic etc.

Necesitatea,în viaţa socială,se manifestă sub forma tendinţelor generale a direcţiilor fundamentale ale evoluţiei fenomenului; rolul contingentului,al întîmplării este mai mare în societate ca în alte domenii iar necesitatea apare aici ca rezultat al unei mari mulţimi de factori întîmplători obiectivi şi subiectivi,interni şi externi,esenţiali şi neesenţiali aflaţi ei înşişi în permanentă transformare. Istoria universală - arăta Marx - ar apărea ca fiind de natură mistică dacă nu exclude din mersul ei întîmplarea[1].

Necesitatea istorică se prezintă deci,ca tendinţă,ca posibilitate. Rolul important al factorului subiectiv în viaţa socială face ca necesitatea istorică obiectivă să se realizeze numai prin intermediul acţiunii oamenilor,prin motive ideale şi scopuri subiective. Rolul factorului subiectiv,conştient de necesitatea istorică obiectivă,constă tocmai în alegerea celor mai bune căi,în funcţie de condiţiile existente,de transformare în realitate a acelor tendinţe sociale obiective corespunzătoare intereselor omului,forţelor progresiste. Pe această linie se înscrie şi politica P.C.R. de edificare a socialismului în ţara noastră - operă care aparţine unei tendinţe obiective a societăţii contemporane - luînd în considerare condiţiile concrete,specifice ale ţării,tradiţiile sale istorice,nivelul şi posibilitatea dezvoltării economice,nivelul cultural şi ideologic al maselor.

3.2. Obiectiv şi subiectiv,spontan şi conştient în dezvoltarea socială

Am văzut că în societate cauzalitatea,legitatea şi necesitatea,modalităţile fundamentale de existenţă ale determinismului social au trăsături specifice care le diferenţiază de ace-

1 K.Marx şi Fr.Engels,Opere alese în două volume,vol.II, Bucureşti,Ed.politică,1967,ed.a III-a,p.437.

leaţi componente ale determinismului natural, ambele tipuri de determinism fiind aspecte complementare ale determinismului universal. Specificitatea determinismului social rezultă tocmai din prezenţa în societate, a factorului subiectiv, din interacţiunea lui dialectică cu factorul obiectiv.

Factorul social obiectiv este constituit din totalitatea aspectelor materiale ale vieţii sociale în centrul cărora se află forţele şi relaţiile de producţie.

Subiectivul cuprinde întreaga creaţie spirituală a oamenilor, sentimentele, tradiţiile, ideile, stările de spirit şi chiar iluziile indivizilor, grupurilor sau claselor într-o perioadă istorică dată.

Obiectivul şi subiectivul în societate sînt într-o strînsă interacţiune dialectică, obiectivul neputînd exista independent de subiectiv (aşa cum de exemplu există materia în univers) după cum subiectivul este o reflectare în conştiinţa oamenilor a condiţiilor lor obiective) de viaţă. Forţele de producţie de exemplu nu pot exista fără oamenii care le-au creat, ele fiind de fapt forţe umane obiectivizate iar relaţiile de producţie, existente, de asemenea independent de indivizi, sînt relaţii între oameni stabilite în procesul muncii. De aceea se poate spune că obiectivul este un subiectiv obiectivizat iar subiectivul este un obiectiv reflectat în conştiinţa omului. De multe ori e dificil de găsit graniţa între determinarea obiectivă şi cea subiectivă a societăţii umane, orice acţiune umană fiind determinantă simultan individual şi social, obiectiv şi subiectiv.

Materialismul istoric a demonstrat pentru prima oară în mod ştiinţific că în relaţia dialectică obiectiv-subiectiv în societate, factorul obiectiv are rolul determinant, unitatea forţelor şi relaţiilor de producţie determinînd pe fiecare treaptă istorică, conţinutul activităţii spirituale, ideile, concepţii-

le şi stările de spirit ale oamenilor. Legile obiective ale dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie determină sensul evoluţiei istorice prin intermediul acţiunilor oamenilor, al intereselor şi scopurilor lor, indiferent dacă oamenii cunosc aceste legi sau nu etc.

Dar marxismul nu este un economism îngust - aşa cum l-au interpretat şi-l mai interpretează adversarii lui - nu consideră că factorul economic ar fi singura forţă activă, că ar determina în mod tiranic şi absolut întreaga dezvoltare socială. Referindu-se la acest lucru, Engels sublinia că în perioada de formare a concepţiei marxiste, el şi Marx au fost nevoiţi să accentueze rolul determinant al factorului economic pentru că tocmai acest rol era negat de concepţiile idealiste. Dar marxismul nu neagă rolul activ al factorului subiectiv în istorie; dimpotrivă, abia prin corelarea lui cu necesitatea obiectivă i se recunoaşte rolul real pe care-l deţine în sistemul social global, rol deosebit de activ, mergînd în anumite perioade istorice pînă acolo încît poate hotărî direcţia dezvoltării istorice. "Dacă tehnica - sublinia Engels - rolul determinant al economicului depinde în principal de nivelul ştiinţei, apoi aceasta depinde în şi mai mare măsură de nivelul şi cerinţele tehnicii". Si precizează mai departe: "...dezvoltarea politică, juridică, filosofică, religioasă, literară, artistică etc. se întemeiază pe cea economică. Dar, totodată ele reacţionează una asupra celeilalte şi asupra bazei economice. Nici vorbă ca baza economică să fie singura cauză activă, iar tot restul efect pasiv, ci are loc o interacţiune pe fondul necesităţii economice, care, în ultimă instanţă, îşi croieşte întotdeauna drum"[1].

Ideile şi concepţiile oamenilor, interesele şi scopurile lor posedă o relativă independenţă în raport cu necesitatea obi-

1. Fr. Engels, Scrisoare către H. Starkenburg 25 ian. 1894, în Engels, Opere alese, vol. II, Bucureşti, ESPLP, 1955, p. 551-552.

activă, ele pot accelera sau frîna realizarea tendinţelor obiective ale dezvoltării sociale. Un rol deosebit de important revine relaţiilor ideologice ca produs al conştientizării relaţiilor materiale din societate; ele pot modela relaţiile materiale, le pot potenţa acţiunea într-o direcţie sau alta în funcţie de interesele şi scopurile oamenilor.

Intre obiectiv şi subiectiv, în societate se instituie relaţii cauzale de un tip specific şi Marx este cel căruia îi revine meritul de a fi arătat că aici este vorba de un nou tip de cauzalitate. Este vorba concret de o relaţie cauzală de la o structură la alta, ambele la fel de complexe, în care structura-efect reacţionează asupra structurii-cauză, după principiile conexiunii inverse proprie sistemelor cu autoreglare.

Marxiştii contemporani au subliniat larg contribuţia lui Marx la evidenţierea acestui tip de cauzalitate, structural-statistică cum o denumesc unii, dezvoltînd şi argumentînd, în acelaşi timp, rolul activ al subiectivului în istorie.

Astfel, L. Althuser, pentru a evidenţia mai clar raportul de determinare dialectică economic-spiritual, rolul activ al subiectivului foloseşte noţiunea de "supradeterminare". Spre deosebire de dialetica hegeliană care explica întotdeauna o întreagă epocă prin devenirea unui singur element şi în care contradicţia de bază era întotdeauna simplă şi singura determinantă, dialectica marxistă arată că niciodată evoluţia istorică nu este univoc şi absolut determinată de un singur element. Contradicţia fundamentală a unei epoci determină, în ultimă instanţă mişcarea sa istorică dar este la rîndul ei supradeterminată. Supradeterminarea înseamnă tocmai negarea contradicţiei simple (a cauzalităţii liniare, tranzitorie) abstracte şi afirmarea valorii; pentru o epocă istorică şi pentru evoluţia ei, a tuturor contradicţiilor momentului, a influenţelor suprastructurii, a situaţiei politice

interne şi externe, într-un cuvînt a factorului subiectiv. Supradeterminarea ca formă (între altele) de manifestare a cauzalităţii statistice sociale, o întîlnim oriunde se află în relaţie structuri ierarhizate după criteriul determinant-determinat. Expresia "în ultimă instanţă" utilizată de Engels cu referire la determinarea de către factorul economic (obiectiv) a întregii vieţi sociale lasă o largă marjă de manifestare a factorului subiectiv, conştiinţei şi voinţei umane. De aceea, dincolo de o anumită imprecizie a limbajului Althusser are dreptate atunci cînd afirmă că: "...niciodată dialectica economică nu se joacă de-a statul pur, că niciodată în istorie nu se întîmplă ca aceste instanţe care sînt suprastructurile etc. să se dea respectuos la o parte după ce şi-au îndeplinit rolul sau să se risipească ca fenomenul lor pur pentru a lăsa să înainteze, pe drumul larg al dialecticii, maiestatea sa economia, pentru că a venit timpul"[1].

Lenin se înscrie pe linia materialismului istoric consecvent atunci cînd considera că maturizarea condiţiilor obiective nu este suficientă pentru a declanşa şi desfăşura cu succes o revoluţie. "Nu orice situaţie revoluţionară - sublinia el - generează o revoluţie ci numai o situaţie în care schimbările de ordin obiectiv se împletesc cu schimbările de ordin subiectiv"[2]. De aici Lenin a dedus, în mod dialectic, necesitatea creării partidului revoluţionar al clasei muncitoare şi a introducerii - prin aceasta - a conştiinţei revoluţionare în mişcarea muncitorească - singurele care, o dată cu maturizarea condiţiilor obiective puteau declanşa şi asigura victoria revoluţiei.

Pe aceeaşi linie consecvent -ştiinţifică, materialist-istorică, se înscrie şi politica P.C.R. de ridicare a nivelului

---

1 L. Althusser, Citindu-l pe Marx, Ed. politică, Bucureşti, 1970, p. 27-28.

2 V.I. Lenin, Palmentul Internaţionalei a II-a, în Opere complete vol. 26, Bucureşti, Ed. politică, 1964, ediţia a II-a, p. 218.

ideologic, conştiinţei revoluţionare a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, factor subiectiv care, în actuala etapă de dezvoltare a ţării poate contribui decisiv la edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi la trecerea României spre comunism.

x

x x

Specific mişcării sociale este şi raportul dintre acţiunea spontană şi acţiunea conştientă. Raportul dintre spontan şi conştient este strîns legat de raportul obiectiv-subiectiv dar nu se confundă, cele două dihotomii răspunzînd unor criterii diferite. Impărţirea acţiunilor umane în spontane şi conştiente este funcţie de gradul de cunoaştere şi înţelegere de către oameni a necesităţii sociale, a legilor obiective ale evoluţiei istorice.

Acţiunea spontană este acea acţiune umană care, deşi pleacă de la interese urmărind scopuri fixate conştient (pentru că omul acţionează, din punct de vedere psihologic, întotdeauna conştient) nu se bazează pe cunoaşterea legităţii şi necesităţii sociale obiective şi de aceea, deseori, rezultatele acţiunii nu corespund scopurilor propuse. Necunoaşterea legităţii sociale obiective face imposibile controlul şi dirijarea proceselor sociale care, din această cauză, li se impun oamenilor ca nişte forţe oarbe; chiar forţele sociale create de oameni, obiectivizate se întorc împotriva creatorilor lor ca nişte forţe străine şi ostile. Spontanul în viaţa socială, constituie una din cauzele alienării.

Acţiunea umană conştientă este opusul celei spontane şi pleacă de la cunoaşterea necesităţii şi legităţii sociale obiective dînd posibilitate oamenilor, grupurilor şi claselor sociale să dirijeze şi să controleze procesele sociale obiective.

la stă la baza rolului activ al factorului subiectiv în istorie, la baza libertăţii umane.

Aşa dar, în societate, spontanul nu se opune inconştientului pentru că orice acţiune umană este psihologic-conştientă ci cunoaşterii legităţii obiective, după cum nici conştientul nu se opune inconştientului ci necunoaşterii a ceea ce este necesar şi legic în evoluţia istorică. Noţiunile de spontan şi conştient au în sociologie sensuri diferite de cele pe care le îmbracă în psihologie.

In general, de-a lungul istoriei, pînă în epoca modernă, acţiunea grupurilor şi claselor sociale a fost spontană în sensul precizat mai sus şi de aceea rareori rezultatele, mai ales cele de perspectivă, corespundeau scopurilor propuse. Abia o dată cu apariţia materialismului istoric care a descoperit legile obiective profunde ale dezvoltării sociale, au pus în evidenţă tendinţele obiective fundamentale ale istoriei, s-a creat posibilitatea controlului şi dirijării proceselor sociale prin cunoaşterea necesităţii şi acţiunea pentru realizarea acelor tendinţe obiective favorabile progresului social, intereselor claselor sociale progresiste. Socialismul este orînduirea socială care, avînd drept fundament teoretic materialismul dialectic şi istoric, se bazează prin excelenţă, pe acţiunea conştientă a grupurilor şi claselor sociale care, sub conducerea partidului, clasei muncitoare, controlează şi dirijează în interesul celor mulţi, principalele procese sociale obiective. Programul P.C.R. de construire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi de trecere a României spre comunism este i ilustrare elocventă a capacităţii partidului nostru de a sesiza direcţiile fundamentale ale procesului istoric şi de a formula, pe această bază, coordonatele unei politici ştiinţifice capabile să evite consecinţele negative ale acţiunii spontane ale legilor sociale şi să ducă România pe noi culmi de progres şi civilizaţie.

Scanned with OKEN Scanner

Materialismul istoric nu se mărgineşte la a enunţa rolul determinant al factorului obiectiv în societate, la afirmarea existenţei unei legităţi şi necesităţi sociale obiective, ci pune în evidenţă şi verigile lanţului cauzativ care merge de la obiectiv la subiectiv, de la factorul material-economic spre acţiunea grupurilor şi claselor, pînă la acţiunea indivizilor. Acest lucru este necesar pentru că nu e suficient să afirmi existenţa unei determinări obiective, a unei legităţi independente de om ci trebuie arătat, concret cum determină factorul obiectiv acţiunea şi conştiinţa oamenilor în afara cărora nu este posibilă societatea şi care constituie mijloacele de realizare ale tendinţelor sociale obiective. Verigile fundamentale ale lanţului cauzativ obiectiv-subiectiv sînt desemnate, în materialismul istoric, prin categoriile de interes şi scop.

Se ştie că împărţirea societăţii în clase şi grupuri sociale, în general, structura socială depinde de relaţiile de producţie, de poziţia, obiectiv determinantă într-o epocă dată, a grupurilor sociale faţă de mijloacele de producţie. Legile sociale şi relaţiile de producţie determină anumite cerinţe ale claselor şi indivizilor care se exprimă sub forma intereselor. Relaţiile economice ale fiecărei societăţi - arată Engels - se manifestă în primul rînd ca interese . Interesul, deci, care este cauza profundă a oricărei acţiuni individuale sau sociale, este determinat obiectiv de structura economică a societăţii. Fără îndoială, obiectivitatea este mai evidentă la interesele claselor şi grupurilor mari de oameni ale căror acţiuni au o importanţă deosebită pentru mişcarea istorică. Interesul individual se poate abate mai mult sau mai puţin de la interesul clasei (general) dar în ultimă instanţă el derivă tot din acesta care apare ca media statistică a intereselor individuale. In perioadele de mari transformări sociale deosebirea dintre interesul de clasă şi cel individual scade, primul devenind dominant, marea masă a membrilor

clasei militînd pentru supravieţuirea clasei ca stare.

Nu întotdeauna,de-a lungul istoriei,clasele şi indivizii îşi cunosc propriile interese obiective,rezultate din poziţia lor socială reală. Au existat şi cazuri cînd indivizii sau grupuri,dominaţi de iluzii,au acţionat contrar propriilor lor interese iar legitatea şi necesitatea istorică şi s-a impus spontan cu forţa fatalităţii.

Interesele nu determină direct acţiunilor oamenilor ci prin intermediul mobilurilor ideale ale acestora şi în primul rînd prin intermediul scopului.

Problema scopului şi,mai general,a finalităţii,constituie pînă în zilele noastre,un teren de dispută între materialism şi idealism,finalism şi determinism.

Idealismul,mai ales în varianta neotomistă,afirmă existenţa scopului şi pentru fenomenele naturii,ajungînd la concluzia existenţei unui "scop suprem" către care ar tinde cu necesitate universul,scop predeterminat,evident,de o forţă spirituală supranaturală.

Chiar şi viaţa socială ar evolua în funcţie de un astfel de scop,devenirea istorică fiind astfel predestinată,independentă de voinţa şi scopurile oamenilor.

Materialismul istoric operează cu noţiunea de scop dar acceptă existenţa acestuia numai în societate nu şi în natură; în plus,prezenţa scopului în societate nu înseamnă predestinare,determinismul social marxist care integrează scopul ca o manifestare specifică a finalităţii în viaţa socială,deosebindu-se radical de finalism.

Scopul este o caracteristică exclusiv a acţiunii umane; munca,forma fundamentală a practicii sociale,este întotdeauna o activitate îndreptată spre un scop.

"La sfîrşitul procesului de muncă - arăta Marx - apare

un rezultat care încă la începutul acestui proces exista ideal în imaginaţia muncitorului. Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură ci el îşi realizează totodată scopul său pe care îl cunoaşte, care determină legic modul şi caracterul activităţii lui şi căruia el trebuie să-i subordoneze voinţa sa"[1].

Scopul presupune întotdeauna existenţa conştiinţei, a inteligenţei capabilă să prevadă (dinainte) rezultatele unei activităţi şi de aceea el este propriu numai acţiunii umane. Dar capacitatea omului de a-şi fixa scopuri nu este echivalentă cu "liberul arbitru" cu "libertatea absolută". Scopul este rezultatul unei împletiri de determinări un de se întîlnesc necesitatea (obiectivă) cu libertatea, legitatea obiectivă cu acţiunea conştientă. Materialismul istoric a integrat scopul în sfera determinismului social, subordonîndu-l categoriilor fundamentale ale acestuia: cauzalitatea, necesitatea, legitatea.

Oamenii nu-şi pot propune orice fel de scopuri; pentru a avea şanse de realizare scopurile trebuie să fie fixate plecînd de la cunoaşterea intereselor obiective ale indivizilor şi claselor, de la cunoaşterea cauzalităţii pentru că o acţiune care încalcă desfăşurarea cauzală obiectivă a fenomenelor nu-şi atinge scopul propus iar libertatea îşi pierde sensul. Marx arăta că în istoria oamenii nu-şi propun orice fel de scopuri, ci numai pe acelea pentru care există condiţii de realizare sau măcar posibilitatea creării acestei condiţii. Însăşi acţiunea de realizare a scopului foloseşte elemente (părţi ale materiei/naturii) supuse determinării unor legi obiective de care omul trebuie să ţină seama pentru a avea şanse de succes.

Rolul hotărîtor, în ultimă instanţă, în determinarea scopurilor umane îl au factorii obiectivi naturali şi sociali, înţelegerea psihologică a scopului - cea mai apropiată în timp de declan-

1 K.Marx şi Fr.Engels, Capitalul, în Opere, vol.23, Bucureşti, Ed.politică, 1966, p.191.

gerea acţiunii pentru atingerea lui - este subordonată întemeierii nomologice şi sociale. Voinţa, convingerile, dorinţa, credinţele - factori psihologici individuali (sau colectivi) care determină nemijlocit scopurile sînt determinate, la rîndul lor, într-o manieră complexă, mediată, de legile obiective ale dezvoltării naturii şi societăţii ca şi de interesele obiective ale grupurilor şi claselor din care face parte individul, interese rezultate - aşa cum am văzut - din poziţia grupurilor şi claselor respective faţă de mijloacele de producţie.

Toate acestea demonstrează clar că existenţa scopului în societate nu contravine determinismului social ci îi conferă un caracter specific, mai complex, lanţul cauzativ social fiind mai mediat, mai puţin liniar decît cel natural. Acţiunea umană conformă întotdeauna cu un anumit scop apare, deci, ca o specie a raporturilor de finalitate, aceasta, la rîndul ei fiind o formă de manifestare a cauzalităţii - categoria centrală a determinismului.

Raportul dintre scopul individual şi cel social este similar cu raportul interes individual - interes social. Produs social prin excelenţă, individul posedă întotdeauna şi anumite trăsături specifice proprii - fizice şi psihice - care-l deosebesc de ceilalţi; în plus, condiţiile concrete de viaţă ale oricărui individ au, de asemenea, şi caracteristici proprii. Toate acestea determină fixarea unor scopuri care în anumite limite, diferă de la individ la individ chiar în interiorul aceluiaşi grup social. Diferenţele dintre scopurile individuale pot fi mai mari sau mai mici, uneori scopurile indivizilor pot fi chiar opuse dar determinarea lor obiectivă, în ultimă instanţă, nomologică şi socială, face ca ele (în interiorul unei clase, naţiuni etc.) să apară ca forme particulare de manifestare ale unui scop general care este media lor statistică. Abaterea mai mare sau mai

mică a scopurilor individuale de la scopul general depinde de epoca istorică, de contradicţiile dintre clase şi din interiorul aceleiaşi clase, de gradul de congtientizare a intereselor obiecti ve generale ale unei clase, grup, naţiuni etc.

In general, în orînduirile bazate pe clase antagoniste pe exploatare şi pe lupta de clasă scopurile individuale se opun de cele mai multe ori; concurenţa acerbă dintre indivizi în interiorul claselor dominante din orînduirea capitalistă este un exemplu elocvent.

Desfiinţarea proprietăţii private şi instaurarea proprietăţii obgteşti asupra mijloacelor de producţie, duce, în socialism, la apariţia unor interese obiective comune tuturor membrilor societăţii iar creşterea nivelului de cunoaştere a gradului de congtientizare a acestor interese determină fixarea de către indivizi în grupurile sociale din socialism, a unor scopuri tot mai apropiate (fără să dispară, bineînţeles, orice deosebire dintre scopurile individuale), de scopul general: construirea societăţii socialiste şi trecerea treptată spre comunism. In această acţiune istorică de combatere a individualismului şi egoismului, de congtientizare a intereselor fundamentale comune întregii societăţi, partidului îi revine un rol hotărîtor şi acest fapt constituie încă un argument în sprijinul ideii creşterii rolului său conducător.

3.3. Determinism şi libertate

Una din problemele persene ale gîndirii filosofice care nu a suscitat şi suscită rezolvări dintre cele mai diverse şi de puţine ori, contrarii, este cea a raportului determinism-libertate, sau, mai simplu, problema libertăţii.

Pe scurt, problema ar putea fi formulată astfel: dacă există un determinism universal şi obiectiv, adică o des-

făşurare a fenomenelor şi proceselor,lumii conformă unei cauzalităţi,necesităţi şi legităţi obiective,mai poate fi vorba de libertate,adică de posibilitatea omului de a acţiona în virtutea intereselor şi scopurilor sale,de a alege neconstrîns între mai multe alternative?

Fără îndoială,răspunsurile care s-au dat în istoria filosofiei acestei probleme au depins de mai mulţi factori între care putem aminti poziţia de clasă a gînditorului respectiv,nivelul de cunoaştere existent în epocă şi acceptarea sau respingerea concepţiei deterministe precum şi modul în care era înţeleasă interacţiunea dintre categoriile determinismului.

O confirmare elocventă a celor spuse mai sus o constitue interpretarea raporturilor determinism-libertate în gîndirea filosofică a secolelor XVII şi XVIII,epocă în care a dominat,în filosofie şi ştiinţă,concepţia determinist-mecanicistă (care a fost tratată mai în detaliu la capitolul privind teoria determinismului).

Conform acestei concepţii,de altfel justificată istoriceşte,întreaga gamă a categoriilor conexiunii şi determinismului era redusă la cauzalitate şi cum relaţia cauză-efect era privită ca o relaţie prin excelenţă univocă şi necesară,se conchidea în mod firesc că totul în lume se desfăşoară conform unei necesităţi ineluctabile,într-o manieră liniară şi univocă. Toate formele de mişcare erau reduse la mişcarea de tip mecanic,orice proces desfăşurîndu-se după legi dinamice care permit o previzibilitate certă,astfel încît determinismul mecanicist,ale cărei principii, în limbajul ştiinţei,au fost formulate de Laplace iar în cel al filosofiei de D'Holbach (în Sistemul naturii) promitea,cu condiţia dezvoltării cunoaşterii în lărgime,o previziune certă a viitorului oricît de îndepărtat,al întregului univers. Intîmplarea

hazardul ca şi probabilitatea legată de ea,erau excluse din univers sau erau acceptate doar ca produse subiective,ca rezultate ale incapacităţii minţii omeneşti de a cunoaşte totul la un moment dat; cu cît mintea omenească va cunoaşte tot mai mult cu atît vor dispare hazardul şi probabilul lăsînd loc necesarului şi certului.

Este limpede că în cadrul unei astfel de concepţii problema libertăţii îşi pierde sensul pentru că într-un univers determinat pînă în cele mai mici detalii nu există posibilitatea alegerii între mai multe alternative,condiţie esenţială a libertăţii,pentru că totul este predeterminat,preordonat,voinţa umană însăşi fiind înglobată într-o reţea inumană de cauze şi efecte care decurg unele din altele cu o necesitate de fier. Orice efort uman devine inutil,fatalismul excluzînd posibilitatea libertăţii, promovează pasivitatea,nonintervenţia ca cea mai bună atitudine într-o lume cenuşie,lipsită de hazard şi de orice posibilitate de alegere.

Determinismul mecanicist duce în final spre antinomia: sau determinism fără libertate sau libertate fără determinism. Am văzut că determinismul fără libertate înseamnă fatalism ceea ce duce la pasivitate şi nonacţiune. Dar nici libertatea fără determinism nu este posibilă pentru că trimite spre imaginea unei lumi dominată absolut de hazard,de cotingenţa pură din care lipsesc orice sisteme de referinţă,orice repere pentru alegerile şi actele omeneşti. Aici,în acest caz,acţiunea umană nu poate fi considerată liberă pentru că neexistînd repere,condiţionări exterioare,toate acţiunile omeneşti devin echivalente şi orice efort uman îşi pierde libertatea chiar în momentul cînd crede că o posedă.

Astfel,din cele arătate mai sus rezultă un paradox al libertăţii care constă în aceea că ea nu poate exista decît

dacă nu există un determinism universal şi totodată dacă există un determinism universal. Paradoxul este aparent; adică, libertatea nu poate exista dacă există un determinism universal mecanicist şi totodată ea nu poate exista nici într-o lume dominată de hazard pur, adică lipsită de orice determinare, ordine. Rezultă, aşa cum vom vedea, că ea este necesară şi posibilă doar într-o lume guvernată de un determinism de tip dialectic în care necesarul se împleteşte cu întîmplătorul şi rezultă din el, cauzalitatea este neunivocă, probabilistă iar legitatea există mai ales în formă statistică; acţiunea umană rămîne condiţionată dar posedă posibilitatea de a alege între mai multe alternative, condiţionarea exterioară, obiectivă servindu-i ca punct de reper în această alegere.

In istoria gîndirii filosofice întîlnim o gamă largă de soluţii privind problema libertăţii care merg, treptat, de la înţelegerea acesteia ca o aderiune pasivă la impulsuri, la sentimente necontrolabile raţional pînă la definirea ei ca aderiune activă la valori, ca acţiune umană practică bazată pe cunoaşterea necesităţii.

Se consideră că, în general, soluţiile date problemei libertăţii se grupează în 5 tipuri principale[1],

a. Libertatea ca <u>libertate-spontaneitate</u>, ca acea atitudine pe care o găsim în actele irepetabile ale individului, izvorîte din impulsurile lui vitale şi necontrolabile raţional. Libertatea este, deci, supunerea totală faţă de impulsurile raţionale şi sentimente şi ea nu poate fi definită pentru că orice definiţie presupune intervenţia inteligenţei, iar libertatea aparţine tocmai acelor acte care resping orice constrîngere din partea inteligenţei.

1 Vezi <u>Materialismul dialectic. Prelegeri</u>, Ed. politică, Bucureşti, 1973, p. 293-305.

In fond, o asemenea interpretare neagă de fapt libertatea pentru că înseamnă omul la o supunere totală faţă de impulsuri, sentimente, faţă de un determinism psihologic tiranic.

b. Libertatea ca <u>libertate-indiferentă</u>. In această interpretare, libertatea înseamnă capacitatea de a acţiona şi decide fără a lua în consideraţie nici un mobil sau determinare exterioară; înseamnă, inclusiv, dominarea impulsurilor şi sentimentelor, indiferenţă faţă de tot ce ar putea constrînge eul să acţioneze într-un fel sau altul. Este o indiferenţă deliberată, raţională faţă de orice constrîngere exterioară, este un îndemn spre a fi mereu egal cu tine însuţi.

Deşi o asemenea interpretare are o parte pozitivă promovînd necesitatea eliberării de tirania impulsurilor, prin raţiune şi voinţă ea nu oferă o înţelegere adecvată a libertăţii. Si aceasta pentru că ea consideră că omul se poate elibera total de necesitate, confundînd de fapt eliberarea de constrîngeri, care este posibilă cu eliberarea de necesitate care este iluzorie. Ea reduce libertatea la autodominare prin puterea voinţei ignorînd determinarea obiectivă exterioară şi valoarea cunoaşterii atît în dominarea ambienţei cît şi a propriilor impulsuri şi sentimente. In plus, ignorarea oricărui reper obiectiv al acţiunilor umane le face pe toate echivalente şi lipsite, în fond, de însuşirea de a fi libere (o asemenea interpretare a libertăţii o găsim la stoici, în opera lui Duns Scott, a lui Bossuet etc.)

c. <u>Libertatea ca liber-arbitru</u>. Libertatea ar fi, în această viziune, capacitatea voinţei umane de a alege şi decide între mai multe alternative neechivalente fără a se supune nici unei determinări exterioare necesare. Indiferenţa este depăşită eul trebuie să aleagă între mai multe posibilităţi neechivalente dar voinţa se consideră absolută, suverană, neacceptînd nici o determinare extrinsecă în efectuarea alegerii. Voinţa este cea

care dictează în mod absolut, nedeterminat efectuarea sau neefectuarea oricărei acţiuni umane.

Desigur, este pozitivă ideea dominării impulsurilor şi depăşirii indiferenţei axiologice spre alegerea între posibilităţi neechivalente, idee pe care se sprijină doctrina liberului-arbitru.

Dar liberul-arbitru nu este libertatea autentică pentru că absolutizînd puterea şi autonomia voinţei, ignoră valoarea cunoaşterii şi nesocoteşte acţiunea unde se realizează cu adevărat libertatea umană.

Ignorarea determinismului obiectiv în numele unei voinţe atotputernice transformă libertatea într-o libertate imaginară care de fapt este echivalentă cu o dependenţă absolută faţă de necesitatea obiectivă ignorată.

d. <u>Libertatea ca libertate existenţială</u>. Sensul pe care îl acordă existenţialiştii libertăţii derivă direct din concepţia lor asupra omului, cu trăirile şi experienţele lui de viaţă. Omul nu posedă aprioric o "esenţă" proprie ci şi-o creează mereu prin existenţa sa, prin alegerile pe care le efectuează între o posibilitate de acţiune sau alta. "Existenţa", aşadar, ca experienţă trăită a omului, precede şi determină întotdeauna "esenţa" care este sesizabilă doar în "situaţii-limită" în care omul trăieşte intens sentimente de grijă, teamă, angoasă, disperare etc. Existenţa umană se autoconstruieşte depăşindu-se mereu pe sine şi parvenind spre "esenţa" depăşirea fiind, în acest fel, sursa oricărui sens şi fundament iar libertatea fiind caracteristica fundamentală a acestei mişcări de la existenţă spre esenţă.

Ea apare, astfel, ca un dat inalienabil al omului, ca o structură constitutivă a acestuia, redus la urma urmei la experienţa lui trăită.

Omul nu are o esenţă prealabilă existenţei sale şi el

este ceea ce se face prin actele şi trăirile sale de orice natură astfel încît a fi om,afirmă Sartre,echivalează cu a fi liber. Esenţa umană fiind o creaţie proprie a omului,a existenţei sale constituită din experienţe,trăiri,acte raţionale şi afective şi acestei creaţii fiindu-i proprie,ca trăsătură fundamentală, libertatea,rezultă că această libertate este totală,nu aparţine numai voinţei,ci şi pasiunilor,trăirilor şi oricăror experienţe în care individul răspunde pentru actele sale şi în care trăieşte cu autenticitate. Orice act,în măsura în care aparţine eului, susţine Sartre,în măsura în care izvorăşte dintr- o trăire autentică a vieţii şi-l angajează este liber, indiferent de consecinţele lui.

Aceeaşi concepţie,asupra libertăţii,în esenţă,o întîlnim la toţi existenţialiştii,cu unele deosebiri de nuanţă; între altele,trebuie amintit că Sartre s-a dezis public de concepţia despre libertate expusă în "L'Etre et le Néant" sub influenţa crescîndă a filosofiei marxiste şi a legat libertatea de "interiorizarea" şi "exteriorizarea" unor determinaţii socio-culturale.

Concepţia existenţialistă asupra libertăţii este superioară interpretărilor amintite mai sus pentru că o defineşte ca libertate de alegere şi nu ca spontaneitate,indiferenţă sau liber-arbitru. Libertatea înseamnă posibilitatea specifică doar omului de a alege o formă de comportament sau alta prin coroborarea unor motivaţii de ordin raţional,afectiv,moral şi volitiv şi de a-şi asuma responsabilitatea acestei alegeri.

Numai că existenţialismul consideră alegerea ca un fapt în sine,gratuit,fără vreo raportare spre exterior,spre repere axiologice. Se ignoră dialectica factorului subiectiv cu cel obiectiv astfel încît alegerea nu are fundament şi ca atare,este lipsită de importanţă pentru că toate posibilităţile sînt egale. Astfel încît "omul e condamnat să fie liber"(Sartre) pentru că,

neexistînd repere axiologice, puncte de sprijin în lumea din exterior, el trebuie să aleagă dintr-o multitudine de căi posibile echivalente şi trebuie să-şi asume responsabilitatea acestei alegeri care la urma urmei îşi pierde sensul.

e. Libertatea ca libertate de acţiune. Forma superioară a acestei interpretări o întîlnim în filosofia marxistă.

Această interpretare o întîlnim, în formă incipientă, în Meditaţiile lui Descartes, în opera lui Leibnitz şi mai explicit la Spinoza şi Hegel de la care provine expresia profundă şi foarte cunoscută după care libertatea este necesitate înţeleasă.

Această interpretare nu mai atribuie însuşirea de a fi liber tuturor oamenilor ci doar acelora care s-au eliberat de constrîngeri exterioare şi interioare (de ordin psihologic sau ideologic şi mai ales de ignoranţă) şi care urmăresc conştient realizarea scopurilor propuse. Dar aceste scopuri nu sînt propuse arbitrar ci rezultă din condiţiile obiective ale vieţii omului, din necesitatea obiectivă. Rezultă că libertatea, a cărei existenţă este demonstrată de coincidenţa dintre scopuri şi rezultate, depinde de măsura în care omul cunoaşte necesitatea şi o înglobează în scopurile pe care şi le propune. Se trece astfel de la ignoranţă la cunoaştere (înţelegere) şi de aici la acţiune bazată pe această cunoaştere, la crearea conştientă de valori.

Concepţiile filosofice privind libertatea au evoluat, deci, de la o înţelegere simplistă a acesteia, ca abandonare a conştiinţei şi voinţei omului faţă de determinaţiile constrîngătoare de ordin natural, psihologic sau social spre o accepţie complexă, ştiinţifică a libertăţii ca înţelegere a acestor determinaţii şi dominare a lor prin practica bazată pe cunoaştere şi promovare de valori.

Concepţia marxistă, definind omul doar prin raportare la mediul lui propriu de viaţă care este societatea şi la modul

său de a exista, practica social-istorică oferă rezolvare ştiinţifică a problemei libertăţii şi a raportului ei cu necesitatea.

Atît Marx cît şi Engels, în lucrări proprii dar şi comune (ca în Ideologia germană) s-au referit de multe ori la această problemă fundamentală a ontologiei umane, depăşind concepţiile anterioare şi contemporane lor, înţelegînd şi definind libertatea prin raportare la social şi la praxis. Textul devenit clasic şi care exprimă esenţa concepţiei marxiste despre libertate îl găsim în lucrarea lui Engels, Anti-Dühring. Preluînd ideea lui Hegel după care "orbă este necesitatea numai în măsura în care nu este înţeleasă" Engels merge mai departe precizînd: "Libertatea nu constă în visata independenţă faţă de legile naturii, ci în cunoaşterea acestor legi şi în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acţiune pentru atingerea anumitor scopuri. Aceasta este valabil atît în ceea ce priveşte legile naturii exterioare cît şi pentru acelea care guvernează existenţa fizică şi psihică a omului însuşi - două clase de legi pe care le putem separa cel mult în reprezentare, nicidecum în realitate. Cu cît judecata unui om cu privire la o anumită chestiune este mai liberă cu atît mai mare necesitate va fi determinat conţinutul acestei judecăţi"[1].

Iar Marx, în Capitalul sublinia: (referindu-se la domeniul economic): "Libertatea nu poate consta decît în aceea că omul civilizat, producătorii asociaţi reglează în mod raţional acest schimb al lor de materie cu natura, îl supun controlului lor comun, în loc de a fi dominaţi de el ca de o forţă oarbă; îl realizează cu cea mai mică cheltuială de energie şi în condiţiile cele mai demne şi mai potrivite cu natura lor umană. Dar el rămîne întotdeauna un imperiu al necesităţii. Dincolo de graniţele acestuia începe dezvoltarea forţei omeneşti, dezvoltare care

1 Fr. Engels, Anti-Dühring, ed.a a III-a, ESPLP, 1955, p.129-130.

ce valoare de scop în sine (pentru om), începe adevăratul imperiu al libertăţii, care însă nu poate înflori decît pe acest imperiu al necesităţii ca bază a sa"[1].

Plecînd de la concepţia lui Marx şi Engels, Lenin în Materialism şi empiriocriticism formulează o serie de "postulate gnoseologice" care stau la baza concepţiei marxiste despre necesitate şi libertate:

1. recunoaşterea existenţei obiective, a cauzalităţii, necesităţii şi legităţii obiective

2. recunoaşterea primordialităţii necesităţii naturale şi sociale în raport cu conştiinţa şi voinţa omului

3. afirmarea posibilităţii trecerii de la această necesitate necunoscută "oarbă" la necesitatea cunoscută, adică la libertate

4. numai practica face posibilă această trecere de la necesitatea "oarbă" la cea cunoscută, adică realizarea libertăţii.

Din aceste "postulate" se pot desprinde cîteva idei fundamentale privind concepţia marxistă a libertăţii umane.

In primul rînd, concepţia marxistă recunoaşte existenţa realităţii obiective, a fenomenelor şi proceselor unei lumi existente în afara şi independent de voinţa şi conştiinţa noastră şi care se desfăşoară conform unei necesităţi, cauzalităţi şi necesităţi, de asemenea, obiective. Dar, aşa cum am mai amintit, în determinismul universal, necesitatea se împleteşte strîns cu întîmplătorul, cauzalitatea este, în esenţă, probabilistă iar legitatea îmbracă de cele mai multe ori o formă statistică. De aici rezultă existenţa în univers a unei dezvoltări şi evoluţii neliniare, nenivoce, a unor direcţii multiple de desfăşurare a numeroase alternative care oferă omului posibilitatea alegerii.

---

1 K.Marx, Capitalul, vol.III, partea a II-a, Ed.politică, Bucureşti, 1955, p.722-723.

Aşa dar, primul pas în cucerirea libertăţii îl constituie recunoaşterea existenţei necesităţii obiective şi a primordialităţii acesteia în raport cu voinţa umană.

Trebuie să facem aici însă o precizare foarte importantă: libertatea este un mod de existenţă specific doar fiinţei umane şi colectivităţilor umane - de aceea necesitatea cu care intră în raport acţiunea umană nu este o necesitate tiranică exterioară praxisului (sau practicii sociale) ci una specifică şi inerentă omeniului uman, care este un produs al acestui praxis.

Al doilea pas spre libertate îl constituie cunoaşterea realităţilor pe care omul vrea să le domine, a necesităţii naturale şi sociale. Libertatea nu se poate baza pe ignoranţă că doar pe cunoaşterea a ceea ce este necesar pentru că ignorarea voită sau nevoită a necesităţii să convertească pînă la urmă în supunerea oarbă faţă de ceea ce ignori; libertatea devine iluzorie iar necesitatea tiranică.

Dar libertatea nu se reduce nici la cunoaştere, la supunerea lucidă faţă de necesitatea cunoscută (înţeleasă) pentru că în acest caz ne-am deosebi de animal doar gradual şi am face conştient ceea ce animalul face din instinct. Aşa dar, cunoaşterea (şi nu orice cunoaştere ci doar cea ştiinţifică) este o premisă necesară a libertăţii dar nu şi suficientă. Intervine momentul hotărîtor în cucerirea libertăţii omeneşti, anume cel al acţiunii practice, eficiente de transformare a realităţii naturale şi sociale. Necesitatea cunoscută "interiorizată" se converteşte în practică prin intermediul căreia omul transformă realitatea obiectivă şi propria sa viaţă; se eliberează de orice constrîngeri naturale, exterioare sau interioare (instincte, prejudecăţi etc.) domină necesitatea şi valorizează prin creaţie tot ceea ce îl înconjoară.

Limitarea la momentul cognitiv (Spinoza) duce cel mult la cucerirea unei libertăţi de ordin moral, interior, adevărata libertate care înseamnă dominarea necesităţii se realizează numai prin acţiune efectivă pe baza acestei cunoaşteri. "Libertatea constă în a realiza prin acţiune anumite posibilităţi şi a elimina altele" în "posibilitatea concretă de a acţiona în vederea stăpînirii efective a evenimentelor aleatorii prin care se realizează necesitatea" (Engels).

Înţeleasă astfel, libertatea - aşa cum a subliniat cu deosebire Engels - este un produs istoric şi social.

Fiind funcţie de cunoaştere şi de acţiune pe baza nivelului acesteia, orice progres în domeniul cunoaşterii şi al transformării naturii şi societăţii a însemnat şi un progres în sfera libertăţii. Libertatea umană s-a amplificat continuu pe măsură sporirii gradului de dominare a naturii de către om şi, aspect foarte important, pe măsura creşterii capacităţii oamenilor de a domina şi propria lor organizare socială. Ambele componente ale libertăţii ating un nivel superior în societatea socialistă pe care Engels a numit-o, din acest motiv, "imperiul libertăţii".

De asemenea, libertatea nu este un apanaj al individului izolat ci o caracteristică, în primul rînd, a colectivităţii, a claselor şi grupurilor sociale mai mari. Indivizii pot fi liberi doar în cadrul unei colectivităţi, a unei clase sociale şi pe măsură ce sporeşte gradul de libertate a colectivităţii, creşte şi gradul de libertate a individului. In acest sens, în Programul P.C.R. se subliniază că "libertatea individuală se poate realiza numai în cadrul libertăţii colective, generale, că orice încercare de a opune libertatea personală celei generale este greşită, dăunătoare"[1].

---

1 Programul PCR de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism, Ed. politică, Bucureşti, 1975, p. 154-155.

In fond, libertatea în cadrul unei colectivităţi (şi acest lucru este valabil mai ales pentru ceea ce se numeşte libertate politică) nu înseamnă dreptul de a face absolut orice, inclusiv ceva ce ar încălca drepturile şi libertatea celorlalţi. O asemenea libertate înseamnă de fapt anarhie şi duce inevitabil la supunerea celui slab faţă de cel puternic, fenomen general pentru societăţile bazate pe proprietatea privată. De aceea, libertatea individului trebuie privită numai în contextul social din care face parte acesta şi legată strîns de noţiunea de responsabilitate. Numai în condiţiile creşterii generale a gradului de responsabilitate, libertatea individuală se corelează armonios cu cea socială, dezvoltarea uneia condiţionînd dezvoltarea celeilalte şi reciproc; numai astfel fiecare individ şi grup social coparticipă la asigurarea propriei libertăţi ca şi a libertăţii celorlalţi indivizi şi grupuri.

Socialismul, ca orînduire, creează condiţiile unei astfel de coparticipări, adîncirea permanentă a democraţiei socialiste echivalînd de fapt cu o dezvoltare continuă a libertăţii individuale şi sociale.

Trebuie să precizăm, însă, că libertatea individuală nu se identifică mecanic cu cea a colectivităţii ci are o relativă independenţă. Libertatea individuală este determinată în ansamblu, de condiţiile sociale generale dar ea nu depinde numai de acestea ci şi de condiţiile concrete, specifice în care trăieşte orice individ, iar sentimentul de libertate sau de non-libertate depinde, în fond, şi de structura psihică, irepetabilă a oricărui om. Ignorarea acestui adevăr, aplicarea mecanică a tezei dependenţei libertăţii individuale de cea socială poate duce la abuzuri, la încălcarea drepturilor şi libertăţii indivizilor în numele unei libertăţi colective abstracte uitîndu-se că, la urma urmei, omul, individul este subiectul şi purtătorul libertăţii.

Politica umanistă a partidului nostru de creare a unor condiţii de manifestare plenară a oricărui membru al naţiunii, de respectare a drepturilor şi libertăţilor oricărui individ, constituie o chezăşie sigură a îmbinării armonioase a libertăţii individuale cu cea socială şi a evitării unei alternative ca cea amintită mai sus.

C U P R I N S

Pag.

I. FILOSOFIA CONCEPTIE GENERALA DESPRE LUME..... 1
(Conf.dr.M.Sărmăşanu)

1. Originile filosofiei şi evoluţia tematicii sale.... 3
2. Problema fundamentală a filosofiei.Rădăcinile sociale şi gnoseologice ale idealismului şi materialismului..... 12
3. Specificul filosofiei.Domeniile reflecţiei filosofice..... 23
4. Metode în filosofie.Dialectică şi metafizică..... 3o
5. Structura şi statutul materialismului dialectic şi istoric..... 41

II. GENEZA FILOSOFIEI MARXISTE,MATERIALISMUL DIALECTIC SI ISTORIC - REVOLUTIE IN FILOSOFIE..... 5o

1. Condiţionarea social-istorică a apariţiei filosofiei marxiste (conf.dr.T.Ghideanu)..... 5o
2. Achiziţiile anterioare ale ştiinţelor naturii - premisă pentru explicaţia materialist-dialectică a lumii (conf.dr.T.Ghideanu)..... 55
3. Izvoarele teoretico-sociale şi filosofice ale materialismului dialectic şi istoric (conf.dr.T.Ghideanu) 64
4. Materialismul dialectic şi istoric şi contemporaneitatea (conf.dr.M.Sărmăşanu)..... 91

III. MATERIALITATEA LUMII ŞI PROBLEMATICA ONTOLOGIEI..... 114

1. Materialitatea lumii (lect.dr.St.Papaghiuc, conf.dr.T.Ghideanu) 119
1.1. Trăsăturile concepţiilor premarxiste asupra materiei..... 122
1.2. Categoria de materie în filosofia marxistă..... 127
1.3. Categoria de materie în ştiinţa contemporană..... 141
2. Mişcarea,mod de existenţă a materiei(conf.dr.M. Sărmăşanu) 147
2.1. Momente principale în evoluţia noţiunii de mişcare..... 147
2.2. Conceptul de mişcare.Unitatea dintre materie şi mişcare..... 154
2.3. Corelaţia formelor mişcării..... 163
2.4. Indestructibilitatea mişcării şi semnificaţia noţiunii de ireversibilitate..... 172
2.5. Mişcare şi repaus..... 18o
3. Spaţiul şi timpul (lect.dr.St.Papaghiuc)..... 186
3.1. Dimensiunile filosofice ale conceptelor de spaţiu şi timp..... 186
3.2. Stiinţa contemporană despre unitatea dintre materie-mişcare-spaţiu-timp..... 197

Scanned with OKEN Scanner

4. Infinitatea şi unitatea lumii materiale (conf.dr. M.Sărmăşanu) 208
4.1. Conceptul de infinit în filosofia premarxistă..... 209
4.2. Materialismul dialectic despre infinitatea lumii materiale..... 215
4.3. Unitatea materială a lumii..... 222
4.3.1. Interpretări materialiste şi idealiste cu privire la unitatea lumii..... 222
4.3.2. Ştiinţa şi unitatea materială a lumii..... 232
5. Societatea domeniu specific al existenţei obiective.. 238 (lect.Gh.Bourceanu)
5.1. Factorii genezei vieţii sociale..... 239
5.2. Natură şi societate..... 244
5.3. Individ şi societate..... 255
IV. STRUCTURALITATEA TRASATURA FUNDAMENTALA A EXISTENTEI. SISTEM SI STRUCTURI SOCIALE (conf.dr.Elena Puha)..... 264
1. Structuralitatea atribut al existenţei..... 264
2. Noţiunea de structură.Sistem şi structură..... 267
3. Metoda analizei structurale şi dialectice..... 273
4. Ce este structuralismul? 277
5. Formaţiunea socială..... 284
5.1. Elaborarea categoriei de formaţiune socială..... 284
5.2. Conţinutul categoriei de formaţiune socială..... 287
5.3. Succesiunea formaţiunilor sociale..... 294
5.4. Insemnătatea categoriei de formaţiune socială..... 296
6. Modul de producţie..... 299
6.1. Modul de producţie - unitate a forţelor şi relaţiilor de producţie..... 299
6.2. Dialectica dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie..... 306
6.3. Particularităţi ale dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie în socialism..... 309
7. Baza şi suprastructura societăţii..... 312
7.1. Conceptele de bază şi suprastructură..... 312
7.2. Interacţiunea dintre bază şi suprastructură..... 314
8. Comunităţi istorice umane..... 318
8.1. Forme istorice de comunitate umană..... 320
8.2. Naţiunea socialistă şi rolul ei în dezvoltarea socială contemporană..... 330
8.3. Insemnătatea naţiunii..... 335
9. Structura de clasă a societăţii.Clasele sociale;originea şi caracterul istoric al claselor..... 337
9.1. Concepţia marxist-leninistă despre clasele sociale. Definiţia claselor..... 337
9.2. Fr.Engels despre originea claselor sociale..... 341

9.3. Aspecte ale teoriilor nemarxiste contemporane despre clasele sociale.Structura de clasă în capitalismul contemporan..... 343
9.4. Structura de clasă a societăţii socialiste.Dinamica structurii de clasă în ţara noastră..... 348
10. Statul - instrumentul principal de organizare politică a ţării..... 354
10.1. Originea,trăsăturile şi funcţiile statului..... 354
10.2. Tipuri şi forme de stat..... 359
10.3. Esenţa şi funcţiile statului socialist..... 361
10.4. Suveranitatea de stat..... 367
11. Partidele politice..... 370
11.1. Partide comuniste..... 378
12. Conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată (prof.dr.P.Dumitrescu,conf.dr.Al.Puha)..... 382

V. DETERMINISMUL..... 392
1. Categoriile determinismului..... 392
1.1. Posibilitatea şi realitatea (lect.dr.M.Amironesei) 392
1.2. Probabilitatea (lect.dr.M.Amironesei)..... 400
1.3. Necesitate şi întîmplare.(lect.dr.M.Amironesei)..... 406
1.4. Finalitate şi scop.(lect.dr.M.Amironesei)..... 412
1.5. Legea (lect.dr.M.Amironesei)..... 420
1.6. Cauzalitatea (conf.dr.St.Celmare)..... 434
2. Determinismul ca teorie şi metodă (conf.dr.St.Celmare) 442
2.1. Definirea materialist-dialectică a determinismului în lumina datelor ştiinţei contemporane..... 442
2.2. Funcţia cognitivă a categoriilor determinismului.... 454
3. Determinismul social (asistent M.Baciu)..... 458
3.1. Legile naturii şi legile societăţii.Cauzalitate, necesitate şi legitate în viaţa socială..... 459
3.2. Obiectiv şi subiectiv,spontan şi conştient în dezvoltarea socială..... 471
3.3. Determinism şi libertate..... 482

PE.